Luthers
Huusliv

1525—1546.

En historisk Skildring

af

A. Listov.

Bibliothek Tromsø Kommunale

Tredie, gjennemsete og forøgede Udgave.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Th. Lind.
Christiania hos A. Cammermeyer.
1874.

Trykt hos J. H. Schultz.

Indhold.

Aarene 1525—1530.

I. Side.

Ni Nonner i Nimtschen bortføres. Luthers Omhu for dem. Den forsigtige Pater Prior. Katharina af Bora. Det fejlslagne Frieri. Luther og Argula von Staufen. Bondekrigen. Luther har Giftetanker. Trolovelse og Vielse. Hjemfærd og Brudegaver. Verdens Dom .... 5.

II.

Hjemmet i Klosteret. Hvedebrødsdagene. Haab om Faderglæder. Johannes fødes. Hr. Käthe. De knappe Kaar. Luthers store Udgifter. Dr. Carlstadt. Andre Landflygtige og Trængende. Skildring af Wittenberg. Luther besørger Commissioner for Käthe. Wenzel Link. Luther som Drejer og Gartner. Den stille Hvileplads. Prioren Johan Lange. Taksigelsesskrivelser for Gaver. Luthers Uegennyttighed .... 22.

III.

Philip Melanchthons Ydre og Charakteer. Hans Huusliv. Venskabet med Luther. Johan Bugenhagen. Justus Jonas. Flere af Luthers Omgangskreds. Mester Lucas. Luthers Huusfolk. Hans Søskende og Slægtninge..... 42.

IV.

Aftenglæder. Indhold af Samtalerne ved Bordet. Luthers Barndomserindringer. Fortællinger fra hans Klosterliv. Indtryk fra Rejser i Italien og Tydskland. Fyndsprog.................................. 57.

Side.

V.

Skriftemaalet for Bugenhagen. Middagsmaaltidet i den sorte Ørn. Det forstyrrede Aftensmaaltid. Luther paa Sygelejet. Det hede Svedebad .... 72.

VI.

En By før Pestens Udbrud. Hvorledes Pesten yttrede sig. Sygdommen i Luthers Huus. Samtidige Begivenheder i Kirken. Luthers Sjælekvide. Käthe føder en Datter. Pesten ophører. Bør en Christen flye for Døden? Erfaringer fra Pestens Tid .... 81.

VII.

En besværlig Rejse paa tretten Miil. Den travle Tid. Elisabeth døer. Visitatsrejser. Svimmel og Forkjølelse. Magdalene fødes. Sammenkomsten i Marburg. Den engelske Sved. De mørke Udsigter .... 94.

Aarene 1530—1537.

I.

Luther drager til Coburg. Fuglenes Rigsdag. Breve til Melanchthon, Jonas og Churfyrsten. Hans Luthers Død. Kejserens Indtog i Augsburg. Vennernes Taushed. Magdalenes Portræt. Brevet til Johannes. Luthers Tro og Bøn. To herlige Syn. Luthers Signet. Hans daglige Liv. Breve til Käthe. Ringen fra Churprindsen. Hjemrejse .... 105.

II.

Forøget Arbejde og langvarig Sygelighed. Luthers Moder døer. Smaarejser. Den allerlystigste Jagt. Martin fødes. Samtaler ved Sygelejet. Churfyrstens Død. De tre Fyrster af Anhalt. Poul og Margarethe fødes. Churfyrstinden af Brandenborg. Ildebrande i Wittenberg. Den nye Churfyrst. Rygterne om Pest i Wittenberg. Churfyrsten af Mainz og Luthers Bordfælle. Frokosten hos den pavelige Legat .... 126.

III. Side.

En duelig Kvindes Værd. Luther roser Käthe og Ægtestanden. Udsagn om Kvindernes Dyder og Lyder. Käthe som Sproglærer. Kvindernes Veltalenhed. Taalmodighed i Ægtestanden. Käthes Skrøbeligheder. Den dygtige Huusmoder. Käthe er paaholden, Luther rundhændet. Käthes Landhuusholdning. Luthers Indtægts- og Udgiftslister .... 145.

IV.

De yndigste Frugter i Ægtestanden. Luther i sine Børns Kreds. Fortællinger om Martin og Johannes. Et Billede af Glæde i Haabet. Børnenes Leg, Liv og Tro. Abrahams Offer. Luther som Opdrager. Æblet og Riset. Luthers Strænghed mod Johannes. Daglig Bøn i Hjemmet. Huus- og Bordfællerne. Tyendet. Et Klageskrift fra Fuglene. Luthers Glæde over Naturen. Paa Keglebanen. Lovtale over Musik og Sang. Sangchor i Hjemmet. Fastelavnsløjerne. Datidens Bryllupsgilder .... 159.

Aarene 1537—1546.

I.

En Samtale med Bucer. Luther rejser til Schmalkalden. Hans Levemaade der. Han kastes paa Sygelejet. Churfyrstens Besøg. Samtalen med Melanchthon. Luther mistvivler om sin Helbredelse. Han føres til Tambach. Vendingen i hans Sygdom. Breve til Melanchthon og Käthe. Tilbagefaldet i Gotha. Luther gjør sit Testament og bereder sig til Døden. Bedring i hans Befindende. Opholdet i Erfurt og Weimar. Mødet med Käthe i Altenburg. Hjemkomst. Den uventede Gravskrift. 181.

II.

Hans Reinecke og Hausmann døe. Luther ældes. Hans Arbejdsomhed. Sammenkomsterne med Bugenhagen og Andre. En Samtale om Virgil. Samliv med Jonas og Breve til ham. Venskabet med Melanchthon sættes

Side.

paa Prøve. Melanchthon i Weimar. Luther ved hans Sygeleje. Bønnens Kraft. Melanchthons huuslige Sorger. Agricolas Færd. Luthers Sorg over den. Glasset med de tre Ringe .... 192.

III.

Churfyrstinde Elisabeth ligger syg i Luthers Huus. Doktorens Besøg paa Lichtenberg. Muhme Lenes Bryllup. Juleglæde. Sygdomme og Dyrtid i Wittenberg. Bøn for en fattig Student. Luther og Käthe i Livsfare. Udbedringer paa Klosterbygningen. Et Træk fra Pestens Tid. Godset Zulsdorf kjøbes. Käthe som Godsejerinde. Brisgers Huus erhverves. Luthers Testament. Krigsskatten .... 205.

IV.

Luthers tre Sønner. Johannes sendes til Torgau. Magdalenes Charakteer. Hendes Sygdom. De to Søskendes Kjærlighed. Luther ved Magdalenes Sygeleje, Ligbaare og Jordefærd. Forældrenes Sorg. Formaning til Johannes .... 220.

V.

Luther længes efter Døden. Hans legemlige Svaghed tiltager. Brev til Myconius. Dødsfald blandt Vennerne. Bekymringer og Ærgrelser. Rosina von Truchses Studenternes Udsvævelser og hemmelige Forlovelser. Nye Bordfæller og Bordtaler. Forskjellige Rejser. Melanchthons Klage. Sodoma og Loth. Luthers Rejse og Forbittrelse. Uro i Wittenberg. Churfyrstens Brev. Ratzebergers Hverv. Deputationen hos Luther. Hans Hjemkomst. Lenes Kjærlighedshistorie. Tre Anekdoter ..... 227.

VI.

To forgjæves Rejser til Fødebyen. Varselet om Døden. Den tredie Rejse til Eisleben. Tildragelser paa Vejen. Tre Uger paa Fødestedet. Breve til Käthe. De sidste Bordtaler. Daglig Aftenbøn. Den lukkede Fontenelle. Den sidste Aften. Hedenfarten. Katharinas Enkestand. Luthers Børn og Efterkommere .... 242.

Aarene

1525 — 1530.

I.

Luthers Giftermaal.

Mariestrone i Nimtschen, nær ved Staden Grimma i Sachsen, var et vidt bekjendt Nonnekloster, der tilhørte Cisterciensernes Orden. I dette Kloster befandt sig ved Begyndelsen af Aaret 1523 foruden flere ældre Nonner af adelig Byrd ogsaa Magdalena v. Staupitz — en Søster til den bekjendte Dr. Johan Staupitz, Luthers Velynder — Søstrene Veronica og Margarethe v. Zeschau, Slægtninge af Luthers Ven Wolfgang v. Zeschau, der en Tid var Forstander for Augustinerklosteret i Grimma, to Søstre v. Schönfeld samt Elisabeth v. Canitz, Laneta v. Gohlis, Eva v. Groß og Katharina v. Bora. Den Bevægelse, som Luthers Lære fremkaldte allevegne, sporedes ogsaa i Klostrene. Nogle af de Skrifter mod Klosterløfterne, som Luther i Aarene 1521 og 22 lod udgaae, havde maaskee fundet Vej til Nimtschen fra Grimma, hvor Reformationen tidlig havde mange Venner, og hine ni Nonner vare, lige-meget hvorledes, komne til at indsee det Forkastelige i Klosterlivet og længtes efter at frigjøre sig for dets Aag. De bleve da enige om at skrive til deres Forældre og Slægtninge, forestille dem, at de ikke for deres Sam-vittigheds og Saligheds Skyld kunde udholde Klosterlivet længer, og begjære deres Samtykke til at udfries deraf.

Men de fik Alle det bestemteste Afslag. Uden herved at rokkes i deres Overbeviisning besluttede de at holde sammen og søge Raad og Hjælp andensteds for i al Tugt og Ære at slippe bort til et passende Tilflugtssted. De lode Luther vide, i hvilken Nød de vare stedte, og anraabte ham om Bistand.

Luther var ikke seen til at yde den.

Overtydet, som han var, om det christelige i at redde fangne Samvittigheder og udtømme alle Klostre, var han især betænkt paa at hjælpe Nonnerne saaledes, at onde Tunger ikke bagefter skulde kunne sige, de vare blevne bortførte af letfærdige Svende paa usømmelig Maade og havde sat deres Rygte paa Spil. Han havde en god Ven i Torgau, en agtbar Borger paa henved tresindstyve Aar, tidligere Raadsherre, ved Navn Bernhard Koppe; det var en sindig, snild og behjertet Mand, som han ganske kunde forlade sig paa. Ham bad han at befrie Nonnerne. Koppe valgte til Følgesvende sin Brodersøn og endnu en Borger, Wolfgang Dommitsch, og beredede Alting til Foretagendet.

Man kan let forestille sig den Længsel og Angst, hvormed Klostersøstrene imødesaae Befrielsens Time, efterat de havde faaet Vink om, at deres Bortførelse skulde gaae for sig Natten før første Paaskedag, mellem den 4de og 5te April; men vanskeligt er det efter de ufuldstændige Beretninger at angive de nærmere Omstændigheder ved Flugten selv. En gammel Krønike siger, at Koppe førte Nonnerne bort „som Sildetønder“. Maaskee havde han paataget sig at forsyne Klosterbordet med Varer og benyttede da listigt Lejligheden til at tage Klosterjomfruerne med tilbage som Fragtgods. Efter et Sagn snege de sig ud af Vinduet i Katharina v. Boras Celle, der laae paa

Østsiden af Klosteret, og i Skyndingen tabte Katharina sin ene Sko, der siden blev opbevaret i Nimtschen og foreviist som et Minde om Flugten. Denne var ikke uden Farer; thi Rejsen til Torgau maatte gaae igjennem Hertug Georgs Land; og han var en heftig Modstander af Reformationen. Imidlertid lykkedes det dog Koppe at bringe Nonnerne i god Behold til Wittenberg, hvor de ankom 3die Paaskedag, den 7de April, og stege af hos Luther, der havde sin Bolig i Augustinerklosteret.

Luther tog imod dem med faderlig Hjertelighed. Medynk med dem og Tanken om, hvormange flere der endnu indenfor Klostermurene forsmægtede under Coelibatets Byrde, bragte ham til at udbryde: „O, I Tyranner, I grusomme Forældre, der tvinge de unge Piger til slig en Lod! Men Du Pave og I Biskopper, hvem kan noksom forbande Eder?" Han udtalte sig saaledes i et Brev (10de April) til sin Ven Hofpræst Spalatin, hvem han underrettede om de ni Nonners Ankomst og betrængte Stilling og bad gjøre en Kjærlighedsgjerning ved at indsamle saamange Penge blandt de Rige ved Churfyrsten af Sachsens Hof, at han dermed kunde underholde de Hjemløse i den første Tid. Han sagde ham tillige, det var hans Agt ufortøvet at skrive til deres Slægtninge, om de vilde antage sig dem. Vilde de ej, maatte han drage Omsorg for, at Jomfruerne bleve anbragte i hæderlige Huse. Allerede havde han Løfte paa saadanne; og kunde det føje sig, vilde han ogsaa see at faae Nogle af dem bortgiftede. I et andet Brev kort efter (22de April) skyndede han paa sin Ven og tilføjede: „Bed i mit Navn ogsaa Churfyrsten om et Bidrag til de frafaldne Nonner; jeg skal tie bomstille med, hvad han gjør for dem."

Det kunde ikke være andet, end at denne Nonnernes Flugt, der var noget hidtil Uhørt og allevegne virkede nedbrydende paa Klostertugten, maatte sætte Gemytterne i Bevægelse og komme i Folkemunde. Luthers Fjender undlode ikke at omtale det Skamløse i dette Foretagende, at haane hans Person, der havde sat det i Værk, og gjøre hadefulde Beskyldninger mod hele Reformationen. Koppe, der kun havde været et villigt Redskab, ansaae det dog for raadeligst at tie med, hvorledes han — hvem Luther spøgende kaldte Pater Prior — havde taget sig af Nonnerne. Men Luther var af en anden Mening. Tre Dage efter Nonnernes Ankomst forfattede han et Sendebrev — der snart blev trykt — til hiin „forsigtige og velvise Borger", hvori han kraftigt roste ham for hans Daad. Han vidste vel, sagde han, at Folk vilde tale i høje Toner om denne Gjerning, og at ogsaa Nogle vilde udskrige den som en Skjændighed og sige: Fy, fy, Koppe den Skalk har ladet sig fange af den fordømte kjætterske Munk, farer afsted og hjælper ni Nonner paa eengang til at bryde deres Løfter. „Men," vedblev han, „har I været en Røver, saa er det da ogsaa en salig Røver, ligerviis som Christus, der bortførte Fanger; thi I har udfriet disse stakkels Sjæle af det menneskelige Tyrannies Fængsel og just i den rette Tid, i Paasken, da ogsaa Christus bortførte sine Fanger." Og, føjede han til, hvad der saaledes var gjort i Gud, det skulde heller ikke skye Lyset, men udraabes i den Fortrøstning, at Christus, der havde bragt sit Evangelium for Dagen, ogsaa her vilde vise sig som den rette Skytsherre.

Borgerne i Wittenberg kom beredvilligen Luther imøde, da Nonnerne skulde anbringes, og optoge dem i deres Familier. Saaledes skete det, at Katharina af Bora

(eller Borau) kom i Huset hos Mag. Philip Reichenbach, en anseet Mand, der tre Aar senere blev Byskriver og derefter Borgmester og churfyrstelig Raadsherre. Katharina, der dengang var i en Alder af lidt over 24 Aar, (hun var født 29de Januar 1499) nedstammede paa mødrene Side fra den gamle adelige Slægt von Haugwitz og var sandsynligviis født paa det lille Gods Steinlaußig, som hendes Fader ejede, ved Floden Mulde. Stor Velstand synes hendes Familie ikke at have været i Besiddelse af, hvad der kan have medvirket til, at hun allerede i en Alder af omtrent ti Aar kom i Kloster. Uden at kunne kaldes regelmæssig smuk havde hendes Person dog noget meget tækkeligt; hun var af Middelhøjde, havde et fyldigt, temmelig rundt Ansigt, en frisk Hudfarve og fyrige Øjne, over hvilke de fine Bryn hvælvede sig smukt; hendes aabne Pande, en noget stumpet Næse og en fyldig Underlæbe gav hende et ret frejdigt Udtryk.

I Reichenbachs Huus havde Luther nu oftere Lejlighed til at see og tale med Katharina. I Førstningen behagede hun ham ikke. Det forekom ham, at der var noget stolt og hoffærdigt i hendes Væsen. Meer følte han sig tiltrukken af en anden blandt hine ni Nonner, nemlig Eva v. Schönfeld, og han yttrede mange Aar efter, at hvis han overhovedet den Gang havde været tilsinds at gifte sig, da vilde han have friet til hende, som senere ved hans egen Medvirkning ægtede en Doktor i Medicinen ved Navn Basilius. Der er derfor heller intet paafaldende i, at han begunstigede den Tilbøjelighed, som Katharina og Hieronymus v. Baumgärtner, en nürnbergsk Patricier, der opholdt sig i Wittenberg for at studere Theologi, syntes at nære for hinanden. Da Baumgärtner var vendt tilbage til sin Fødeby, uden at det var kommet til nogen

Erklæring, skrev Luther den 12te Octbr. 1524 til ham: „Hvis I vil have Eders Käthe v. Bora, saa skynd Eder, førend hun bortgives til en Anden, der er ved Haanden. Endnu har hun ikke afsagt sin Kjærlighed til Eder. Mig vilde det idetmindste glæde, om I to bleve gifte sammen.“ Men Baumgärtner var imidlertid bleven fængslet af en Anden og trak sig tilbage. Luther tænkte nu paa at stifte et Parti mellem Katharina og Dr. Caspar Glatz, der var Præst i Orlamünde, og bad sin fortrolige Ven Amsdorf, dengang Professor i Theologien ved Wittenbergs Universitet, at frie for Glatz. Men Katharina tilstod, at denne Bejler stod hende ikke an, og at hun aldrig vilde gifte sig med ham, og betroede ham ligesaa aabenhjertigt, at ifald han selv eller Luther tilbød hende Ægteskab, da vilde hun ingenlunde sige Nej.

Om ogsaa Katharinas Hu efter dette havde vendt sig til Luther, saa var han dog dengang langt mere beredt paa „at bestige Skafottet end at træde for Alteret som Brudgom.“ Han, der raadede og tilskyndede Andre til at gifte sig — i Aaret 1523 formanede han i et Sendebrev alle Ridderne af den tydske Orden til at indtræde i Ægtestanden — tilbageviste endnu kort og godt ethvert Forsøg, som hans Venner gjorde paa at faae ham selv til at opgive den ugifte Stand. Argula af Staufen, den frankiske Ridder Grumbachs Hustru, der i Skrifter forsvarede Evangeliets Sag, var især ivrig i denne Henseende og foranledigede, at Luther udlod sig derom til Spalatin (30te Novbr. 1524) paa følgende Maade: „Hvad Argula skriver til mig om Giftermaal, takker jeg for, og det undrer mig slet ikke, at man fører slig Snak om mig, da man vel siger meer af samme Art. I kan takke hende derfor paa mine Vegne og sige, at jeg vel er i Herrens

Haand som hans Skabning, hvis Hjerte han kan bøje og forandre, gjøre dødt og levende i hver en Stund; men efter det Hjertelag, jeg hidtil har haft og endnu har, vil det vel neppe skee, at jeg gifter mig. Jeg mener ikke dermed, at jeg ikke skulde mærke mit Kjød og Kjøn, da jeg hverken er af Stok eller Steen; men jeg mærker ingen Lyst til saadant, og venter daglig en Kjætters Død og fortjente Straf." Saaledes yttrede han sig netop paa en Tid, da det Rygte let kunde komme i Omløb, at han dog nok tænkte paa at gifte sig, siden han nu havde aflagt det sidste Mærke paa, at han tilhørte Munkestanden, nemlig sin Ordensdragt, og viste sig i en sort Præstekjole, som hans Landsherre havde foræret ham Tøjet til.

Aaret 1525 kom, og med det svære Tider over en stor Deel af Tydskland. Bønderne i Schwaben, Rhinegnene, Franken og Thyringen havde grebet til Vaaben for at tiltvinge sig, hvad de ansaae for evangelisk Frihed og Ret, og rasede i vildt Oprør baade mod den gejstlige og verdslige Øvrighed. Luthers Hjerte blødte ved disse Voldsgjerninger, og hans Kjærlighed til den vildledte, men tillige paa mange Maader fortrykte Almue bevægede ham til at gjøre Alt for at stifte Forlig og dæmpe Bevægelsen. Han rejste i Paasketiden fra den ene By i Chursachsen til den anden, prædikede og formanede til Fred. Han vilde draget endnu videre, hvis ikke hans Landsherres Død (5te Maj) havde nødt ham til skyndsomt at vende tilbage til Wittenberg. Hvad der paa samme Tid foregik andensteds, i Thyringen, hvor Thomas Münzer drev sit frække Uvæsen, fyldte hans Sind ikke med Sorg alene, men med dyb Harme; han gav sig til at skrive med sin hele Kraft mod de røveragtige og mordgjerrige Bønder og raadede Fyrsterne til uden Barmhjertighed at slaae dem ned som

gale Hunde. Det skete ogsaa, og Bondekrigen i Thyringen endte med det store Blodbad ved Frankenhausen (den 15de Maj) og de oprørske Hovedmænds Henrettelse, medens den i Schwaben fortsattes endnu et Par Maaneder.

Fra denne mørke, blodbestænkte Baggrund er det, at et lyst og fredeligt Billede pludselig hæver sig frem. Uden at man aner det, gaaer Luther en Dag i Juni til Brudeskamlen med Katharina af Bora.

Hvad bevægede ham til et saadant overraskende og paafaldende Skridt? Var der med eet vaagnet en heftig lidenskabelig Elskov hos ham, for hvilken al Betænkning maatte vige? Vi have hans egne Ord for, at dette ikke var Tilfældet; thi lige efter sit Bryllup sagde han til Amsdorf (den 21de Juni): „Jeg er ikke betagen eller brændende af Elskov til min Hustru; men jeg agter hende højt.“ Eller kunde han maaskee ikke udholde den fuldkomne Eensomhed, hvori han befandt sig, efterat alle hans Klosterbrødre i Slutningen af Aaret 1524 havde forladt Augustinerklosteret, mens han selv forblev boende deri og vandrede om i de store og øde Haller? Det kan gjerne være, at Ordet af Skriften: „Det er ikke godt, at Mennesket er ene“, i den Tid, hvor saameget bevægede ham, faldt ham paa Sinde med forøget Vægt; dog var det ham vist især vigtigt, fordi det indledede Guds Indstiftelse af Ægtestanden. Thi det gik først nu ret klart og levende op for ham, at naar Ægtestanden var en Guds Anordning, saa burde han ogsaa ære den ved selv at indtræde i den. Løftet om at leve ugift (Coelibatet) var et menneskeligt Paafund, der skrev sig fra det ham saa forhadte Pavedømme. Ethvert Spor af sit tidligere papistiske Levnet burde han udslette; før sin Død burde han blive befunden i den Stand, der var paabudt af Gud selv. At

disse Tanker især ledede ham, imedens han overvejede et Giftermaal, betroede han senere sine Venner baade i Breve og Samtaler.

Dertil kom, at han ogsaa som Reformator nu ansaae sig forpligtet til at gifte sig. Han havde meer end een Gang i Skrifter lært, at Munke- og Nonneløftet om bestandig Kyskhed var ugyldigt i den Forstand, hvori Pavedømmet krævede det overholdt. Han havde meer end een Gang raadet baade Gejstlige og Nonner til at indtræde i den hellige Ægtestand. Men kraftigere end Lærdommen vilde, især for de Svage og Tvivlraadige, Exemplet virke, naar han selv gav det. Det var nødvendigt derved at stadfæste Læren ikke blot for hans Tilhængere, men ogsaa for hans Modstandere. Hans retslærde Ven Dr. Schurff havde sagt: „Ifald denne Munk gifter sig, saa vil hele Verden, ja Djævlen slaae en Haanlatter op, og han vil i Bund og Grund ødelægge det Værk, han har begyndt paa.“ Dette Ord var saa langt fra at afskrække Luther fra hans Forsæt, at det tvertimod bestyrkede ham deri. „Jeg vil,“ tænkte han, „ikke blot i Ord, men ogsaa i Gjerning vidne for Evangeliet, da jeg seer saamange Forsagte om mig. Mine Fjender triumfere og juble allerede: Eja, Eja. Dem til Trods vil jeg ægte en Nonne, for at de kunne mærke, at jeg langtfra ikke er overvunden endnu. Jeg gifter mig ikke for at leve et langt Liv med en Hustru; men fordi Fyrster og Folk rase imod mig, fordi mit Endeligt synes mig nærmere nu end nogensinde før, og fordi jeg ved mit Exempel vil bestyrke min Lære, som man maaskee snart efter min Død vil træde under Fødder.“

Der var endnu een Grund, af en ganske personlig og privat Natur, som tilskyndede ham til at træde ind i

Ægtestanden. Som en god Søn nærede han dyb Kjærlighed og Ærefrygt for sin gamle Fader. Denne havde haabet, at Martin alt i Ungdommens Dage vilde føjet ham og sluttet et rigt og hæderligt Parti; istedenfor dette havde han med Sorg maattet see ham indtræde i Kloster. Da Luther 1521 havde forfattet sit Skrift om Klosterløfterne, tilegnede han sin Fader det med en Tilskrift, hvori han beklagede, at han i sit Hjertes Forblændelse havde været ham ulydig og foragtet hans Advarsler og Formaninger, og forsikkrede ham, at han nu ikke længer var fangen i Munkestandens løse, opdigtede og falske Gudsdyrkelse. Den gamle Hans Luther havde deraf taget Anledning til oftere at yttre, at hans Søn ogsaa maatte vise ham en ret Lydighed og glæde ham ved at gifte sig. Derfor kunde han med Sandhed skrive to Dage efter sit Bryllup til sin Svoger Rühel, der var Statsraad hos Grev Albrecht af Mansfeld: „Jeg har giftet mig efter min kjære Faders Begjæring.“

I April 1525 var han dog endnu ikke kommen til nogen fast Beslutning i denne Sag. Spalatin, hvem han (16de Febr.) havde indbudt til Klosteret, „for at høre de i Wittenberg opvoxende unge Digtere og Talere, derefter bivaane Opførelsen af et Lystspil og allehaande Sange og saa tilsidst spise og drikke til Ære for det poetiske Rige“, sendte han (16de April) et halvt alvorligt, halvt spøgefuldt Brev, hvori han siger: „Siden I skriver mig til om Giftermaal, saa lad det ikke undre Eder, at jeg, der er saa omtalt som Elsker, ikke tager mig en Hustru. Vil I iøvrigt have et Exempel af mig, saa vil jeg give Eder eet, der kan forslaae Noget. Thi jeg har haft tre Ægtefæller paa eengang og har elsket dem saa højt, at jeg har mistet de to af dem, der ville have andre Mænd.

Den tredie holder jeg med Nød og Neppe fast endnu ved den venstre Arm; hun kunde maaskee ogsaa snart slippe fra mig. Men I er en dorsk Elsker, da I neppe trøster Jer til at blive een Kvindes Ægtemand. Pas dog paa, at ikke jeg, der slet ikke tænker paa noget Giftermaal, engang kommer Eder, der allerede er Brudgom, i Forkjøbet; Gud plejer at virke det, man mindst tænker paa."

Tre Uger senere finde vi ham derimod paa det Rene med, baade at han vil gifte sig, og hvem han vil vælge til sin Brud. Til Dr. Rühel skrev han (den 4de Maj) et Brev midt under Bondekrigen og bad ham styrke sin Herre i ikke at vise en utidig Skaansel mod de oprørske Bønder. Han meente, at Djævlen havde sin Haand med i dette Spil, at han selv var Døden nær, og ogsaa vilde berede sig paa at lide den, ifald han kom hjem; thi han var dengang i Seeburg. Men pludselig springe hans Tanker bort herfra og han vedbliver: „Og kan jeg sætte det i Værk, vil jeg, Djævlen til Trods, endnu tage min Käthe tilægte, før jeg døer, naar jeg hører, at de blive ved. Jeg haaber, at de dog ikke skulle tage mit Mod og min Glæde fra mig."

For Rühel, der ogsaa have en Bestilling ved Churfyrsten af Mainzs Hof, fik Luther endnu engang Lejlighed til at udtale sig om sit paatænkte Giftermaal. Medens Bondekrigen stod paa, havde nemlig Kardinal Albrecht, Churfyrste af Mainz, den samme, som havde ladet Tetzel drive Afladshandel, ymtet om, at han vilde træde ind i Ægtestanden, hvad enten han nu derved tænkte at afvende det Had, Bønderne nærede til Prælaterne, eller at sikkre sine Efterkommere Erkestiftet Magdeburg. Da Rühel fik Nys herom, skrev han til Luther og bad ham opmuntre Churfyrsten til at gjøre Alvor af sit Forsæt. Luther var

villig dertil og ledsagede sit Sendebrev til Churfyrsten med en fortrolig Skrivelse til sin Svoger (3die Juni), hvori han sagde: „Ifald Hans churfyrstelige Naade atter skulde falde paa at sige, hvad jeg ogsaa har hørt før, hvorfor jeg ikke selv gifter mig, da jeg tilskynder alle andre dertil, da skal I svare, at jeg endnu bestandig er bange for, at jeg ikke duer til at være Ægtemand. Men hvis mit Giftermaal kunde være Churfyrsten til Bestyrkelse, saa vilde jeg meget snart være beredt til at trave foran, ham til et Exempel, saameget meer, som jeg dog nu er tilsinds, før jeg gaaer ud af Verden, at begive mig ind i Ægtestanden, hvilken jeg anseer for paabudt af Gud, selv om det ikke blev til videre end en Trolovelse, et Josefs-Ægteskab."

Nu stod da kun det sidste Skridt tilbage for Luther — at fuldbyrde den tagne Beslutning. Dette maatte skee rask, i al Stilhed og med saa faa Vidner som muligt; thi han sagde sig selv forud, at hans bedste Venner vilde være de ivrigste til at fraraade ham at tage en Nonne til Brud, og vilde med een Mund raabe: Ikke for alt i Verden hende, men ialtfald en anden. Til Melanchthon, hvem han ellers betroede sine lønligste Tanker, mælede han ikke et Ord i Forvejen om Bryllupet, og denne hans betænkelige, ængstelige Ven blev som himmelfalden, da han fik at vide, det havde fundet Sted.

Tirsdagen efter hellig Trefoldighedsfest, den 13de Juni, begav Luther sig til Reichenbachs Huus, ledsaget af Joh. Bugenhagen, der var Præst ved Byens Kirke, Dr. Joh. Apel, Professor i den kanoniske Ret ved Universitetet, og Lucas Cranach den Ældre, Churfyrstens Hofmaler, Raadsherre og Kæmner. I Overværelse af disse Vidner bejlede han til Katharina. Hun blev saa

overrasket, at hun i det første Øjeblik ikke vilde troe, det var Alvor; men da hun mærkede dette, gav hun ham uden Betænkning sit Ja. Justus Jonas, der var Provst ved Allehelgenskirken, indfandt sig senere paa Dagen tilligemed Cranachs Hustru, og nu bleve de Trolovede viede, rimeligviis af Bugenhagen. Alle Vidnerne ved Vielsen tilbragte Aftenen sammen med de Nygifte i Reichenbachs Huus og skiltes først fra dem, da de, efter Datidens Skik, havde seet dem liggende i Brudesengen*).

Efterat Bryllupet havde fundet Sted, var Luther langt fra at ville gjøre en Hemmelighed deraf. Allerede Dagen efter holdt han et lille Gilde med nogle af sine Venner. Hele Wittenberg vidste strax, i hvilken Anledning det blev gjort; og Byens Raad sendte de Nygifte samme Dag en Lykønskning og Brudegaver, bestaaende af 4 Kander Malvasier, 6 Kander Viin fra Franken og 4 Kander Rhinskviin. Gæstebudet fandt vistnok Sted i Reichenbachs Huus, hvor Katharina rimeligviis ogsaa blev ved at opholde sig indtil den 27de Juni. Paa denne Dag agtede nemlig Luther at holde, hvad han kaldte Hjemfærd og Lystighed, og gjøre et større Gæstebud i Augustinerklosteret til Vidnesbyrd om sit Giftermaal. Ved dette Bryllupsgilde ønskede han at see baade inden- og udenbyes Venner og skrev Indbydelser til dem, hvoraf syv ere opbevarede. Det er ret betegnende, at han i flere af dem søger at

*) Luther var tilstede ved Bogtrykker Hans Lufts Datters Bryllup. Da han nu havde ført Bruden hen til Himmelsengen, sagde han til Brudgommen, at han skulde holde sig Skik og Brug efterrettelig og være Herre i Huset, naar Konen ikke var hjemme, og for at betegne dette, trak han den ene Sko af ham og lagde den ovenpaa Sengen.

dække sig mod vrange Domme om hans Giftermaal, og at han endog selv falder i Forundring over at være Ægtemand. Til Amsdorf, der dengang var Superintendent i Magdeburg, skrev han (21de Juni): „Rygtet er virkeligt sandt, at jeg pludselig er bleven viet til Katharina, førend jeg blev nødt til at høre al den Allarm, som de onde Tunger ville gjøre mod mig.“ Til Koppe lod han falde de overgivne Ord (den 17de): „I veed, hvad der er foregaaet med mig; jeg er bleven indviklet i min unge Kvindes Haarfletninger. Gud holder af at forbause, for at gjøre mig og Verden til Nar.“ „Jeg har,“ sagde han i Brevet til Spalatin (16de Juni), „stoppet Munden paa dem, der vilde bringe mig i Vanrygte med Katharina af Bora. Jeg har ved dette Giftermaal gjort mig saa ringe og foragtet, at jeg haaber, Englene lee og alle Djævle græde derover.“ „Vor Herre,“ skrev han (20de Juni) til Wenzel Link, Præst i Altenburg, „har pludselig, og da jeg tænkte paa andre Ting, forunderligen bragt mig i Ægteskab med Nonnen Käthe v. Bora.“ Og til Churfyrstens Hofmarskalk Joh. v. Dolzig yttrede han (21de Juni): „Udentvivl har I hørt det eventyrlige Rygte, at jeg skulde være bleven Ægtemand. Ja — uagtet det er saa sælsomt, at jeg selv knap kan troe det, saa ere Vidnerne dog saa stærke, at jeg dem til Ære og Villighed maa troe det.“

Hvormange af disse Indbudne der vare istand til at give Møde ved Bryllupsgildet, vide vi ikke. Luthers Forældre, som saa meget havde længtes efter at see ham som Ægtemand, manglede neppe derved. Blandt Gæsterne befandt sig ogsaa Caspar Aqvila, der siden blev Slotspræst i Wittenberg, og Joh. Pfister, senere Præst i Fürth. Den, der først var udtraadt af Munkestanden ved

Paaskeitid samme Aar, var Skjænk ved Gildebordet. Selv om Spalatin og Dolzig ikke vare tilstede, havde de dog vist ikke undladt at sende, hvad Luther som fattig Vært havde anmodet dem begge om at skaffe tilveje, nemlig det fornødne Vildt fra de churfyrstelige Skove. For stærke Drikkevarer sørgede tildeels Raadet i Wittenberg; det sendte nemlig et Fad af det ypperlige Eimbecker Øl, dertil en Pengegave — 20 Gylden — som man tog af Kirkekassen. Brudeparrets Skaal blev sagtens drukket af den Pokal, Universitetet samme Dag lod Luther overrække som dets Højtidsgave. Den var af Sølv, med Laag paa, udvendig og indvendig stærkt forgyldt, havde en Højde af henved halvanden Fod og en Vægt af 84 Lod. Paa Randen af dens Fod angav en Indskrift, at den af Universitetet var skjænket Luther og hans Hustru Tirsdagen efter St. Hansdag 1525; paa dens Sider saaes i Fletteværk Blade og Fugle, ovenpaa Laaget var der anbragt Viindruer og et flakt Granatæble.

Dragten, hvori Katharina sad ved Brudebordet, driste vi os ikke til at beskrive med Bestemthed. Paa de Billeder, som Lucas Cranach i Aarene 1525—28 flere Gange malede af hende, bar hun en sort Kjole med lange, snevre Ærmer; over den en Trøje, der var snørt foran, med vide Ærmer og Krave af Pelsværk; broderet Livstykke; Haaret skilt og et Net paa Baghovedet; og paa et andet Billede af samme Mester er hun i en Stads, der godt kunde anstaae en Brud: Nettet, der skjuler hendes tilbagestrøgne Haar, er besat med en tredobbelt Rad af Perler; i hendes Halskrave er fæstet et med Stene og Perler besat Smykke; en svær Halskjede falder i tre Slyngninger ned paa Brystet, der bedækkes af en med Blomster indvirket

Smække; paa hver Haand har hun tre Ringe, deraf en paa den venstre Tommelfinger.

Foruden det ovennævnte Bryllupsbæger, som Prokantsler Mayers Arvinger i Greifswalde ejede i forrige Aarhundrede og Aar 1800 afhændede til Universitetsbiblitheket sammesteds, ere ogsaa som synlige Minder om Luthers og Katharinas Giftermaal to Guld-Fingerringe blevne bevarede til vore Dage. Det var Sædvane dengang, at Brudgom og Brud vexlede Ringe ved Vielsen; men selv om Luther og Katharina fulgte denne Skik, have de ikke benyttet disse Ringe dertil. Man veed med temmelig Vished, at de først bleve forarbejdede nogen Tid efter, paa Bestilling af Patricieren Wilibald Pirckheimer i Nürnberg, der lod den berømte Maler Albrecht Dürer besørge dem og sendte Luther dem til Foræring. Den ene af dem, en dobbelt Ring med en temmelig høj kegleformig Kapsel, til at skille ad, er smykket med en Diamant og en Rubin, Sindbilleder paa Troskab og Kjærlighed; paa Kapselens Indersider staae Begyndelsesbogstaverne af Luthers og hans Hustrues Navne og paa de indvendige Flader af Ringen Ordene: Hvad Gud sammenføjer, skal intet Menneske adskille. Den ejedes en Tidlang af den polske Kong August II., der forærede den til Hertugen af Brunsvig; nu opbevares den paa Biblioteket i Wolfenbüttel. Paa den anden, som Katharina skal have baaret, og som bestaaer af tre sammenføjede Ringe, er en temmelig stor Rubin; heelt rundt om Ringen sees, i gjennembrudt og ophøjet Arbejde, Fremstillinger af Jesu Lidelseshistorie og et lille Crucifix, der skal være udført med en overordentlig Kunstfærdighed. Denne Ring gik igjennem mange forskjellige Hænder, og meer end een Privatmand paastaaer i vor Tid at være Ejer af samme.

Faldt det selv Luthers bedste Venner svært at finde sig i hans Giftermaal — saa svært, at han en Maaned efter det klagende maatte udbryde: De Vise blandt Vore maae vel see Guds Værk deri, men de ere dog fortørnede, tænke og tale ukjærligt derom — saa forstaaer det sig af sig selv, at hans Modstandere med Gridskhed grebe denne velkomne Lejlighed til at udøse deres Had og Haan over ham. Kong Henrik VIII. af England, med hvem han i den Tid laae i Strid, forekastede ham, at han først i skammelig Vellyst havde forført en Nonne og derpaa taget hende til Kone, med Foragt for den hellige Ægtestand og alle hellige Løfter. Hertug Georg af Sachsen skrev til ham: „Har Evas skjønne Skikkelse lokket Dig, saa lad hende fare. Og siden Du har et godt Kvindehjerte, saa tag den bodfærdige Magdalene til Mønster og fald tilligemed Din Eva ned for Herrens Fødder." Andre mindede om det gamle Ord, at Antichristen skulde være Søn af en Munk og en Nonne, og anvendte det paa Luthers Ægteskab. „Ifald saa var," bemærkede Erasmus dertil med sit fine Smiil, „hvormange tusinde Antichrister er der da ikke alt kommet til Verden." Men selv han kunde ikke negte sig den Fornøjelse i et Brev at fortælle en af sine Venner Dagens store Nyhed med følgende Spotteord: „Luther har aflagt Filosofernes Kappe og giftet sig med en sex og tyve Aars smuk Pige af god Familie, men uden Medgift, som alt for nogen Tid siden har ophørt at være Vestalinde. Hun er kommen i Barselseng kort efter Bryllupet." Dette skammelige Rygte tilbagekaldte han vel som ganske ugrundet i et senere Brev; men det blev ved at løbe fra Mund til Mund. Man besang Luthers Bryllup i latinske og tydske Smædevers. Emser, Luthers gamle Modstander, skrev en plump satirisk Bryl-

lupsvise paa 18 Vers; den gik paa en egen Melodi og sluttede omtrent saaledes: Saa lad da nu fare baade Prior og Kutte, baade Abbed og Tvang -- med Jubel. Ja lad nu kun fare baade Løfter og Bønner, baade Ære og Skam — med Jubel. Eja! eja, eja vi synge — med Jubel. Conrad Wimpina, en anden af Luthers bittre Fjender, lod i Frankfurt trykke en Samling af Stridsskrifter, med Billeder til; paa eet af dem saae man Luther og hans Viv opføre en lystig Dands foran Brudesengen, og en haanende Overskrift dertil var ikke forglemt.

Medens man saaledes fra alle Kanter gjorde sit Bedste for at bringe Luther i Vanrygte, sagde han: „Den største Guds Gave er en elskelig og from Hustru, der holder af sit Hjem, hvem man kan leve i Fred med og i Eet og Alt fortroe sig til.“ En saadan Hustru havde han fundet; og i sin huuslige Lykke ved Käthes Side fik han rigelig Erstatning for alle lidte Krænkelser.

II.

De første Aar i Ægtestanden. — Huusvæsenet.

I en Udkant af Wittenberg paa Collegiegaden, tæt ved Elsterporten, der vender mod Østen, laae Augustinerklosteret, som Luther havde haft Ophold i, siden han Aar 1508 kaldtes til Byens Universitet som Professor. Klosterbygningerne fremviste paa den Tid, hvorom her er Tale, en forunderlig Blanding af Gammelt og Nyt; thi

Churfyrst Frederik den Vise havde i Aaret 1502 begyndt en omfattende Restauration af dem, men kun en Trediedeel af den var ført til Ende. Forhuset saavel som en Bygning inde i Gaarden, der tjente Munkene til Refektorium, bare Præget af Ælde. Baghuset derimod, hvori Klosterbrødrene havde deres Soveceller, var nyt opført fra Grunden af. Efterat alle Munkene havde fjernet sig med Undtagelse af Luther og Prioren Eberhard Brisger, overgave disse i December 1524 Klosteret med dets Tilbehør, en Tomt foran samme og en Have, til Churfyrsten. Han skjænkede Brisger hiin Byggegrund; Luther fik Klosterbygningen med dens Have, dog paa den Betingelse, at Universitetet, hvis han nogensinde vilde sælge samme, skulde have Forkjøbsret dertil.

Til dette Hjem førte Luther sin unge Hustru. Ægtefolkene opsloge deres Bopæl i Baghuset, der havde to Stokværk. En Vindeltrappe førte op til deres Bolig. I Begyndelsen bestod den kun af Arbejdsværelse, Dagligstue og Sovekammer. Om dens yderst tarvelige Indretning kan man endnu den Dag i Dag overtyde sig, da Luthers Stue er bevaret aldeles uforandret. Der var to Fag Vinduer i den. Gjennem deres mange smaa, runde, i Bly indfattede Ruder havde man Udsigt til Klostergaarden og Haven, der laae til Venstre for Bygningen. Væggene vare tildeels beklædte med simpelt Paneel. Rundt omkring var der opslaaet Hylder, som i vore Bondestuer, til at hensætte Boskab paa. Loftet, der ogsaa var beklædt med Tavleværk, var lidt pynteligere udstyret med malede Blomsterkrandse og smaa Englehoveder. Midt i det temmelig rummelige Værelse stod et meget klodset fiirkantet Bord af Fyrretræ, hvis Been holdtes sammen med Træfiler. Langs med Væggene vare Bænke af Træ, nogle

med Hynder, anbragte paa forskjellige Steder. Ved det forreste Vindue stode ligeoverfor hinanden to Trælænestole, der vare forbundne ved eet Fodstykke; ogsaa disse vare plumpt og simpelt forarbejdede. Derimod var den høje, med fem Etager forsynede Kakkelovn en virkelig Prydelse for Værelset. Paa dens brogede, glaserede Leerfliser vare Evangelisterne og Helgene afbildede tilligemed Sindbilleder paa Geometrien og Musiken, en Himmelkugle og Cirkelen, Luten og andre Strængeinstrumenter, og de fremstaaende Rande paa hver af dens Afdelinger, af hvilke de to øverste stode i en anden Retning end de øvrige, vare forsynede med smagfulde Ornamenter. Det er uvist, om et Væggemaleri af Jomfru Maria med det sovende Jesusbarn paa Armen, som Luther ofte betragtede og omtalte med andægtig Glæde, ogsaa fandtes i dette Værelse.

Hvem ønskede ikke gjerne at vide, hvorledes Luther og Katharina gjennemlevede den allerførste Tid i deres Ægtestand, hvorledes deres indre Samliv efterhaanden udvikledes og befæstedes? Men i sine Breve fra hiin Tid tier Luther om sin Hustru eller nævner hende kun flygtigt og spøgende som sit „Ribbeen" eller sin „Kjede" (Catena). Til Link skriver han en Maaned efter Bryllupet kort og godt: „Jeg er bunden og fængslet til Käthe og død for Verden." Af et Par Yttringer blandt hans Bordtaler kunne vi dog slutte, at han strax glædede sig over sin huuslige Lykke. „Det første Aar i sin Ægtestand," sagde han engang, „har man sælsomme Tanker. Naar man sidder ved Bordet, tænker man: Før var du alene, nu sidder du selvanden. Naar man vaagner, seer man et Par Fletninger ved Siden af sig i Sengen, som man før ikke saae. Min Käthe sad ogsaa i det første Aar hos mig, naar jeg studerede; og da hun ikke vidste, hvad hun

skulde tale om, kom hun engang med det Spørgsmaal: Hr. Doktor, er Stormesteren i Preussen en Broder til Markgreven?" — Dette Spørgsmaal bragte ham til at smile; thi hine to vare een og samme Person.

For Hr. Doktoren, som Katharina altid kaldte sin Ægtefælle, nærede hun ikke blot stor Ærefrygt, men ogsaa stor Omhed og udøvede snart den bekymrede Kjærligheds Indflydelse paa ham. Vi anføre et lille Exempel derpaa. Da Spalatin i Aaret 1524 var træt af sin Stilling som Hofpræst hos Churfyrsten og længtes meget efter at kunne gifte sig, begjærede han at entlediges. Det skete Aaret efter, og han blev udnævnt til Superintendent i Altenburg. Brisger, Luthers tidligere Prior, der allerede var indtraadt i Ægtestanden, fik paa samme Tid et Præstekald der, og Luther bad nu Spalatin (31te Octbr.) om at paaskynde sit Bryllup med Katharina Heydenreich, for at han i Selskab med Brisger kunde komme og overvære det. Men deraf blev Intet. Kort før havde han foranstaltet en Bortførelse af tretten Nonner fra Hertug Georgs Land og derved forøget dennes og Adelens Forbittrelse mod sig. Katharina frygtede, at det kunde være farligt for ham at foretage en Reise gjennem Fjendeland; hun bønfaldt ham med mange Taarer om at afstaae derfra, og Luther blev hjemme.

Fire Maaneder efter sit Bryllup kunde han allerede betroe Agricola, at han havde Haab om at blive Fader. Da Katharinas Nedkomst nærmede sig, hvor var han da sysselsat med Tanken derom. „Christ give," skrev han (12te Febr. 1526) til Brisger, hvis Kone ogsaa var frugtsommelig, „at vi med Glæde maae see vore Børn komme til Verden." Til Gerbellius (26de April): „Hils Din Viv og indbyd hende til at staae Fadder hos mig

ved Pintsetid, ifald der kommer en Datter; men bliver det en Søn, saa maa Du være Gudfader, saafremt Gud er mig naadig og agter mig værdig dertil." Til Spalatin (2den Mai): „Bed til Christus, at min Käthe lykkeligt maa overstaae sin Barsel." Og hvor var han føjelig mod hende. Han havde Lyst til at sende Agricola et smukt forarbejdet, tinbeslaaet Glaskruus, som Hausmann havde besørget; men da han lige stod i Begreb med at sende det bort, opdagede han, at Käthe, der fandt det yndigt og stærkt efterstræbte det, havde taget det i Forvaring. „Lad det derfor vente," skrev han (11te Mai) til sin Ven, „indtil hun har været i Barselseng; saa bringer hun mig det vel nok, og saa røver jeg det."

Han følte ret vel, at Klaffertungerne nu igjen kunde blive satte i Gang; derfor skrev han til Churfyrstens Kantsler, Caspar Müller (26de Mai): „Gjerne vilde jeg selv bede min gunstige Herre til Fadder; men jeg skyer Prunk, som man vilde beskylde mig for, ifald jeg vilde gjøre saa megen Stads af et Munke- og Nonnebarn og have store Herrer til Faddere. Derfor vil jeg selv blive ved Jorden og beder Eder, at I paa mine Vegne vil anmode min gunstige Hr. Kantsler ved Navn Caspar Müller om at nedlade sig, og ifald Gud skjænker mig Afkom, at antage sig det og være sammes aandelige Fader. Jeg kan rigtignok ikke sige, naar det vil skee, og det vil være forsilde efter Fødselen at skikke Bud; men dersom det behager Eder, da vælg En, som kan forestille Eders Person, dog at I beholder Navnet og Gjerningen."

Aar 1526, den syvende Juni, der i Kalenderen hed Dat (han giver), om Eftermiddagen Kl. 2 fødte Käthe efter Luthers eget Udsagn et sundt og velskabt Drengebarn. Hans Glæde derover var stor. Han deelte den strax med

Rühel, Hausmann og Spalatin. „Jeg takker Dig i Herren," skrev han til den sidstnævnte, „for den hjertelige Lykønskning, Du sender mig lyksalige Ægtemand, hvem den fortræffeligste Hustru og allerkjæreste Kone ved Guds Velsignelse har skjænket en lille Søn, saa jeg ved Herrens vidunderlige Naade er bleven Fader. Jeg ønsker Dig det samme, og Gud give, Du maa faae endnu større Velsignelse, saa vist som Du er bedre og meer end jeg." Barnet blev faa Timer efter dets Fødsel døbt af Magister Rörer og kaldet Johannes efter Luthers Fader. Bugenhagen, Jonas og Cranach vare Faddere tilligemed Vicekantsler Christian Beyer og Borgmester Hans Hohndorfs Hustru.

Det var ikke uden Bekymring, Luther i den første Tid efter Johannes' Fødsel fortalte sine Venner, at Barnet kun trivedes smaat, „fordi dets Moder fattedes Die og kun var istand til at læske dets Tørst med faa Draaber deraf." Men snart begyndte han at sende dem Hilsener fra sin raske Hansemand. Saaledes skrev han (1ste Jan. 1527) til Spalatin: „Min lille Hans hilser Dig. Han skal nu til at have Tænder, begynder at lalle og skjænder allerkjæreste paa os Alle. Min Käthe ønsker Dig en lille Spalatin, der kunde lære Dig, hvad hun roser sig af at have lært af sin Hansemand, nemlig Ægteskabets Glæde og Frugt, som Paven og hans Verden var uværdig til." Ved sin Hustru følte Luther sig ogsaa inderlig glad. „Hun befinder sig vel," skrev han til Stiefel (1ste Aug. 1526), „er mig lydig og underdanig i Alt og passer, Gud skee Lov, langt bedre til mig, end jeg havde vovet at haabe, saa at jeg ikke vilde bytte min Fattigdom bort for Croesus' Rigdomme." Fra den Tid begyndte han at nævne hende i sine Breve som sin kjære Hr. Käthe og

spøgede med sine Venner over denne Titel, som han vedblev at give hende lige til sin Død, og som han paastod, med Rette tilkom hende som Huusmoder.

Sin Ægtestand begyndte Luther i meget knappe Kaar. Hans Lønning beløb sig kun til 200 Gylden aarlig. Alle sine Forelæsninger holdt han for Intet. „Rigtignok" — yttrede han engang ved Bordet — „tænkte jeg efter mit Giftermaal paa at holde Forelæsninger for Betaling; men da Gud forekom mig, lod jeg det være, og vil Gud, tager jeg og den Roes med mig i Graven." For sin Bibeloversættelse vilde han Intet have; „thi", sagde han, „hvis jeg ikke gjorde mig Livet suurt for den Mands Skyld, der er død for mig, saa skulde Verden ikke kunne betale mig Penge nok for min Oversættelse af Bibelen. Jeg vil ikke have mit Arbejde belønnet af Verden; dertil er den for ringe og fattig." Heller ikke for sine mangfoldige andre Skrifter tog han nogensinde Honorar af sine Forlæggere, skjøndt de gjorde ham Tilbud om en aarlig Livrente af 400 Gylden for dem; han nøjedes med at forlange et Frieremplar for een eller anden Ven og gjorde endda kun sparsom Brug af denne Ret. Derfor maatte det oprøre ham, at en „Slyngel" af en Sætter 1525 stjal Manuskriptet til hans Postille, mens den var under Pressen, løb bort med det og lod det trykke andensteds, og han offentliggjorde en Advarsel til Bogtrykkerne mod slige „Kjeltringstreger." Gaver, der kunde ligne Stikpenge, vilde han ikke beholde, hvad der f. Ex. var Tilfældet med 20 Guldgylden, som Erkebiskop Albrecht af Mainz havde ladet Dr. Rühel overrække Käthe efter Bryllupet. At han, selv med sin Fribolig og den dermed forbundne Ret til aarlig at brygge 12 Bryg Øl, strax efter sit Gifter=

maal kunde befinde sig i stor Pengeforlegenhed, var saaledes ikke underligt.

„Jeg fattige Stakkel," skrev han til Spalatin efter dennes Bryllup, „vilde gjerne sendt dig den Guldmønt fra Portugal, som du gav min Brud i Gave, hvis jeg ikke havde frygtet for at støde Dig. Jeg sender da een, jeg har tilovers fra mit Bryllup, men veed ikke, om det har været Din eller ej. Du vil dog af min lille Gave kunne see min store Hengivenhed." Til Brisger skrev han i Februar 1527: „Du beder mig om at lægge 8 Gylden ud for Dig, min Eberhard; men hvor skal jeg faae dem fra? Jeg trykkes, som Du veed, af mit store Huusvæsen; dernæst har jeg ved min Uforsigtighed iaar gjort baade her og der en Gjæld af meer end hundrede Gylden. Men Gud, som straffer min Uklogskab, vil nok løse mig ud igjen. Dertil kommer, at Lucas (Cranach) og Christian (Döring) ikke meer ville antage mig som Selvskyldner, da de nemlig have erfaret, at paa den Maade faae de enten Ingenting ind, eller og bliver min Pung ganske lenset. Dem har jeg endelig ogsaa givet det fjerde Bæger for 12 Gylden, som de have laant hiin fede Hermann. — Men hvad hjælper det, at jeg ene saaledes bliver udsuget, ja ikke blot udsuget, men styrtet i saa stor en Gjæld? Det vil jo sige, at jeg giver Almisse ikke af min egen, men af Andres Lomme. Jeg holder for, at Ingen kan beskylde mig for Sparsomhed eller Gjerrighed; jeg, som rutter endog med det, der ikke hører mig til." I Aaret 1528 skriver han til Spalatin (12te April): „Hils Eberhard, hvem jeg endnu skylder en Gave, den han ogsaa skal faae, saasnart jeg finder Noget; thi for Tiden er jeg altfor fattig til at kunne sende Noget."

Luthers barmhjertige Sindelag og overordentlige Godgjørenhed mod Enhver, der trængte og tyede til hans Bistand, foraarsagede ham bestandig store Udgifter. Han hjalp sine fattige Slægtninge; han aabnede sit Huus gæstfrit for Vildfremmede; han understøttede dem, der for Troens Skyld bleve jagede fra Huus og Hjem, idet han ikke blot skrev Bønskrifter for dem til sin Landsherre, til Øvrigheder, til formuende Venner, men ogsaa tit husede og bespiste dem, indtil de kunde finde deres Udkomme. De uafladelige Besøg, han modtog, nødte ham til at holde flere Tjenestefolk. For at kunne overkomme sin store Brevvexling og sine mangfoldige andre Arbejder maatte han stadig have Skrivere om sig. Hans Rejser kostede ham endeel; han blev hyppig buden til Fadderstads og Bryllupper, og ved slige Lejligheder vilde han gjerne gjøre Foræringer efter Skik og Brug. Vi ere istand til at oplyse dette nærmere ved Hjælp af hans Brevsamling.

Den landflygtige danske Konge, Christian II., sendte Luther 1525 Brev og Budskab fra Nederlandene med Ønsket om, at Doktoren vilde hjælpe ham med at ansøge Churfyrsten om, at han kunde blive underholdt i Sachsen med det Nødvendige, indtil Gud skikkede det anderledes for ham. Luther gik strax i Forbøn for ham hos Churfyrsten, men fik et afslaaende Svar. Samme Aar holdt den ulykkelige Dr. Carlstadt sig længere Tid skjult i hans Huus. Denne Mand, der tidligere havde været hans Ven og Medarbejder i Reformationen, var siden Aar 1522 bleven hans Modstander. I Aaret 1524 forlod han sin Stilling i Wittenberg, begav sig til den lille Stad Orlamünde, afsatte egenmægtig Capellanen der og indsatte sig selv til Præst. Luther blev af Churfyrsten beordret til at rejse derhen og tilvejebringe Orden. Carlstadt ilede ham

imøde, traf ham i Jena, i Vertshuset den sorte Bjørn, ved Middagsmaaltidet tilligemed flere Venner, satte sig efter Luthers Indbydelse med tilbords og begyndte en Ordstrid med ham. Luther opfordrede ham til offentlig at træde frem imod sig. „Skriv og strid mod mig," sagde han, „jeg giver Eder en Gylden til Pant paa, at jeg mener det ærligt." Med disse Ord greb han i Lommen, trak en Guldmønt frem og rakte sin Modstander den. Carlstadt tog den, krummede den mellem Fingrene for at kunne kjende den og stak den til sig. De rakte hinanden Haanden, drak paa hinandens Sundhed og skiltes ad. I Orlamünde kom det derpaa til heftige Optrin mellem Luther og Carlstadts Tilhængere, og Reformatoren kunde ikke udrette Noget imod disse Fanatikere og Billedstormere. Churfyrsten afsatte nu, uagtet Menighedens indstændige Bønner, Carlstadt fra alle hans Embeder, forviste ham fra alle sine Lande og negtede ham endog de fornødne Rejsepenge. Den heftige og urolige Doktor maatte vige for Magten, men skrev først et Afskedsbrev til sin Menighed med den Underskrift: „Andreas Bodenstein, fordreven af Luther uden at være hørt eller gjendreven af ham."

Carlstadt begav sig til Straßburg, gik derfra til Schweiz, udgav Skrifter mod Luther, som denne besvarede, kom siden til Thyringen paa samme Tid, Münzer huserede der, og blev beskyldt for at have taget Deel i Bondeoprøret. Desaarsag kunde han ingensteds finde Sikkerhed og Tilflugt. I sin Hjælpeløshed bønfaldt han Luther om at tage sig af ham. Med christelig Ædelmodighed var denne villig dertil, og talte endog hans Sag saa varmt hos Churfyrst Johan, at det tillodes ham at komme tilbage. I Februar 1526 opholdt han sig i Segrena, en

Landsby hiinsides Elben. Hvor villig Luther var til at glemme Forurettelser, viser et Brev fra ham til Amsdorf fra den Tid. Han skriver: „Igaar have vi døbt Carlstadts lille Søn, eller rettere vi have gjendøbt ham. Fadderne vare Jonas, Philip og min Käthe. Jeg var med Andre tilstede som Gæst. Hvem havde ifjor kunnet tænke, at de, der kaldte Daaben et Hundebad, nu selv skulde begjære den af deres Fjender?" Senere udvirkede han hos Churfyrsten, at Carlstadt fik Lov til at bosætte sig som Agerdyrker i Kemberg.

Af et Brev til Spalatin (1ste Febr. 1527) see vi, at Luther underholdt en fra Klosteret undvegen Munk i flere Maaneder. Else v. Kanitz, en af de ni Nonner fra Nimtschen, indbød han (22de Aug.) til at være i hans Huus og spise ved hans Bord, for at hun kunde give sig af med unge Pigebørns Underviisning. I Begyndelsen af Aaret 1528, da Religionsforfølgelserne i Østrig vare i fuld Gang, optog han flere Landflygtige hos sig. Han indbød Conrad Cordatus og Leonhard Beier til sig, ligeledes Michael Stiefel, der var nødt til at nedlægge sit Præstekald hos den Jørgerske Familie. „Hos mig er der Huusly for Dig," skrev han til den Sidste, „og Du skal leve sammen med mig." Han kom, og blev næsten et halvt Aar hos Luther. Men da denne tilsidst bad Churfyrsten om at give ham et Kald i Lochau, skrev han tillige: „Det gode Menneske gjør sig en Samvittighed af at blive hos mig, som om han besværede mig, og vil bestandig bort, saa at jeg har ondt ved at holde paa ham." Af hans Breve til Spalatin og Justus Jonas erfare vi, at 1528 Hertuginden af Münsterberg tilligemed to Jomfruer, efterat være undslupne af Klosteret i Freiberg, tyede til ham, og at han baade optog dem og Aaret efter tre andre Nonner fra

samme Kloster i sit Huus. En ulykkelig Borger Wolff Hornung, som Churfyrst Joachim I af Brandenborg, der bolede med hans Hustru, havde forjaget fra Huus og Hjem, underholdt og ernærede han, „den Fattige", som han selv kalder sig (20de Juni 1529), saalænge det var nødvendigt. En fattig og syg Student Rappell anbefalede han til Link (19de Juli 1529); for ham havde han ogsaa sørget, havde betalt hans Gjæld og ved Afrejsen skjænket ham 10 Gylden i Tærepenge. Mag. Augustinus var bleven udnævnt til Præst i Coldiz i Nærheden af Spalatin; „men," skrev Luther til denne (13de Aug. 1529), „saasom den fattige Stakkel kommer til et tomt Huus, maa han gjøre Laan for at slippe, om end kummerlig, igjennem det første Aar. Jeg vil efter min ringe Lejlighed lægge Noget ud; men da det ikke forslaaer, saa see Du til, om Du kan hjælpe ham til at faae Noget til Borgs blandt Eder."

Skjøndt Luther overlod Omsorgen for Huusvæsenet til sin Hr. Käthe, maatte han dog ogsaa tage sin Andeel i Huusholdningssager og tit besørge Commissioner for sin Ægtefælle. Opholdet i Wittenberg gjorde saadanne nødvendige, thi det var kun en ringe og uanseelig By. Luther beklagede sig oftere i sine Skrifter over, at dens Omegn var ufrugtbar og ikke opdyrket, at den selv havde mange snevre Gader, saa faa Bekvemmeligheder og Behageligheder, der kunde drage de Studerende til den, at den fattedes Handel og Kunstflid og hele det Samkvem med Omverdenen, som derved skabes. „Hvad Nyt" — skriver han til Link i Nürnberg 23de Januar 1527 — „skulle vi Orme, der sidde i denne Bagdeel af Verden, kunne skrive til Eder, der sidde i Verdens Hoved, see og høre alt Muligt?" Og ligesom han dømte ogsaa Ny-

conius og Melanchthon om Wittenberg, naar de beskreve den som en ussel By, fuld af Leerhytter med Straatage paa. Vel fandtes der ogsaa anseelige Bygninger i den, som Frederik den Vises Pragtlyst havde fremkaldt, og navnkundige Kunstnere smykket; det churfyrstelige Slot, hvori Frederik stundom holdt Hof, og Allehelgenskirken, der var Slotskirke, vare begge opførte fra Nyt af og stode færdige 1499, og selv Borgerne havde bekostet et nyt Raadhuus, der fuldendtes 1524. Men skjøndt man i Aaret 1513 talte 356 skattepligtige Huse i Byen, og Universitetets Stiftelse havde bragt enkelte Næringsveje, saasom Bogtrykkerierne, i Flor, saa var der dog hverken stor Velstand eller Driftighed blandt Borgerne, og mange Fornødenheder maatte forskrives fra større Stæder.

Vi finde saaledes, at Luther takker Agricola, Rektor i Eisleben, for Foerværk, han har besørget til ham, men som rigtignok synes ham altfor dyrt; at han efter Käthes Forlangende maa bede Præsten Hausmann i Zwickau kjøbe Lærred; at han sender Amsdorf i Magdeburg 7 Gylden for Smør og Stokfisk, som denne havde indkjøbt for dem. Men især er der tre Mænd i Nürnberg og Erfurt, med hvem Luther vexler Breve angaaende saadanne Artikler, som han selv trængte til for at kunne passe sine Yndlingssysler i Hjemmet.

Iblandt hans tidligste Venner i Nürnberg vare Byskriveren Lazarus Spengler og Wenzeslaus Link, Munk i Augustinerklosteret. Allerede før Luther drog til Augsburg 1518, stod han i Brevvexling med den Sidstnævnte. Da han paa sin Rejse did, som han paa Grund af sin Fattigdom foretog tilfods, var ankommen til Nürnberg, tog han ind til Link og laante, for at kunne fremtræde i anstændig Dragt for Legaten Cajetan, en Kappe af ham;

thi hans egen var baade gammel og medtagen af Rejsen. Link tilligemed en anden Augustiner, Leonhard, ledsagede ham videre, og da Luther fem Miil fra Augsburg blev overfalden af heftige Mavesmerter, lejede disse to Venner en Vogn til Doktoren. Hans Forhandlinger med Legaten overværede Link ogsaa, og var efter disses sidste personlige Møde Mellemmand mellem begge. Efter den Tid vedblev Luther at staa i en stadig Brevvexling med ham. At have en slig Ven i Nürnberg, den anseelige Rigsstad, som Luther etsteds kaldte Germaniens Øje og Øre, var ham i meer end een Henseende kjærkomment. Fra Link fik han jævnlig tilsendt Efterretninger om de kirkelige og politiske Begivenheder saavelsom nyudkomne Skrifter, og han var ogsaa istand og meget villig til at besørge alle Slags Commissioner for ham. Samme Aar Luther giftede sig, fik Link, der en kort Tid havde været Augustinernes Provincial, senere nogle Aar Præst i Altenburg, hvor Brisger løste ham af, et Præstekald i Nürnberg, og i dette var han endnu ved Luthers Død.

Til Link henvendte han sig, da han kort efter sit Giftermaal vilde sysselsætte sig med at dreje. „Da der" — skrev han i December 1525 — „ikke findes nogen Kunst eller udviklet Kløgt hos os Barbarer, saa har jeg og min Tjener Wolfgang begyndt at øve Drejekunsten. Vi sende hermed en Guldgylden og bede, at Du ved Lejlighed vil sende os noget Værktøj til at bore og dreje med, samt et Par Skruer, hvorom en eller anden Drejer let vil kunne give Dig Besked. Vi have nok Værktøj, men vi ønskede gjerne at have det noget finere og af Eders Nürnberger Arbejde. Besørg mig dette, hvis det ej er Dig til Besvær, og hvis Du lægger Meer ud, skal jeg betale det. Jeg antager dog, at Alt er billigere hos

Eder. Saa ville vi da lære at skaffe os Føden med egne Hænder, ifald Verden slet ikke vil underholde os for Ordets Skyld, og vi tjene da efter vor himmelske Faders Exempel de Uværdige og Utaknemmelige."

Den 19de Maj 1527 takkede han Link baade for Modtagelsen af Drejerværktøj, en Solskive og et Stueuhr af Træ. „Du har blot glemt Eet," skrev han, „hvormange Penge vi endnu skulle sende til, da de to Mønter, vi have skikket, neppe ville slaae til. Forresten have vi nu for denne Gang Værktøj nok, med mindre Du skulde træffe paa noget af en ganske ny Art, der af sig selv kunde dreje, mens Wolfgang snorker eller falder i Staver. Uhret er jeg nu næsten ganske Mester for, i Besynderlighed, da det gjælder om at betegne Klokkeslettet for mine fordrukne Sachsere, der meget hellere see efter Ølkruset end efter Klokkeslettet og ikke bryde sig stort om, enten Solen eller Uhret eller dets Mester gaaer galt."

Man føler ret Affstanden fra vore Tider, naar man seer, at Datidens store Mand i sit Huus endog savnede et Nürnbergeruhr af Træ og var glad over at faae et saadant. Endnu større var hans Glæde over et Tombaks Lommeuhr, som kort i Forvejen en ham ubekjendt Abbed Frederik i Nürnberg havde sendt ham til Foræring. For det takkede han i følgende Ord: „Jeg skriver, Højstærede, som den Ubekjendte til den Ubekjendte, paa Grund af, at min og nu ydermere Din Wenzel Link i Dit Navn har sendt mig til Foræring fra Dig et Tombaks Uhr, en saare kjærkommen Gave. Den nøder mig til at gaae i Skole hos vore Mathematikere, indtil jeg lærer at kjende alle Stillingerne og Reglerne for et eneste Uhrværk; thi før har jeg aldrig seet eller lagt Mærke til Sligt, da jeg nemlig er ganske uvidende i disse mathematiske Ting.

Gid jeg kunde vise Gjengjæld for det Sindelag, der saa klart lægger sig for Dagen i denne Gave; der var Intet, jeg hellere vilde."

Fra Link saavelsom fra Spengler modtog Luther ogsaa Aar for Aar forskjellige Frøsorter til sine Haver. Han begyndte strax efter sit Giftermaal at tage sig af den, der laae lige op til hans Bolig. „Det er mig kjært," skrev han i Slutningen af Aaret 1525 til Link, „at Du lover mig Frø til Foraaret. Send saameget, Du kan; thi jeg ønsker og venter det. Medens Satan og hans Hær raser, vil jeg lee ad ham, betragte Haverne, det vil sige Skaberens Velsignelse, og glæde mig over dem, ham til Priis." Til Spalatin skrev han (17de Juni 1526): „Jeg har plantet en Have og istandsat en Kilde, begge Dele med ret godt Held. Kom til mig, og Du skal blive bekrandset med Roser og Lilier."

Den Kilde, som Luther her nævnede, er udentvivl den samme, der endnu bærer hans Navn og besøges af Mange. Man kommer til den, naar man gaaer ud af Elsterporten, gjennem den lille Forstad og forbi Byens Hospital, i Nærheden af hvilket Luther 1520 opbrændte den pavelige Bulle. En Fodsti snoer sig, et godt Stykke udenfor Staden, hen over Marker til en Skov af Naaletræer; bag den ligger en lille Sandbanke, hvorfra Kilden sprudler frem. Luther havde opdaget den i Aaret 1521, ladet sætte en Indfatning om den og bygget et lille Lysthuus ovenover den. Til dette Sted holdt han meget af at spadsere ud med sine Venner; der fandt han en stille Hvileplads; ja man vil endog vide, at han der fuldendte Oversættelsen af det nye Testament 1522 og navnlig oversatte det fjerde Capitel af Johannes Evangelium om

Jacobsbrønden. Hvor kjært Stedet var ham, sees ogsaa deraf, at han besang Kilden i et latinsk Digt.

I Aaret 1527 kjøbte han en Frugthave, der laae nær ved hans Bolig paa Svinetorvet i Wittenberg, af en vis Balthazar Hayn. Han kom derved til at sysle endnu meer med Havevæsenet. Fra sin Ungdomstid stod han i Forbindelse med Johan Lange, der var Prior i Augustiner-klosteret i Erfurt. Denne i hiin Tid meget betydelige Stad var ogsaa allerede vidt bekjendt for Havedyrkning og Handel med Frø. Luther førte sig det til Nytte. „Jeg beder Dig," skrev han til Lange (4de Febr. 1527), „at Du vil huske paa til Fasten at sende mig af de bekjendte overmaade store Erfurter-Ræddiker, thi jeg vil gjerne frem-vise dem her som et Vidunder og prale af Eders fede Jordbund. Hvis Du desuden kunde sende noget Frø af dem, saae jeg det gjerne." Sin Glæde over den Frem-gang, Væxterne gjorde i hans Haver, deelte han ogsaa med disse fine Venner. „Siig Spengler Tak," skrev han til Link i Maj 1527; „thi det Frø, Du har sendt, kom-mer op. Kun Melonerne og Agurkerne lade vente paa sig, skjøndt de komme frem i andre Haver."

Den Kjærlighed og Hengivenhed, Luther ved sin Per-sonlighed vandt hos Høje og Lave, nær og fjern, gav sig tilkjende i smaa og store Gaver, som fra Tid til anden bleve ham tilstillede. Det kom ret tilpas, at Raadet i Wittenberg, paa Nytaarsdag 1526, forærede Käthe et Stykke svabisk Lærred, og Luther fandt det i sin Orden, at Raadet senere, flere Aar i Træk, forsynede ham med Kalk og Muursteen til Udbedringen af hans Bolig; thi som Præst modtog han ingen Løn af Byen. Skjønsom, som han var, undlod han ellers ikke at takke Giverne, og mange Breve til saadanne ere opbevarede. Hans Beske-

denhed lyser frem af dem, stundom tillige en ophøjet Følelse af at kunne undvære de jordiske Goder og en Nøjsomhed, der i Tillid til Gud veed, at den ikke trænger til Menneskenes Bistand. „Min Herre og Huusmoder Käthe“ — skriver han til Agricola (Nytaarsdag 1527) — „har bedet mig at takke Dig for det Klæde, Du har foræret hende, skjøndt saa pragtfuld en Gave til os Fattigfolk ikke gjordes nødig.“ „Min Johannes“ — skrev han 6te Januar 1528 til Justus Jonas — „takker for den Johannesdaler, Du har sendt ham.“

Til Gerhard Viscampius, Klosterbroder i Hervorden i Westfalen skrev han (20de Octbr. 1528): „Vi have modtaget baade Brevet og Tøjet med Fornøjelse, fordi Gaven er sendt os af et godt og kjærligt Hjerte, saa at jeg har gjort ret i at kalde Dig, hvad enten det er skeet tilfældigt eller forsætligt, Lampadarius (Lampebæreren), thi Du lyser ganske af Redelighed og brænder af Kjærlighed i Dit skrøbelige Legemes Kar.

Baade jeg og min Käthe bruge da ogsaa hver Nat ligetil nu de Lamper, Du har foræret os, og det gjør os begge ondt, at vi fra vor Side ikke have nogen Gave, vi kunde sende Dig til en Erindring om os. Vi skamme os meget over, at jeg ikke engang har foræret Dig Et eller Andet paa Papir, hvad der dog let lod sig gjøre. Men naar Dine Bud komme, er der ikke altid noget færdigt fra Trykken. Jeg skal dog visselig see til at sende en lille Pakke Bøger, hvad enten jeg saa kommer bagefter eller lige saa tidlig som Boghandleren.“

Et Taksigelsesbrev fra ham til Churfyrst Johan for en ny Præstekjole er især betegnende. Det lyder saaledes:

„Naade og Fred i Christo! Durchlauchtigste, højbaarne Fyrste, naadigste Herre! Jeg har længe opsat at takke

Eders churfyrstelige Naade for det tilsendte og skjænkede Klædebon. Men jeg vil underdanigst bede Eders ch. N., at E. ch. N. ikke vil troe dem, der angive mig som den, der lider Mangel. Jeg faaer desværre meer, i Særdeleshed af E. ch. N., end jeg kan bære i Samvittigheden; det anstaaer heller ikke mig, som en Prædiker, at have Overflod, ej heller begjærer jeg det.

Derfor sporer jeg ogsaa Eders ch. Naades alt for milde og naadige Gunst saaledes, at jeg endog er bange for den; thi jeg vilde dog ikke gjerne i dette Liv findes i deres Tal, til hvem Christus siger: Vee Eder, I Rige, I have Eders Løn borte (Luc. 6, 24). Tilmed vilde jeg heller ikke gjerne, verdslig talt, være E. ch. Naade til Byrde, aldenstund jeg veed, at E. ch. N. maa skjænke saa meget bort, at I visselig under slige Forhold Intet kan have tilovers; thi altformeget river Sækken sønder.

Dog — ihvorvel det allerede var altformeget at skjænke mig det leverbrune Tøj — vil jeg for at vise mig erkjendtlig mod E. ch. N., til Ære for samme bære den sorte Kjole, om den end rigtignok er altfor kostbar for mig, og jeg aldrig, ifald det ikke var E. ch. Naades Gave, kunde bære slig en Kjole.

Men saa beder jeg, at E. ch. N. ville vente, til jeg selv klager og beder, paa det at jeg ikke ved slig Forekommenhed af Eders ch. N. skal blive angst for at gjøre Forbøn for Andre, der er en slig Naade langt mere værd. Thi E. ch. N. gjør allerede altfor meget for mig. Christus vil og skal nok naadigt og rigeligt vederlægge det, derom beder jeg af Hjertet. Amen.

Den 17de August 1529.

Eders churfyrstelig Naades
underdanige
Martinus Luther."

Til andre Tider tilbageviste han ligefrem tilbudte Gaver eller deelte dem med sine Venner. Hans Landsherre tilbød ham 1529 en Andeel (Kux) i Sølvværket paa Schneeberg; men han aflog Tilbudet med følgende Ord: „Djævlen er mig fjendsk, han siger, at alle Skatte i Jorden ere hans. Han kunde tage Ertsen bort for min Skyld, og saa maatte de andre Bjergværksejere undgjælde derfor. Det passer sig derfor langt bedre, at jeg gjør Tilskud med et Fadervor, for at Ertsen kan bestaae, og Udbyttet blive godt anvendt." Hausmann bebudede ham en Gave fra Raadet i Zwickau; derpaa svarede Luther (3die Jan. 1530): „Du skriver, at Raadet hos Eder vil fremsende det Lovede; men jeg veed ikke af et saadant Løfte. Desuden ere slige heroiske Æresgaver trykkende for mig, da jeg derved kommer i Orde for at være meget velhavende, hvad jeg afskyer, og ifald jeg var det, ikke kunde udholde og derfor ikke gjerne vil have Navn af. Du gjorde saaledes bedst i at faae det Paatænkte forhindret." Melanchthon bad ham at fortsætte og fuldende en Oversættelse af Æsops Fabler, som han havde glædet sig over at see ham begynde paa, og lovede fra en høj Herre, der ønskede sig Skriftet tilegnet, at forskaffe ham tusind Gylden derfor; men Værket blev desuagtet aldrig færdigt. Da Bugenhagen i Aaret 1529 fra en rig Herre overbragte ham en Gave af 100 Gylden, afslog han den og vilde, at Bugenhagen og Melanchthon skulde dele den lige imellem sig, ligesom han selv 1521 havde deelt en Gave af 50 Gylden i Guld med sin Prior Brisger.

Gods og Guld kunde Luther med Lethed afsige; men hjerteligt Samliv med kjære Mennesker var ham en Livsfornødenhed, som han maatte have tilfredsstillet. Dette

blev ham ogsaa forundt i rigt Maal; thi han havde mange trofaste Venner baade i sin Nærhed og i det Fjerne.

III.

Omgangsvennerne.

Øverst i Rækken af Luthers Omgangsvenner staaer Philip Melanchthon. I en Alder af 21 Aar var han bleven kaldet til Universitetet i Wittenberg som Lærer i Græsk. Lille og spinkel, som han var af Væxt, forlegen i sin Fremtræden og med et næsten drengeagtigt Ansigt, ihvorvel hans Pande var højt hvælvet og hans blaae Øjne udtryksfulde, formaaede han ikke at imponere Nogen ved sit Udvortes. Men hvor forbausede og vandt han ikke Alle, da han holdt sin Tiltrædelsestale (i August 1518). Luther navnlig udtalte strax for Spalatin sin Glæde og Beundring over denne „meget lærde og meget elskværdige Græker Philip". Melanchthon gjengjældte denne Beundring, og inden kort Tid var et Venskab sluttet for hele Livet mellem disse tvende Mænd.

De passede ogsaa ganske for hinanden, idet den Ene ligesom udfyldte den Anden. Den djærve, sikkre, begejstrede og heftige Luther havde Gavn af at have den beskedne, besindige, maadeholdne og milde Melanchthon ved sin Side. Naar Luther oftere maatte opmande og styrke sin altfor bløde og vaklende Ven, saa maatte igjen denne tit lede og dæmpe hans Overmaal af Kraft. Det forholdt sig, som Luther saa træffende sagde; selv var han

at ligne med den grove Skovhugger, der maatte bane Vej, rydde Stubbe og Knolde tilside, hugge Torne og Hækker om og fylde Sumpe op; men Mag. Philip gik som en Gartner smukt og stille tilværks, anlagde og plantede, saaede og vandede med Lyst. De berømmede ogsaa gjensidig hinandens Fortrin i de stærkeste Udtryk. „Vor Philip," skrev Luther til en Ven, „er et vidunderligt Menneske, ja der er næsten Intet hos ham, som ikke er overmenneskeligt." Og om Luther skrev Melanchthon: „Hos Martinus, med hvem jeg nu ved lang Omgang alt er bekjendt og fortrolig, beundrer jeg den levende Aand, Lærdom og Veltalenhed; hans oprigtige og ægte christelige Sind kan jeg ikke andet end elske."

Den Glæde, de følte ved hinandens Selskab, fødte ogsaa en Trang hos dem til at vexle Breve, saa ofte de vare adskilte. Der ligger for os en rig Samling af disse, fra de første til de sidste Dage af deres Samliv. Neppe tre Maaneder efter at have gjort Melanchthons Bekjendtskab maatte Luther, ifølge den pavelige Legat Cajetans Stævning, indfinde sig i Augsburg. Derfra skrev han til sin hjertenskjære Philip: „Viis Dig som en Mand, hvad Du jo ogsaa gjør, og lær de Unge rettelig; jeg gaaer hen at lade mig offre for dem og Eder, hvis det er Guds Villie. Thi jeg vil heller døe end gjenkalde. Kun dette er mig saare tungt at skulle savne for bestandigt Eders meget kjære Omgang." Saa ofte det lod sig gjøre, fulgtes de ad paa Rejser. Til den berømte Disputats, som Luther holdt med Eck i Leipzig Aar 1519, ledsagede Melanchthon sin Ven; han sad ved Siden af ham i Forsamlingen og drøftede i Forvejen alle Stridsspørgsmaalene med ham, da han under selve Debatten var en taus Tilhører. Alt som Luther skred dristigere frem paa sin Bane,

ængstedes Melanchthon meer og meer for hans personlige Sikkerhed. „Jeg vilde hellere døe," yttrede han, „end lade mig rive bort fra den Mand." Det faldt ham derfor meget svært at blive hjemme, da Luther drog til Worms. I sit Mismod klagede han: „Gid jeg dog var rejst med ham." Men da han hørte, at Luther ikke, som man først troede, var falden i Fjenders Hænder, men sad uskadt paa Wartburg, udbrød han jublende: „Vor dyrebareste Fader lever."

Giftermaalet mellem Melanchthon og Katharina Krapp, en Datter af Borgmesteren i Wittenberg, som Luther havde ønsket og fremmet, og som fandt Sted i November 1520, bidrog kun til at styrke Samlivet mellem de to Venner. Luther glædede sig over Mag. Philips huuslige Lykke og var jævnlig hans Gæst. Katharina var en øm Ægtefælle, og Melanchthon, der i Begyndelsen var temmelig kold imod hende, lærte snart at sætte Priis paa Huuslivets stille Glæder. En Fremmed, der engang kom i Besøg hos ham, studsede, da han fandt den Lærde studerende, med en Bog i den ene Haand, medens han med den anden holdt sit Barns Vugge igang. Da Melanchthon bemærkede den Fremmedes Forundring, sagde han: „I seer, jeg er Fader. Han, som bød Storm og Hav at være stille, tog og smaa Børn paa sin Arm og i sin Favn. Ak, kunde jeg kun bringe det dertil, at mit Barn i hver en Dag af dets Liv kunde blive saaledes, som i denne søde Søvns Stund." Hans Huus stod aabent for Alle, og allevegne fra kom idelig Folk af enhver Stand i Besøg dertil. En slig Gæstfrihed oversteg mangengang hans Evner. Dertil kom, at Katharinas Godgjørenhed ingen Grændser kjendte. Hun vilde heller savne det Nødvendigste end give de Fattige et Afflag. „Du kan," skrev

Melanchthon til Spalatin tre Aar efter sit Bryllup, „selv dømme om, hvordan det staaer til med vort Huusvæsen; min Kone har, siden vi bleve gifte, ikke anskaffet sig nogen ny Kjole.“ Og han selv stod ikke tilbage for hende i Gavmildhed. For at kunne hjælpe Trængende, solgte han af det Sølvtøj, Velyndere skjænkede ham. En Dag viste han en Gæst endeel sjeldne Guld- og Sølvmønter. Denne yttrede sin Glæde over dem. „Behold kun,“ sagde Melanchthon, „den, som huer Eder bedst iblandt dem.“ Den Fremmede svarede, at han syntes godt om dem allesammen. Hans uforskammede Gridskhed stødte vel Melanchthon; men i sin Godmodighed skjænkede han ham dog alle Mønterne.

Der var saaledes god Grund for Luther til ivrigt at tage sig af sin Vens Oeconomi og minde Spalatin om at udvirke hos Churfyrsten en Forhøjelse af hans Professorlønning. Det lykkedes ogsaa omsider. Ligesaa omhyggelig viste han sig for sin Vens Velfærd i andre Retninger. Melanchthon stod tit i Fare for at overanstrænge sit fine og svage Legeme ved Studeringer. Han gik vel i Regelen tilsengs strax efter Aftensmaaltidet, men stod da op igjen Kl. 2 eller 3 om Natten; „thi,“ sagde han, „jeg kan ikke begribe, at mange Mennesker klage over en tabt Skilling, medens de spilde den ene Time efter den anden. Skillingen kan man dog faae igjen, men ikke den Tid, der engang er forløben.“ Ofte advarede og formanede Luther ham med den bekymrede Kjærligheds Varme. „Jeg er vred paa Dig,“ skrev han til ham fra Wartburg, „fordi Du overlæsser Dig med saameget Arbejde og ikke vil høre, at Du skal skaane Dig; deri er Du egensindig. Hvor ofte jeg raaber det ind i Dig, saa prædiker jeg dog for døve Øren.“ Det var ogsaa Luther, der maatte hæve de mange Betænkeligheder, hans Ven paa Grund af sin samvittigheds-

fulde Embedsførelse havde ved at foretage 1524 en lille Lystrejse til sin Fødeby og sin gamle Moder. „Rejs i Guds Navn,“ sagde Luther til ham; „vor Herre selv har jo dog ikke altid prædiket og lært, men ogsaa tit været paa Rejser og har stundom besøgt Slægt og Venner. Men,“ føjede han til, „eet forlanger jeg af Dig; kom snart igjen tilbage til os.“

Luthers Giftermaal mishagede Melanchthon; det røbede han tydeligt i et fortroligt Brev til sin Ven Camerarius. Hvad der var skeet, fandt han i og for sig hverken daddelværdigt eller forkasteligt; Luther, sagde han, hørte jo ingenlunde til Menneskehaderne eller Stuesidderne, og det var ikke underligt, at den stærke og faste Mand paa eengang var bleven blød. Men det, der ængstede ham, var de vrange Domme og de hadefulde Bagvaskelser, som han forudsaae, Giftermaalet vilde fremkalde. Dog saasnart han mærkede, at Luther selv var noget foruroliget af de samme Tanker, dulgte han ikke blot sin Misnøje, men stræbte ogsaa at sætte Mod i sin Ven og opmuntrede ham paa enhver Maade.

Dette hjertelige Venskab rokkedes ikke, uagtet den smertelige Misfornøjelse, som Melanchthon paa Grund af sit fredelige og maadeholdne Gemyt tit maatte føle, naar Luther i Kampen med sine Modstandere, navnlig med Erasmus og de schweizerske Reformatorer, viste sig altfor heftig og lidenskabelig, ja ubillig. Luther paa sin Side kunde vel ved sit offentlige Liv komme til at trykke, ængste og saare sin Medarbejder; men i det private Liv vedblev han at være ham en trofast Støtte under Modgang og Sorger. I Aaret 1527 fødtes Melanchthons næstældste Søn Georg; men han døde allerede to Aar derefter. Faderen tog sig dette Dødsfald meget nær, og Luther deelte

hans Sorg med ham. „Du kan tænke Dig,“ skrev han til Justus Jonas (17de August), „hvilken Møje og Omhu vi have med at trøste denne Mand, der har det ømmeste og følsomste Hjerte. Det er forbausende, saa nær han tager sig sin Søns Død. Bed for ham af Din hele Sjæl og skriv et Trøstebrev til ham. Du veed, hvor magtpaaliggende det er, at denne Mand lever og lever vel, vi ere alle syge og bedrøvede med ham.“

Et Par Maaneder, før Luther begav sig til Rigsdagen i Worms, ankom til Wittenberg en Mand paa sex og tredive Aar, i hvem han skulde finde en tro Ven for hele Livet. Det var Johan Bugenhagen, der nedstammede fra en Senatorfamilie i Wollin i Pommern, hvorfor han ogsaa blev kaldet Pomeranus eller Dr. Pommer. Han havde allerede i en ung Alder begyndt en gavnlig og paaskjønnet Virksomhed som Lærer i Treptow. I Slutningen af Aaret 1520, da han en Aften spiste hos Byens øverste Gejstlige, bad denne ham at sige sin Mening om Luthers Skrift: „Det babylonske Fangenskab“, som han havde faaet tilsendt. Bugenhagen bladede flygtigt i det og udbrød med Heftighed: „Mange Kjættere have allerede angrebet Kirken og trængt den haardt; men endnu er ingen optraadt, som var fordærveligere end Forfatteren af dette Skrift.“ Imidlertid tog han dog Bogen med hjem og læste den omhyggeligt igjennem. Hans Anskuelser forandredes derved aldeles, og da han igjen samledes med sine Bekjendte, sagde han: „Hele Verden er blind, den vandrer i Bælgmørke; Luther alene seer Sandheden.“

Overbeviist herom søgte han med Veltalenhed at vinde sine Venner for Luthers Lære, og det lykkedes ham med Adskillige. Men da han maatte frygte sin Landsherres Unaade og tillige længtes efter at lære Luther at kjende,

forlod han sit Fødeland og drog til Wittenberg. Her optraadte han snart som Lærer og vandt ved sin grundige Lærdom og sin retskafne Charakteer baade Luthers og Melanchthons Agtelse. Han giftede sig 1521, rimeligviis med en Søster til Georg Rörer; Luther bivaanede Brylluppet og havde gjennem Spalatin udvirket en Gave af Vildt fra Churfyrsten. Da Sognepræsteembedet ved Hovedkirken i Wittenberg ved Mag. Heinsius Død blev ledigt, blev Bugenhagen paa Luthers Anbefaling i Aaret 1523 kaldet dertil. Adskillige stødtes ved hans brede Dialekt, Andre trættedes ved hans lange Taler, der kunde vare flere Timer; men Fleerheden tiltalte han ved sit jævne og varme Foredrag.

Den store Modsætning, der var i Luthers og Bugenhagens Personligheder, og som foranledigede en pommersk Forfatter til at sammenligne hiin med en gjennemtrængende Basun, denne med en blid Fløjte, knyttede dem kun nøjere til hinanden. Bugenhagen var Luthers Skriftefader, og denne kaldte sig selv hans Hjælpepræst (Lückenbüßer). De vare sammen i alvorlige Timer, hvori Oversættelsen af Bibelen foretoges, og de deelte Maaltidets Glæder med hinanden. Da de saaledes engang tilligemed Melanchthon vare samlede hos Camerarius, kom det til en Væddestrid mellem dem om, hvem der kunde holde den korteste og indholdsrigeste Bordbøn. Bugenhagen sagde paa Plattydsk: „Dit und dat, drocken und nat, gesegen uns Gott.“ Luther sagde paa Latin: „Herre Jesus være Mad og Drikke“ (Dominus Jesus sit potus et esus); men Melanchthon tilkjendte de Prisen, da han sagde: „Den Velsignede velsigne“ (Benedictus benedicat.) Den Kjærlighed, Dr. Pommer nærede for Luther og hans Arbejder, sees af flere Smaatræk; han højtideligholdt saaledes aarlig Dagen,

paa hvilken Luthers Bibeloversættelse var bleven tilendebragt, ved et Festmaaltid i sit Huus med gode Venner; han plejede at bære Luthers Katechismus hos sig og talte de Gejstlige haardt til, fordi de ikke agtede denne Bog. I Luthers mismodige Timer styrkede han ham med kraftige Ord. „I maa vide," sagde han engang til ham, „Gud er ganske misfornøjet med Eder og tænker: Hvad skal jeg dog gjøre med dette Menneske? Jeg har givet ham saa mange store og herlige Gaver, og dog vil han mistvivle om min Naade."

En anskuelig Forestilling om hans værdige, milde, men ogsaa kraftige Personlighed give de Portræter, hans Ven Cranach har malet af ham. Han fattedes ikke bidende Svar paa spottende Tiltale. Da han, efter at have fuldendt Kirkevisitatsen i Lübeck, af Raadet blev befordret til sit Huus i en Stadsvogn og ledsaget af Følgesvende, vilde En af disse slaae sig til Ridder paa ham og spurgte med en forstilt Beskedenhed: „Hr. Doktor, tillad, at jeg gjør et Spørgsmaal; plejede ogsaa den hellige Apostel Petrus at drage omkring til sin Embedsgjerning i saadan en Stadsvogn og med Forriddere?" „Min Søn," svarede Bugenhagen, „det kom an paa Omstændighederne; blev Apostelen hentet til slige fromme og ærlige Folk som Dine Herrer i Lübeck, saa beviste de ham vistnok den Ære at lade ham kjøre hjem; men kom han til saadanne Skjelmer som Dig og Dine Lige, saa maatte han sagtens vende hjem tilfods."

Justus Jonas var ti Aar yngre end Luther. Hans Fader var Borgmester i Nordhausen. Der fortælles, at han som ganske Lille spiste uden Skade et Løg, der som Trækmiddel havde ligget paa en Pestbyld, hans Fader havde, og at dette Drengens Held forøgede Faderens Omhu

for hans Opdragelse. Han studerede først Lovkyndighed i Erfurt, men derefter Theologi i Wittenberg. Han ledsagede Luther paa Rejsen til Worms og red bag efter hans Vogn, da han holdt sit Indtog i denne Stad. Kort efter sin Hjemkomst blev han ved Henning Gödes Død udnævnt til Professor i den kanoniske Ret og Provst ved Allehelgenskirken. Han besad store Talegaver, hvorfor ogsaa Melanchthon sagde: „Pomeranus er en Grammatiker, jeg selv en Dialektiker, Jonas en Taler; men Luther overgaaer os Alle.“ Hans Gaver til let og livlig Samtale gjorde, at Katharina, naar Luther var mismodig, sendte hemmelig Bud til ham og bød ham til Gæst; thi Ingen kunde som han opmuntre hendes Ægtefælle. Hans Børn vare Legekammerater med Luthers; hvorfor denne ogsaa sendte Hilsener til dem i sine Breve. Hans ældste Søn Jost, hvem Melanchthon tilegnede et af sine Skrifter, havde en ulykkelig Skjebne, som Faderen dog ikke oplevede; han, der beklædte et anseeligt Embede, blev sat i Acht af Kejseren, flygtede til Kjøbenhavn og blev der paa Foranledning af det sachsiske Hof halshugget Aar 1567.

Til Luthers nærmeste Omgangskreds hørte ogsaa Brødrene Hieronymus og Augustin Schurff, af hvilke hiin var en bekjendt Retslærd, denne Luthers Huuslæge; Dr. Johan Apel, indtil han 1530 blev Kantsler hos Albrecht af Preussen og fire Aar senere bosatte sig i Nürnberg; Caspar Cruciger, der tilligemed Georg Rörer, den første Præst, Luther ordinerede (i Aaret 1525), hjalp ham med Bibeloversættelsen og Udgivelsen af flere Prædikensamlinger; endvidere Nicolaus v. Amsdorf, en Adelig fra Omegnen af Wurzen, der var med Luther ved Disputatsen i Leipzig, ledsagede ham til Worms og sad hos ham i Vognen, da han blev bortført til Wartburg. Vel afbrødes det

stadige Samliv mellem Luther og Amsdorf, da denne 1524 blev Superintendent i Magdeburg, men om deres fortrolige Venskab vidner noksom en Række Breve lige til Luthers Død.

Blandt Luthers Venner maae vi ogsaa regne en Mand, der ikke hørte til Videnskabsmændenes, men til Kunstnernes Tal. Det var den navnkundige Maler Lucas Cranach den Ældre.

Mester Lucas, som han sædvanlig kaldtes, havde allerede boet fire Aar i Wittenberg, da Luther kom dertil. Hans Fødestavn var den lille By Kronach i Franken. Der lærte han Malerkunsten hos sin Fader. To og tredive Aar gammel blev han (1504) ansat som Churfyrstens Hofmaler med en aarlig Løn af 100 Gylden. Hans Ry, der allerede da var stort, steg i faa Aar saaledes, at Dr. Scheurl i en Festtale, han 1507 holdt ved Universitetet og tilegnede Lucas, nævnede ham som Tydsklands ypperste Kunstner efter Albrecht Dürer. Navnlig roste han den Hurtighed og overordentlige Naturtroskab, hvormed hiin tydske Apelles kunde afbilde Mennesker og Dyr saa skuffende, at Beskuerne tit antoge Billederne for levende Væsener. Churfyrsten, der samme Aar til en Udmærkelse havde skjænket ham et Vaabenbrev, sendte ham Aaret efter i et Statsanliggende til Nederlandene, hvor han malede den otteaarige Prinds Carl (senere Carl V). Baade med Frederik den Vise og hans tvende Efterfølgere levede Kunstneren i en fortrolig Omgang. Han var hyppig paa Jagt med dem og tegnede da det nedlagte Vildt af paa Stedet. Han blev af sine høje Velyndere jævnlig indbudt til Taffels og modtog igjen Besøg af dem i sit Værksted. Hans retskafne, muntre og belevne Væsen gjorde ham ogsaa agtet og yndet blandt Borgerne. De valgte ham fra 1519 flere

Gange til Raadsherre og Kæmner og fra 1537 til Borgmester. Den anseelige Formue, han efterhaanden erhvervede sig ved sine mangfoldige Arbejder, navnlig Portræter af fyrstelige Personer, satte ham istand til at føre et gæstfrit Huus, og hans Bolig paa Torvet i Wittenberg hørte til de største og skjønneste i Byen. Driftig, som han var, udførte han Alt, hvad der kun slog ind i hans Fag, for sit Herskab. Han malede f. Ex. et Orgel til Slottet i Weimar, Slæder, Vaabenskilter til Hofturneringerne o. s. v. Ogsaa paa andre Maader vidste han at forøge sin Velstand; han kjøbte 1520 Apotheket i Wittenberg og fik et fordeelagtigt Privilegium derpaa; i Forening med Guldsmeden Christian Döring anlagde han et Trykkeri og havde desuden en Boglade i Forbindelse med en Papirhandel.

Det fortrolige Forhold, hvori Luther stod til Cranach, lære vi paa meer end een Maade at kjende af hans Brevvexling. Da han paa Hjemrejsen fra Rigsdagen i Worms var ankommen til Frankfurt am Main, skrev han (28de April 1521) til sin „lieber Gevatter Lucas“, fortalte ham, hvad der var foregaaet i Worms og betroede ham, at han nu lod sig forvare og skjule for sine Fjender. Brevet sluttede med Hilsener til Malerens Kone — hun hed Barbara, født Brengbier — og til Mester Christian, hvorved rimeligst maa forstaaes hans Handelsfælle, den forævnte Döring. Medens Luther opholdt sig paa Wartburg, ønskede han gjerne, at Melanchthon af Raadet i Wittenberg skulde opfordres til at prædike. Han bad derfor Spalatin (9de Septbr.) at faae dette sat i Værk ved Hjælp af Lucas og Christian. Disse to gjækkede han ogsaa, da han i Ridderdragt og med langt Skæg kom tilbage fra Wartburg og steg af hos Jonas; han lod denne hidkalde

dem begge til sig som til en fremmed Ridder, der vilde bestille en Kjede hos Guldsmeden og et Portræt hos Maleren, og gjenkjendtes først af dem, da han begyndte at samtale med dem. Det var Cranach, der kort efter overbragte ham en ny Mønt, rimeligviis en Skuepenge, som Gave fra Churfyrsten. Det var Cranach, der hentede de Ædelstene fra det churfyrstelige Skatkammer, som Luther ønskede at betragte, for at kunne oversætte nogle vanskelige Vers i det 21de Cap. af Johannes Aabenbaring. Han besørgede Breve fra Spalatin til Luther og hemmelige Ærinder fra denne til Churfyrsten. Paa hans Indflydelse hos Landsherren stolede Luther, naar det gjaldt om at udvirke en eller anden Naadesbeviisning for den Nødlidende, og til hans Bistand tyede han, naar han ikke selv havde rede Penge at skjænke bort. Han var i Følge med Luther og andre gode Venner tilstede ved Wenzel Links Bryllup i Altenburg, og da Luthers Førstefødte blev døbt, stod han Fadder til ham. Cranachs ældste Søn, Johan, der røbede stort Talent for Malerkunsten, døde i Aaret 1536 paa en Rejse i Italien; det gik Forældrene nær til Hjerte, og Luther stod dem da trofast bi i deres Sorg og trøstede dem med mange kjærlige og opbyggelige Ord, der ere opskrevne blandt hans Bordtaler.

Venneforholdet mellem begge viste sig ogsaa i den virksomme Understøttelse, de gjensidig ydede hinanden ved deres Arbejder. For at holde sin Vens Presse i stadig Gang overlod Luther ham enkelte Smaaskrifter, som han selv tilstod, han ellers ikke vilde have udgivet. Til en satirisk Sammenstilling af Christi og Pavernes Liv, der udkom i Aaret 1521 under Titelen Christi og Antichristi Passional, leverede Luther betegnende Texter og Cranach en Række Træsnit. Den ældste Udgave af det nye Testa-

ment, oversat af Luther, fra 1522, blev ligeledes prydet med Træsnit af ham, og han føjede ogsaa Billeder til den lille Katechismus. Aaret før sin Død udarbejdede Luther en allegorisk satirisk Beskrivelse af Pavedømmet; ogsaa den oplyste Mester Lucas med Billeder. Man saae blandt andet Pavedømmet afbildet som et Uhyre med Æselhoved, et kvindeligt skælbedækket Legeme, Oxefod og Fugleklo, istedenfor den højre Haand en Æselhov; endvidere Djævlen, fødende Paven og fem Cardinaler, der bleve opammede af de tre Furier; man saae Paven i Ornat ride paa en So og velsigne med sin højre Haand en Hob Menneskeskarn, der dampede paa hans venstre Haand, og atter et Æsel i paveligt Ornat og med den tredobbelte Krone paa Hovedet, blæsende paa en Sækkepibe. Nogle af disse Afbildninger syntes dog selv Luther for plumpe og bragte ham til at udbryde: „Mester Lucas er en grov Maler."

Paa en værdig Maade forherligede Cranach sin Ven i flere af sine ypperste Altertavler. Dertil hører f. Ex. den, der smykker Stadkirken i Wittenberg. Han afbildede derpaa Protestantismens hellige Handlinger, og som Hovedpersoner herved anbragte han sine kjæreste Omgangsvenner. Melanchthon forrettede en Daab, Bugenhagen gav som Skriftefader Absolution, Luther forkyndte Ordet fra Prædikestolen, og forrest iblandt hans Tilhørere saae man hans Hustru og Cranachs Gudsøn. Paa den herlige Altertavle i Weimars Kirke, der fremstiller Christus paa Korset, malede han sig selv, modtagende en Straale af Christi forsonende Blod paa sit Hoved; men ved sin Side satte han Luther i præstelig Dragt.

Det vilde blive uoverkommeligt her at nævne alle de Portræter, som Cranach udførte af Luther og hans Familie; ogsaa disse vidne om hans Kjærlighed til Refor-

matoren og hans Glæde ved at følge ham igjennem Livets forskjellige Aldere og Situationer. Han viser os den unge magre Munk med Kappe og Tonsur, Fangen paa Wartburg i Ridderdragt med stort Skæg, Ægtemanden med det tilfredse Udtryk, Ordets Forkynder i Begejstringens fulde Liv og Kraft, Oldingen med det fyldige Ansigt og den svære Hals, endelig den Hensovede, forklaret i Dødens Fred. Flere Gange afbildede han ogsaa Luthers Hustru og deres elskelige, saa tidlig bortkaldte Datter Magdalene. I sit eget Huus malede han et Loft med 9 Felter, hvori han anbragte sine Omgangsvenners Bomærker og Valgsprog; der stod en Rose med et Hjerte og et Kors over Luthers Navn og Ordene: I Taushed og Haab skal Eders Styrke være.

Den samme trofaste Charakteer, som lyser frem af Cranachs Venskab for Luther, viste sig ogsaa i hans Forhold til Churfyrst Frederik den Højmodige, da denne efter det ulykkelige Slag ved Mühlberg i Aaret 1547 var tagen til Fange af Carl V. Han gik i Forbøn hos Kejseren for sin Landsherre og udbad sig som en Naade at maatte følge denne i hans Fangenskab. Han opholdt sig over to Aar hos ham i Innsbruck, sad i Vognen hos ham, da han atter drog ind i sit Land og tog Ophold med ham i Weimar. Aaret efter døde han i en Alder af 81 Aar.

Blandt Luthers Huusfolk nævne vi først hans Tjener Wolfgang Sieberger. Denne var bleven indskrevet som Student ved Wittenbergs Universitet 1515, og Luther havde ham allerede hos sig 1517; thi da bad han (3die April) Spalatin, der havde Klæder at uddele til Fattige, om at betænke „det unge Menneske Wolfgang, hvem han selv for Guds Skyld gav Kosten, og som var en ærlig og haabefuld Knøs, fuld af Troskab.“ Wolfgang tjente

Doktoren til hans Død og overlevede ham et Aar. En anden Tjener, Jacob Eißling, omtalte han i Aaret 1528 (3die Septbr.) som et tro Tyende, der havde tjent ham paa niende Aar i Klosteret, hvorfor han bad Churfyrsten at forunde ham og hans bedagede Kone en Fribolig, der var ledig. Rimeligviis havde han alt i de første Aar af sin Ægtestand fattige og flinke Studerende til Huus- og Bordfæller; men vi see os ikke istand til at navngive andre fra den Tid end Veit Dietrich, ogsaa kaldet Vitus Theodorus fra Nürnberg, der kom til Wittenberg 1522, og maaskee et Par Aar efter afløste Lonicerus som Skriver (Famulus) hos Doktoren, i hvis Huus han befandt sig ved Begyndelsen af Aaret 1530.

Med sine Forældre og Søskende kunde Luther ikke have stadig Omgang. Wittenbergs Kæmnerregnskaber udvise, at Luthers Forældre besøgte ham i Aarene 1522 og 1528, og at Byens Raad begge Gange ærede dem ved at sende en Gave af rhinsk Viin til dem. Foruden de to Brødre, der vare døde af Pesten, medens Luther var Munk i Erfurt, havde han en yngre, ved Navn Jacob, der var hans Ledsager, da maskerede Ryttere overfaldt ham paa Hjemrejsen fra Worms; men Jacob havde sin Bopæl i Mansfeld, hvor han tilsidst blev Borgmester, og kom kun sjelden til Wittenberg. Af hans Søstre, der tilligemed hans Forældre nævnes som tilstedeværende ved Melanchthons Bryllup, hed en Dorothea og blev gift med Paul Mackenrodt, fyrstelig Betjent i Roßla; Barbara var alt død i Aaret 1520; en anden, hvis Navn ikke vides, ægtede Hans Polner (Pelver) i Mansfeld; en tredie Georg Kaufmann sammesteds. To Sønner af de sidstnævnte, Johan Polner og Cyriacus Kaufmann, bleve i Aaret 1529 indskrevne som Studenter ved Universitetet i Wittenberg og boede da

sandsynligviis hos Luther. Med Vished vide vi, at en Søsterdatter af ham, Magdalene Kaufmann, dengang var optagen i hans Huus; hun var Børnenes Yndling og kaldtes bestandig i hans Breve: „Faster (Muhme) Lene".

IV.

Bordtalerne.

„Der gives," siger Luther, „intet meer Uhyggeligt og Ulysteligt end et Samkvem mellem gode Venner, hvor Alt gaaer tyst til; thi saadanne Ord og Samtaler, der — som Paulus siger — ere yndelige og krydrede med Salt, ere det rette Krydderi ved Maaltidet. Derfor lade vi de vrantne og stumme Munke fare, der ansee Taushed for Hellighed og Gudsdyrkelse. Ved et Bord bør det efter Plutarchs Udsagn gaae til ligesom i Alfabetet. Nogle maae være Selvlyde; det er Værterne, Lærerne, Præsterne. Andre maae kun være Halvlyde, det er alleslags ærlige Folk. Men de Unge maae være som de stumme Bogstaver og alene høre til."

Efter denne Regel holdt han Maaltid med sine Venner. Især ved Aftensbordet søgte han Hvile efter Dagens Byrde. Det gik tarveligt til i hans Huus. Suppe helst med Riis paa, Oxekjød med Petersiliesauce til, eller stegte Sild med Ærter, der vare hans Livretter, og Ost til Desert, — dermed beværtede Käthe ham og Gæsterne. Hans Selskaber vare ikke Ædegilder, men heller ikke Drikkegilder, skjøndt der ikke sparedes paa Viin, som „fryder

Menneskets Hjerte", og skjøndt Luther stundom kunde tage saa rigeligt til sig af Drikke, at han engang undskyldende sagde: „I unge Svende, vor Churfyrste og mig gamle Mand maae I see igjennem Fingre med, naar vi tage os en dygtig Slurk; thi vi maae søge vore Dyner og Puder i Kanden." Det var derimod fortrolige Sammenkomster, hvori Aand og Glæde havde Forsædet, hvor de, der deelte Tro sammen og vare forbundne i oprigtigt Venskab, uforbeholdent aabnede deres Hjerter for hinanden, hvor det muntre Ord fløj fra Læberne tilligemed det alvorlige, hvor man snart forlystede sig ved Hverdagshistorier, snart drøftede de højeste Problemer i Theologi og Filosofi, i Kirke og Stat.

Man behøver kun at kaste Blikket paa Overskrifterne i den store Samling af Luthers Bordtaler, som hans Bordfæller opskreve, og en af dem, Aurifaber, efter hans Død udgav, for at lære at kjende Mangfoldigheden af de Gjenstande, der bleve bragte paa Bane: Guds Ord og Gjerninger, alle de christelige Hovedlærdomme sammen med det sjælelige Livs Kampe, Huuslivets og Ægtestandens Forhold, Pavens og den katholske Kirkes Vildfarelser, Reformationens Gang; Stjernetyderiet og alslags Overtro, Hoflivet og dets Laster, Krig, Sygdomme og Død iflæng med Sværmeriets Væsen, de skjønne Kunster, Tyrkerne o. s. v. Som Datiden var jævn, ukunstlet og djærv i hele sin Færd, saa og i sin Tale. I den fortrolige Kreds om Luthers Bord, hvor man ikke behøvede at veje hvert Ord eller frygte for Mistydning og Fordrejelse, faldt mangen Yttring, som for vore finere Øren kan klinge uhøvisk og plat; men det er dog kun Reformatorens hadefulde Fjender, der deraf kunne tage Anledning til at forarges eller til at kalde Bordtalerne Ølstueprat.

Naturligviis var Luther selv Sjælen i disse Vennelag. Det kunde vel stundom hænde, fortæller Mathesius, en af Bordfællerne, at Doktoren tog tunge og dybe Tanker med sig til Bordet og undertiden under hele Maaltidet iagttog sin gamle Klostertaushed. Eller han kunde tage sin sachsiske Reineke Fos med til Bordet og under Maaltidet læse i denne kunstrige Digtning og levende Skildring af Hoflivet. Men som oftest var han livlig og meddeelsom. Naar han vilde have sine Bordfæller til at tale, plejede han at gjøre Begyndelsen. „Hvad Nyt?" spurgte han. Den første Opfordring lode de stundom gaae forbi; men naar han da igjen tog tilorde: „Naa, I Prælater, hvad Nyt i Landet?" saa begyndte de Gamle ved Bordet at tale. Dr. Wolf Severus (Schiefer), tidligere Hovmester for Kong Ferdinands Børn, der sad øverst,*) bragte som en smidig Hofmand Et og Andet paa Bane, der i Grunden slet ikke var ubekjendt for Nogen. Naar nu Samtalen — dog i sømmelig Tugt og Ærbarhed — var i Gang, sluttede Andre sig til, indtil Doktoren kom med. Oftere sade dygtige Folk fra Universitetet, ogsaa fra fremmede Steder, med tilbords; da kunde Luther ret fortælle og disputere med Liv og Sjæl, og han saae gjerne, at man sagde ham imod og gav sig i Ordstrid med ham.

Naar Lejlighed dertil gaves, meddeelte han gjerne af sit eget Livs Erindringer.

Adskillige Ting fra sin Barndoms tidligste Dage huskede han godt. Hans Forældre havde været strænge mod ham og derved gjort ham ræd; hans Moder havde engang for en eneste Nøds Skyld pisket ham tilblods;

---

*) Han kom dog først til Luthers Bord Aar 1539.

hans Lærer havde en Morgen pryglet ham femten Gange i Rad. Han mindedes ogsaa, at Margarethe til sin Plage havde en Nabokone, en Troldkvinde, der forgjorde hendes Børn saaledes, at de næsten skrege sig til Døde. Da Præsten havde straffet Kvinden derfor under fire Øjne, forhexede hun ham ved at tage Noget af den Jord, hvorover han var gaaet, og kastede den i Vandet; han maatte nu døe; man kunde ikke hjælpe ham med nogetsomhelst Lægemiddel. Men Luthers Moder maattte siden gjøre Alt for at staae sig godt med hiin Hex.

Fra Barndommen af havde han lyttet til Fortællinger om Trolddom og Djævlens Kunster og havde derved tillige indsuget en Overtro, som han ingensinde ganske kunde fritage sig for. Hans Bordtaler vidnede ogsaa derom. „Om Satan" — yttrede han engang — „fortalte man mig som Dreng følgende Historie. Der var et Ægtepar, som levede i Fred og holdt inderligt af hinanden. Da Fanden ikke kunde bringe dem i Kiv sammen ved sin egen List, tog han sin Tilflugt til en gammel Kjærling og lovede hende et Par røde Skoe, hvis hun var istand dertil. Hun lagde da hemmelig en Ragekniv under Hovedgjærdet i begges Senge og bildte hver af dem for sig ind, at den Ene tænkte paa at myrde den anden; de kunde see det deraf, at der laae en Ragekniv gjemt under Hovedpuden. Manden saae først efter, fandt, at det forholdt sig, som sagt var, og skar da Halsen over paa sin Kone. Derefter kom Djævlen og rakte et Par Skoe paa en lang Stang hen til Kjærlingen. Da spurgte hun: Hvorfor kommer Du ikke hen til mig? Fanden svarede: Jeg er bange for Dig; thi Du er værre end jeg; hvad jeg ikke kunde faae Ægtefolkene til, har Du sat i Værk." — Af Bjergværksfolkene vidste han, at Djævlen tit skuffede og narrede dem

ved at sætte dem Blændværk og Gøgleskygger for Øjnene, saa de bildte sig ind at see en stor Mængde Erts og gedigent Sølv der, hvor Intet var.

Sagnene om Thyringens Fyrster og Helgene hørte udentvivl ogsaa til disse hans Barndoms Erindringer.

„Ludvig," sagde han, „med Tilnavnet Springeren, var en heftig og ilsindet Herre. Han blev af Biskoppen i Halle sat i Fængsel paa Giebichenstein. Der sprang han ud af et Vindue, ned ad en stejl Klippe i Saalefloden og undslap paa sin Kleppert Svanen. Han vedblev at være ond mod sine Undergivne. En Langfredag satte hans Gemalinde Kjød frem for ham; da han ikke vilde spise deraf, sagde hun: Kjære Herre, I er bange for denne Synd og dog begaaer I mange andre, der ere langt værre. Tilsidst maatte hun flygte for ham og forlade sine Børn. Ved Midnatstid velsignede hun sin lille Søn, der endnu laae i Buggen, og kom i sin heftige Kjærlighed til at bide ham saaledes i Kinden, at han beholdt et Mærke deraf for hele sin Levetid. Hun nedhissede sig paa Slottet Wartburg tilligemed sin Terne fra en høj Klippe og kom lykkelig bort til Frankfurt med Huushovmesteren. Da endelig Landgreven døde, gav man ham en Munkekappe paa, og da han nu laae som et stumt Lig, loe hans Hoffolk og sagde spottende: Naa, nu holder dog Munken sit Løfte og sin Mund."

Ogsaa Sagnene om den hellige Elisabeth af Thyringen bragte han paa Bane. Hende holdt han højt i Ære og bevarede et Krystalbæger, som antoges at have tilhørt hende; det lod han ved festlige Lejligheder gaae omkring blandt sine Gæster.

Kom hans Klosterliv i Erfurt paa Tale, da fortalte han iblandt andet om Staupitz, der ikke i Begyndelsen

kunde trøste ham, fordi han, naar Luther havde skriftet for ham „de rigtige Knuder", svarede: Det forstaaer jeg ikke; om Munken, hvem han i Skriftestolen forebragte sine latterlige Synder, og som havde sagt det store og herlige Ord: Du er en Nar; Gud vredes ikke paa Dig, men Du er vred paa ham; om Bibelen, han havde fundet paa Bogsalen; om Klosterfolkenes Fylderi, naar de til Aften fik hver to Kander godt Øl, een Kande Viin, Peberkager eller saltet Brød for at kunne drikke desbedre, og de da gik omkring som ildrøde Engle. Ogsaa andre Smaatræk fremdrog han. „Da jeg," fortalte han, „som Munk i Erfurt maatte gaae og hente Oste i de nærliggende Landsbyer, kom jeg til en, hvor jeg læste Messe. Da jeg havde taget Messeklæderne paa og stod for Alteret, begyndte Degnen at spille Kyrieleison paa en Lut; jeg kunde neppe bare mig for at lee, thi jeg var ikke vant til sligt et Orgel og maatte rette mit Gloria in excelsis efter hans Kyrie." — Engang havde han i sin Sjæls Angst sagt til Staupitz: „Kjære Hr. Doktor, vor Herre tager saa haardt paa os Mennesker; hvem kan tjene ham, naar han slaaer saaledes om sig?" Da havde hans Lærer svaret ham: „See dog at faae andre Tanker om Gud; ifald han ikke bar sig saaledes ad, hvorledes skulde han da kunne faae Bugt med de haarde Halse? Han maa kappe de høje Træer, at de ikke skulle voxe op i Himlen." — Han erindrede ogsaa, hvor sky han som Munk havde været for Kvinder, saa han aldrig turde see dem ind i Ansigtet, naar de skriftede hos ham.

Hans Ophold i Italien, hvor kort det end havde været, gav ham dog Stof til mangeslags Fortællinger og Bemærkninger.

„Da jeg" — sagde han engang — „saae de aller-

skjønneste Olietræer voxe dernede paa den haarde Klippe, lærte jeg at forstaae Ordene i Psalmen: Han mættede dem af Klippen." En anden Gang, da Talen kom paa den italienske Luft, og at man om Natten maatte lukke alle Vinduer godt til for ikke at faae Feber, sagde han: „Ja, det mærkede jeg og min Klosterbroder paa vor Rejse til Rom; thi da vi en heel Nat havde sovet haardt til Kl. 6 om Morgenen for aabne Vinduer, vaagnede vi ganske tunge i Hovedet og saa ilde tilpas, at vi den Dag ikke kunde gaae meer end een Miil. Tørsten plagede os, og vi væmmedes ved Viin; men Vand følte vi bestandig Lyst til at drikke, uagtet det var farligt. Tilsidst vederkvægede vi os paa to Granatæbler."

Hvad der i Florents især havde tildraget sig hans Opmærksomhed var Stiftelserne for Hittebørn og Hospitalerne. Han roste disses skjønne Bygninger og smukt malede Værelser, de kyndige Læger og paapasselige Vogtere, de reenlige Senge og Spisevarer, ligesom ogsaa de tilhyllede Matroner, der gik om paa Stuerne og plejede de Syge.

Staden Roms Størrelse havde forbauset ham. „Den er," sagde han, „naar man tager den i en Fiirkant, meer end een Miil i Omkreds, saa langt som fra Wittenberg til Poltersberg. Sporene af det gamle Rom," vedblev han, „kan man kun see lidt til. Theatret seer man endnu og Diocletians Bade, hvortil Vandet er ledet sønderfra i en Strækning af 25 Miil. Det er en herlig Bygning. Ak ja, Verdens Skatte og Rigdomme samledes der, derfor gjorde de ogsaa, hvad de fandt for godt." Om Pantheon sagde han: „Det er et rundt Tempel, hvori Romerne satte Billeder af alle de Guder, som de tilbade. Kejser Phocas forærede det Aar 606 til Pave Bonifacius, der indviede det til Allehelgene. Da jeg var i Rom, saae jeg

Kirken; den havde ingen Vinduer, men en rund Aabning foroven i den høje Hvælving, hvorigjennem Lyset faldt; der fandtes i den saa tykke Søjler af Marmor, at to af os neppe vilde kunne spænde omkring dem." Han fortalte endvidere, at han havde beseet Roms Mærkværdigheder i 14 Dage med megen Fare. Paa Capitoliet havde Tiggermunkene et Kloster. Den tarpeiske Klippe var højere end Aventinerbjerget. Paa Kirkegaarden ved St. Calixtus laae flere tusinde Martyrer begravede.

Ved Bordet foreviste han engang et Billede; paa det var malet, hvorledes Paven med sin Overtro og sit Afguderi bedaarer hele Verden. Man saae nemlig Kirkens Skib afbildet, opfyldt af Munke og Klerke, der kastede Reb og Brædder ud til dem, der svømmede om paa Havet og vare i Fare for at drukne; men Paven sad med Patriarcherne, Cardinalerne og Biskopperne i Bagstavnen af Skibet, overskyggede af den Helligaand og med Øjnene opløftede til Himlen. Dette Billede bragte ham i Tanker om, hvorledes han i Rom havde seet Veronicas Billede af Herren. Det var et sort Brædt, behængt med to Stykker Silketøj, hvoraf man kun tog det ene bort, naar man foreviste det, og skuffede saaledes Folk med den sorte Tavle, hvorpaa Intet var, som om det havde været et virkeligt Billede. Ved en anden Lejlighed omtalte han St. Peders og St. Povels Hoveder, der vare hugne i Steen i Forgaarden til Peterskirken, med følgende Indskrift: „Jeg behersker Kirken ret som et Hav; for mig er al Verden et Hav; Skriften er mit Net, og Menneskene mine Fiske;" og han gjorde sig lystig over, at man i Rom foreviste Johannes den Døbers Hoved, uagtet det var vitterligt, at Saracenerne havde aabnet hans Grav, taget hans Legeme ud og brændt det til Aske.

Pave Julius II. berømmede han for hans Dygtighed i Regjeringen, men dadlede ham for hans Verdslighed og Pengegridskhed. Han stod op hver Morgen Kl. 2 og beskjæftigede sig med de gejstlige Sager til Kl. 5 eller 6, derefter gav han sig af med sine verdslige Anliggender: Krige, Bygninger, Mønter o. s. v. Man siger, at han har ejet 56 Tønder Guld. Da han laae for Døden, skjænkede han sin Skatmester 50,000 Gylden. Om den samme Pave fortalte han den Anekdote, at han af Tiggermunkene var bleven bestukket med 80,000 Dukater til ikke at reformere deres Orden. Da han saae Pengene ligge paa Bordet, udbrød han: „Hvem kan modstaae saamange Bevæbnede?" Hvad for et forfærdeligt Liv Alexander VI. havde ført, talte han ogsaa om efter det, der var ham berettet i Rom. Han havde haft 2 Sønner og en Datter Lucretia; med hende havde baade Faderen og en af Brødrene (Cæsar) bedrevet Blodskam. Denne havde ogsaa ombragt Broderen for en Skjøges Skyld. Tilsidst havde Paven villet forgive en af Cardinalerne, Colonna, men var selv kommen til at nyde Giften og døde deraf.

Den Pragt, som omgav Hoffet i Rom, omtalte han med Uvillie. „Paven," sagde han, „paraderer med skjønne smykkede Heste, der føres foran ham, og han rider med Hostien paa en smuk hvid Hingst." — Om det kirkelige Livs Fordærvelse brugte han engang det stærke Ord: „Man har kaldt Rom Retfærdighedens Kilde; men jeg saae, at det var et Horehuus." Boccaccios Historie om Jøden Abraham fra Paris omtalte han saaledes, som han sandsynligviis havde hørt den mundtlig fortælle. Hiin Jøde vilde ikke lade sig døbe, før han havde været i Rom og seet Christenhedens Hoved. Præsterne vilde afholde ham fra denne Rejse af Frygt for, at han ved den skulde

faae Affmag for Christendommen. Men Abraham rejste, og da han kom hjem igjen, sagde han: „Nu vil jeg gjerne tilbede de Christnes Gud, thi han er saare langmodig; kan han bære over med al den Skjændighed i Rom, saa vil han ogsaa bære over med al Verdens Ugudelighed.“ — Snuheden, hvormed man i Italien kunde omgaae Fastelovene, bragte han paa Bane i følgende Fortælling: En Rejsende blev i et Herberge spurgt af Værten, om han vilde sidde tilbords med om Aftenen og holde et ordentligt Fastemaaltid, eller om han kun vilde have lidt Mellemmad. Den Fremmede valgte at spise ordentlig til Aften og blev da meget daarligt beværtet med stegte Sild og andre simple Spiser; men med Forbauselse saae han, at der ved et andet Bord til Mellemmad blev serveret alleslags gode Fisk, Rosiner, Figen, Confekt og indbagte Frugter, og at de, der saaledes holdt Faste, drak en god Viin dertil.

Italienerne gav han overhovedet ikke det bedste Lov. „Det er,“ sagde han engang, „de allerlistigste og lumskeste Folk; man maa beskæmme dem og blotte deres Skjændighed saaledes, at de blive blodrøde af Skam derover og ikke foragte Andre, som om de alene vare kloge. Thi til sligt Ved skal der en haard Kile.“ Og en anden Gang sagde han: „Det er subtile, snedige Mordere; de kunne hemmelig med Gift bringe Eder af Dage paa mange Maader. Os Tydskere see de med Foragt ned paa og kalde os Bestier. Skulde jeg rejse meget, vilde jeg helst færdes gjennem Schwaben og Bayern; thi der ere Folkene venlige og godmodige, huse gjerne enhver fremmed Vandringsmand og give ham godt og rigeligt for hans Penge. I Sachsen er man derimod meget uvenlig og uhøflig, giver hverken gode Ord eller Mad, men siger: „Liue Gast, ick

weit nit, wat ick jhu te eten geuen sol; dat Wif ist nit daheimen, ick kan jhu nit beherbergen."

Han mindedes ogsaa, hvad der var hændt ham i Aaret 1511, da han paa Hjemrejsen fra Italien kom til Augsburg. Der var en liderlig Kvind ved Navn Jomfru Ursel; hun foregav, at hun hverken spiste eller drak eller overhovedet havde nogensomhelst legemlig Fornødenhed, og skuffede derved baade Kejser Maximilian og alle Rigets Fyrster, saa Enhver skjænkede hende Tiltro. Luther lod sig af en Capellan føre til hende og havde en Samtale med hende. Han spurgte hende blandt andet, om hun ikke ligesaa gjerne ønskede at døe som at leve, og om hun bad Gud at lade hende døe.

„Nej," svarede hun; „her veed man dog, hvorledes man har det; men man veed ej, hvordan man faaer det hisset."

Denne Yttring oprørte ham.

„Ursel," udbrød han, „see blot til, at I gjør ret."

Hun svarede, at Gud vilde nok bevare hende fra al Ondt, og førte ham tilligemed Capellanen ind i et Kammer, hvor hun plejede at forrette sin Andagt. Der stod to Altere med Crucifixer paa; de vare saaledes oversmurte med Harpix og Blod i Saarene paa Hænder og Fødder, at det saae ud, som om Blodet dryppede ud. Men det var altsammen Bedrageri med hende. En Tidlang fik hun endnu store Gaver af Fyrster og Herrer og havde skrabet 1,500 Gylden sammen. Men tilsidst lod Hertuginden af Bayern hende kalde til sig, og da blev Bedrageriet opdaget. Man fandt Peberkager under hendes Skjørter. Hertuginden indlagde dog Forbøn for hende; hun beholdt sine Penge og løb bort med en ung Karl.

Naar Talen var om tydske Kejsere, vidste Luther at

fortælle mangt et Træk til Ære for Maximilian I. og mangt et træffende Svar af hans Mund. En uforskammet Tigger bad engang Kejseren om en Gave og kaldte ham Broder, saasom de begge stammede fra een og samme Fader Adam, kun med den Forskjel, at Kejseren var rig og kunde hjælpe, men han selv fattig. „See," sagde Kejseren da til ham, „her har Du to Kreuzer; men gaa saa ogsaa til de andre Brødre; giver Enhver af dem Dig lige saa meget, saa bliver Du rigere, end jeg er."

Ligesaa godt som Luther vidste at oplive Maaltidet ved saadan let Tale og Skjemt, forstod han ogsaa at behandle de alvorligste og helligste Gjenstande, snart i længere Udviklinger, snart i korte, billedlige og fyndige Sentenser. Nogle af disse sidste, som hans Bordfæller plejede at kalde Maaltidets Krydderier, ville vi allerede her anføre; Andre, der beviislig høre hen til hans senere Leveaar, gjemme vi, til vi omtale hans Huusliv i samme Aar.

„Bibelen," sagde han, „synes mig at ligne en stor, vidtudstrakt Skov, hvori der staaer mange og mangeslags Træer, som man kan plukke mangeslags Frugter af. Der er ikke et Træ i den Skov, uden at jeg har banket paa det og plukket eller rystet i det mindste et Par Æbler eller Pærer ned af det."

Justus Jonas fortalte ham engang, at en højadelig Herre i Meißen, der kun bekymrede sig om at puge Penge og Gods sammen og ikke agtede Religionen for noget, havde svaret Churfyrst Johan Frederik, da denne vilde oplyse ham om Evangeliets Lære: „Naadige Herre, Evangeliet vedkommer ikke Eder."

„Var der ogsaa Klid?" udbrød med eet Luther.

Da man ikke ret forstod hans Spørgsmaal, vedblev han: „Kjende I ikke Fablen om Løven? Han havde ladet

tilberede et kosteligt Maaltid og bedet alle Dyrene til Gæstebud hos sig; saa var da ogsaa Soen kommen med. Da man nu bar de herlige Retter ind og satte dem for Gæsterne, spurgte Soen: Kommer der ogsaa Klid? Saadan bære ogsaa Nutidens Epicuræere sig ad. Vi Prædikere sætte i Kirkerne den allerbedste og herligste Ret frem for dem, nemlig den evige Salighed, Syndernes Forladelse og Guds Naade; men de sætte Trynen i Vejret og rode efter Dalere. Og hvad skal ogsaa Koen med Muskat, den nøjes gjerne med Havrehalm?"

„Vor Herre vil opholde sit Ord paa Jorden ved Pennefjedrene. Theologerne ere Spidsen eller Splitten paa Pennen, Juristerne derimod Fanen. Ifald Verden nu ikke bryder sig om den ene Ende af Pennen og ikke vil høre Theologerne og Prædikanterne, saa nødes den dog til at beholde den anden, nemlig Juristerne, og de ville nok tilgavns sætte Skik paa den."

„Vor Herre kunde sagtens blive rig, hvis han vilde det; men han vil ikke. Thi hvis han kom til Paven, Kejseren, Kongerne og Fyrsterne, til Biskopperne, Doktorerne, de rige Kjøbmænd, Borgerne og Bønderne og sagde: Du skal døe i denne Stund, hvis Du ikke vil give mig hundrede tusind Gylden, saa vilde vist Enhver svare: Det giver jeg hjertens gjerne, naar jeg blot maa faae Lov at leve. Men nu ere vi saadanne utaknemmelige Slyngler, at vi for saa mange og saa store Velgjerninger, som vi dagligen og rigelig modtage af hans pure Godhed og Barmhjertighed, ikke engang ville synge et „Gud skee Lov og Tak". Er det ikke skammeligt? Og dog lader den gode Fader sig ikke derved afholde, men gjør os bestandig alt muligt Godt. Hvis han var noget karrigere med at uddele sine Gaver, saa vilde vi skjønne bedre paa dem. Hvis

han f. Ex. lod ethvert Menneske fødes alene med eet Been eller een Fod, og først syv Aar efter gav ham det andet Been, i hans fjortende Aar gav ham den ene Haand og først i hans tyvende Aar den anden, saa vilde vi bedre erkjende hans Gaver og takke ham for dem."

„Gud og Djævlen har to forskjellige Slags Cancellier, der ere lige stik imod hinanden. Guds Cancelli indjager os først Skræk, men derefter oprejser og trøster det os. Englene forfærde først, men derefter indgyde de Mod, saaledes som man kan see af Historien om Jomfru Maria og Hyrderne paa Bethlehems Mark. Men Djævlen og hans Collegium bærer sig modsat ad; han gjør først Menneskene trygge og frække, saa de uden Sky synde og ikke blot blive ved dermed, men have deres Glæde deraf. Men tilsidst, naar det gaaer galt eller lakker ad Enden, saa bedrøver og forskrækker han dem over al Maade, saa puster han til, og Mennesket døer enten i Kval eller tager sig selv af Dage for den onde Samvittigheds Skyld uden Trøst og i Mistvivl om Guds Naade."

„Den, der vil udgrandske den høje guddommelige Majestæts Raad og Gjerninger, udenfor eller uden hans Ord, han tager sig for at maale Vinden med Skeer, eller at veje Ilden paa Vægtskaale."

„Gud agter ikke de store Potentater, Kongerne og Fyrsterne meer, end Børnene agte et Spil Kort. Saalænge de spille, have de Kortbladene i Haanden, men naar de blive kjede af Spillet, slænge de dem ned i en Krog under Bænken eller i Fejeskarnet. Saadan bærer Gud sig ogsaa ad, som skrevet staaer: Han nedstøder de Mægtige af deres Throner og lader dem blive liggende. Ja, Gud er som en Spiller, der stikker det ene Kort med det andet; han slaaer Paven med Luther; det er hans Trumf."

Verden ligner en drukken Bonde; løfter man ham op i Sadlen fra den ene Side, saa falder han ned igjen fra den anden Side; man kan ikke hjælpe den, hvordan man end bærer sig ad.

„Du kan ikke hindre," sagde en gammel Eneboer til en ung, der klagede over onde Tanker og Indskydelser, „at Fuglene flyve hen over dit Hoved; men vel kan Du hindre dem fra at bygge Rede i dit Haar."

„Paven bærer tre Kroner. Den ene er lige imod Gud; thi han fordømmer den sande Tro. Den anden er imod Kejseren; thi han fordømmer det verdslige Regiment. Den tredie er imod simple Folk; thi han fordømmer Huusstanden og har forbudt Præsterne og sine Salvede den kejserlige Ret, Ægteskab og Huusholdning."

„Man siger om Paafuglen, at den har en englelig Dragt, en tyvagtig Gang og en djævelsk Sang. Denne Fugl er ret et Billede paa Kjætterne; thi alle saadanne kunne stille sig saa fromt og helligt an, komme snigende, trænge sig ind og ville lære og prædike; men Løgn og Vildfarelse, Kjætteri og Forførelse det er hvad de prædike."

„Sjelden gjøres en god Gjerning af Viisdom eller Betænksomhed; men den skeer i Vilderede og Uvidenhed. Jeg er bleven trukket ved Haarene til Lære- og Prædike-embedet; havde jeg vidst, hvad jeg nu veed, skulde neppe ti Heste kunnet trække mig dertil. Saaledes klage Moses og Jeremias ogsaa over, at de ere blevne skuffede."

„Jeg har i Historien lagt Mærke til," yttrede Melanchthon, „at ingen store og mærkværdige Gjerninger ere blevne udførte af gamle Folk. En Alder som Alexander den Stores eller St. Augustinus' maa til sligt; siden bliver man klog, og gamle Folk tage en Sag for med Betænksomhed, før de sætte den i Værk."

„Ja," sagde Luther, „I unge Svende, vare I kloge, saa kunde Djævlen ingen Vej komme med Eder; men eftersom I ikke ere det, trænge I dog til os Gamle. Vor Herre gjør Intet stort med Vold. Man siger: Ifald Alderdommen var stærk og Ungdommen klog, vilde det være Guld værd. Sværmerne ere lutter unge Folk; de ligne Icarus og Phaeton, flagre i Luften, ere Gemsejægere, der klyve opad og kunne ingensteds finde ud; de ville slaae tolv Kegler om paa Brættet, uagtet der kun staaer ni derpaa."

Saadan viste Luther sig efter hans Venners Optegnelser ved Aftensbordet i sit Hjem. Men lader os ogsaa følge ham ind i hans Lønkammer. Vi ere istand dertil; thi to Øjenvidner, Bugenhagen og Justus Jonas, have givet os en omstændelig og anskuelig Beretning om en mærkelig Dag i hans Liv, da han var ganske bespændt af Tanken om sin Synd og sin Død.

V.

Anfegtelse og Dødsfare.

Luthers Helbred havde været godt i Aarene 1525 og 26; men i Januar 1527 følte han sig Døden nær, idet Blodet pludselig pressede sig omkring hans Hjerte. Han kom sig dog snart igjen, ved at bruge et Huusraad, tilberedt af Tidsler, som han undrede sig over, at Lægerne ikke agtede eller snarere ikke kjendte. Men en ny Prøvelse forestod ham.

Løverdagmorgen den 6te Juli 1527 sad Bugenhagen i sit Studereværelse og forberedede sig til den Prædiken, han skulde holde til Aftensang samme Dag. Da traadte Luthers Tjener, Wolfgang Sieberger, med forskrækket Mine ind til ham og bad ham med faa og hurtige Ord at komme strax til hans Herre, der trængte til hans Bistand. Bugenhagen skyndte sig til Luthers Bolig; men blev noget forundret ved at finde ham tilsyneladende fuldkommen vel, kun med et meget tankefuldt Udtryk i sit Ansigt, staaende i Værelset hos sin Familie.

„Hvorfor har I ladet mig kalde?" spurgte han Doktoren.

„Ikke for noget Ondt," svarede denne; „kom og følg med mig."

Med disse Ord gik han ud af Døren og op ovenpaa. Hans Ven fulgte efter.

Saasnart de vare i Cenrum, brød den dybe Sindsbevægelse, som Luther havde skjult for sine Nærmeste, frem hos ham. Han foldede Hænderne og begyndte i hjertelig Bøn at befale sig og Alt, hvad der var hans, til Guds Naade. Hans Hjerte var opfyldt af Dødstanker, og hans Ord vidnede om, at han med den største Alvor beredede sig til sit Endeligt, som om han alt var paa sit Yderste. Efterat han havde talt længere Tid som med Gud alene, vendte han sig til Bugenhagen og begyndte for ham et Skriftemaal, hvori han bekjendte sine Synder.

„Trøst mig, kjære Ven," sagde han derpaa med en Stemme, hvori hans indre Bevægelse gjenlød, „trøst mig med Guds Ord; giv mig Syndernes Forladelse og bed flittig for mig; thi jeg er i en gruelig Anfegtelse."

Bugenhagen gav sig nu til efter sit Embeds Medfør at trøste sin Lærer med Guds Ord; derefter knælede Luther

og modtog Absolution af ham. Freden kom igjen tilbage i hans Indre, og de to Venner begyndte en fortrolig Samtale.

„Mange ere i den Tro," sagde Luther, da han, saavidt det lod sig gjøre i Ord, havde beskrevet sin nys overstandne Sjæleangst og Kvide, „at jeg gaaer paa lutter Roser, fordi jeg undertiden i min udvortes Vandel stiller mig lystig an. Men Gud veed, hvorledes det staaer til med mit Liv. Ofte har jeg fattet det Forsæt, at jeg Verden til Behag vilde tee mig noget alvorligere eller helligere — jeg veed ikke, hvordan jeg skal udtrykke mig; men Gud har ikke givet mig at bære mig saaledes ad."

Han holdt inde et Øjeblik og sank hen i Tanker.

Derpaa tog han atter tilorde: „Verden finder, Gud skee Lov, ingen Laster hos mig, som den for Alvor kunde forekaste mig; men alligevel forarger den sig over mig. Nu — det kan gjerne være, at Gud vil gjøre den blinde utaknemmelige Verden til Daare, saa den gaaer til Grunde ved sin Foragt og ikke er værdig til at see de skjønne Gaver, han negter saa mange tusinde Mennesker, og som han har benaadet mig med, for at jeg skal være dem, han nok kjender, til Tjeneste dermed. Ja!" udbrød han med Kraft, „fordi Verden kaster Vrag paa det Naadens Ord, som Gud ved mig, hans svage ringe Redskab, tilbyder den, saa skal der vel og være Noget hos mig, som den kan forarge sig og falde over. Hvad Guds Tanker ere med disse hans Domme, det veed kun han alene. Jeg paakalder og beder ham hver Dag af Hjertens Grund, at han i sin Naade vil hjælpe mig til, at jeg ikke giver Nogensomhelst Grund til Forargelse."

Under slige Samtaler forløb et Par Timer. Luther sagde, at han haabede at kunne prædike Dagen efter og

bad tillige sin Ven da at give ham Alterens Sacrament. Bugenhagen lovede det. Han mindede nu Luther om, at det var paatide at begive sig til et Middagsmaaltid, som de begge vare indbudne til af Marx von Wallefels, Hans Løser og flere adelige Herrer. Luther undslog sig; han havde ingen Lyst dertil og vilde blive hjemme. Men Bugenhagen frygtede for, at han i Eensomheden igjen skulde blive overfalden af sine tungsindige Tanker, og meente, han havde godt af at adspredes; han bad Katharina overtale sin Mand til ikke at udeblive fra Maaltidet, og det lykkedes hende ogsaa.

De fulgtes ad til Poul Schultheiß's Gæstgivergaard, hvor Gildet skulde finde Sted.

Man satte sig tilbords; Luther spiste og drak meget lidt, men ingen uden Bugenhagen lagde Mærke dertil. Iøvrigt var han som sædvanlig livlig og bidrog Sit til at sætte Gæsterne i en oprømt Stemning. Paa Slaget tolv — Spisetiden var dengang meget tidlig — rejste han sig fra Bordet og forlod Selskabet.

Han begav sig med Justus Jonas til en lille Have, som tilhørte denne og laae bagved hans Bolig. Han vilde opmuntre sig; thi tunge, sørgmodige Tanker vare atter paakomne ham. Et Par Timers Tid blev han siddende der og talede om Allehaande med Jonas; da han sagde ham Farvel, bad han ham og hans Hustru at komme og spise til Aften i Klosteret.

Klokken fem om Eftermiddagen indfandt disse Gæster sig. Katharina kom dem bekymret imøde og sagde: „Doktoren har lagt sig lidt paa Sengen for at komme til Kræfter; thi han var ganske mat, da han kom hjem. Undskyld derfor, om det trækker lidt ud med Maaltidet."

Man ventede en Stund paa Luther. Da han kom

ind, havde han et meget lidende Udseende og klagede over en ganske usædvanlig Susen og Klingen for sit venstre Øre. Imidlertid satte han sig tilbords; men da hiin Susen for Ørene tog meer og meer til, sagde han: „Jeg kan ikke holde længer ud her; det buldrer mig igjennem hele Hovedet som Havets vildeste Bølger.“ Med disse Ord rejste han sig og gik ovenpaa for at lægge sig tilsengs. Jonas fulgte ene op med ham. Han saae, at hans Skridt begyndte at vakle, og da han kom til Døren af sit Sovekammer, segnede han om paa Gulvet.

„O, Hr. Doktor Jonas,“ udbrød han stønnende, „jeg faaer Ondt — Vand eller hvad der er ved Haanden — ellers er det ude med mig.“ Fuld af Forfærdelse løb Jonas afsted, hentede en Krukke med koldt Vand og gød den ud over Luthers Ansigt og ned ad Ryggen paa ham, som han bedst kunde.

Saasnart den Syge kom lidt til sig selv igjen, begyndte han at bede.

„Min allerkjæreste Gud,“ sagde han, „vil Du, at dette skal være Timen, Du har forudbestemt for mig, saa skee din naadige Villie.“ Han opløftede derpaa sine Øjne til Himlen og fremsagde med stor Inderlighed først Fadervor, og saa den 6te af Davids Psalmer fra Ende til anden.

Imidlertid var Katharina kommen til.

Da hun mærkede, at Luther var kold over hele Legemet og ligbleg i Ansigtet, blev hun betagen af Forfærdelse og raabte paa Tjenestefolkene. Doktoren bad, at man vilde trække hans Klæder af ham saa hurtigt som muligt; det skete, og han blev bragt tilsengs. Da han havde ligget noget udstrakt paa Ryggen, begyndte han at klage over, at det var, som alle hans Livsaander havde forladt ham.

De Tilstedeværende gnede ham og læskede ham paa bedste Maade, indtil Dr. Augustinus Schurff, som der var sendt Bud efter, kunde komme.

Luthers Tanker vare imidlertid hos Gud.

„Hvor gjerne,“ udbrød han, „havde jeg udøst mit Blod for Dit Ords Skyld, min kjære Herre og Gud! Dog maaskee er jeg ikke værdig dertil. — Skee Din Villie! — Jeg vil gjerne døe, naar det blot kan være Dit hellige Navn til Ære og Priis.“

Bugenhagen, der øjeblikkelig var bleven underrettet om Doktorens Ildebefindende og var ilet til, stod ved hans Seng og hørte disse Ord. „Kjære Hr. Doktor,“ sagde han, „bed tilligemed os, at I maa blive her endnu en Tid, til Trøst baade for os Stakler og for mange Andre.“

„Ja, hvad mig selv angaaer,“ svarede Luther, „vilde Døden være en Vinding. Men er det muligt, vil jeg gjerne blive ved at leve for de Gudfrygtiges og Udvalgtes Skyld. Skee din Villie, Herre Gud! Du er Herre over Liv og Død.“

Derpaa begyndte han at bede til sin Frelser og at takke ham, fordi han havde givet ham Troen paa hans Navn. „Du er vor Midler,“ sagde han. „Du har udgydt Dit dyrebare Blod for os Syndere; vær hos mig i denne Time og trøst mig med Din Helligaand. Du veed, at Satan har efterstræbt mit Liv og min Sjæl ved Tyranner og Konger, ved gloende Pile og ved Anfegtelser; Du har hidtil vidunderlig holdt Din Haand over mig; bliv ved, Du trofaste Herre, at holde mig opret!“

Det var, som om Livslysten med eet blev stærk hos ham.

„Kommer Doktor Augustin snart?“ spurgte han. Man svarede, at han ventedes hvert Øjeblik. — Saasnart han kom, forordnede han, at der skulde lægges varme Puder og Klæder om den Syge. Han trøstede baade Luther og dem, der stode omkring hans Leje, med, at Anfaldet nok med Guds Hjælp vilde blive overstaaet denne Gang.

„Beder flittig for mig, I Kjære,“ sagde Luther, idet han lod sit Blik gaae fra den Ene til den Anden. Da det faldt paa Bugenhagen, vedblev han: „Min kjære Hr. Sognepræst; jeg har skriftet for Eder idag, og I har givet mig Absolution; det er mig en Glæde.“

Katharina, der var frugtsommelig, havde Møje med at betvinge sin Angst og Bekymring. Luther indgød hende Trøst i de kjærligste Ord. „Jeg beder Dig min allerkjæreste Käthe,“ sagde han, „at Du skikker Dig i Guds Villie, ifald han nu vil kalde mig herfra. Du er min Ægtehustru, det skal Du være overbeviist om og ikke tvivle paa. Lad den blinde, ugudelige Verden sige, hvad den lyster; ret Du Dig blot efter Guds Ord og hold hart derved, saa har Du en sikker og varagtig Trøst mod Djævlen og alle hans Klaffertunger.“

Hans Tanker vendte sig nu ogsaa til hans ufuldendte Arbejder. „Jeg haabede,“ sagde han til Bugenhagen og Jonas, „at jeg endnu skulde have skrevet om den hellige Daab. Ja, og mod Zwingli og de Andre, som forfalske og fordreje Sacramentet. Men det vil Gud maaskee ikke have. Skee hans Villie!“

Samtiden og dens Dom om hans Gjerning stillede sig frem for ham og bevægede hans Sind. Han vendte sig til de to Medarbejdere i Reformationen, der stode hos ham, og udbrød med Liv og Varme: „Verden har sin

Lyst og Glæde af Løgn; den vil sige, at jeg i min sidste Time har gjenkaldt min Lære; derfor beder jeg Eder af min hele Sjæl, værer I Vidner til min Troesbekjendelse. Jeg siger med god Samvittighed, at jeg har ført den rette Lære efter Guds Ord og efter hans Befaling; han har draget og nødt mig dertil. Ja, jeg siger, at jeg har lært ret tilgavns baade om Troen og Kjærligheden, baade om Korset og Sacramenterne og de andre Artikler i vor Christendom."

Med en Frejdighed, som Dødens Nærhed ikke rokkede, fortsatte han: „Mange beskylde mig for, at jeg har været alt for haard og heftig, naar jeg skrev mod Papisterne og Sværmerne og straffede deres falske Lære, ugudelige Væsen og Hykleri. Ja, vel har jeg til sine Tider været heftig og taget haardt fat paa mine Modstandere; men det har dog aldrig fortrudt mig. Hvad enten jeg har været heftig eller maadeholden, saa har jeg aldrig villet skade Nogen, endnu mindre søgt nogen Sjæls Fortabelse, men derimod Alles, ogsaa mine Fjenders Bedste og Salighed. — Sværmerne, Gjendøberne og alle deres Lige ville volde gruelig Ufred efter min Død; men det er min Trøst, at Christus er stærkere end Satan og hele hans Hær; han er Herre over alle andre." Med disse Ord brast han i Graad, og Taarer trillede ned ad hans Kinder.

Dødskulden vilde ikke vige fra hans Legeme, og man maatte blive ved at gnide ham og lægge varme Klæder paa hans Bryst og Fødder. Medens man var ifærd dermed, spurgte han pludselig: „Men hvor er dog min allerkjæreste Hansemand henne?" Barnet, der var tretten Maaneder, blev hentet og smilede til sin Fader, saasnart det fik Øje paa ham. „O, Du kjære stakkels Søn," udbrød Luther med Inderlighed, „ogsaa Dig befaler jeg til

Gud tilligemed min Käthe. I eje Intet; men han, der er Enkers og de Faderløses Forsørger, vil ogsaa nok føde og forsørge Eder. Du veed, kjære Hustru," vedblev han, „at jeg hverken kan efterlade Eder stort af Guld eller af Gods; det Hele, vi have, er Bægrene af Sølv."

Ved disse Ord tvang Katharina sin Smerte og sagde trøstigt: „Kjære Hr. Doktor, vil Gud det saa, vil jeg hellere vide Eder hos ham end hos mig. Vær ogsaa uden Bekymring for mig, jeg haaber og troer paa Gud og hans naadige Forsorg."

Langt om længe begyndte de anvendte Midler at virke. „Gud skee Lov," sagde den Syge, „jeg mærker, det bliver bedre med mig; Kræfterne vende tilbage. Jeg troer næsten, at kunde jeg nu blot komme i Sved, vilde med Guds Hjælp det Hele være forbi." Lægen var af samme Mening og bad alle dem, der ikke skulde pleje ham, at forlade Værelset, for at hans Patient kunde falde til Ro. Jonas og Bugenhagen gik da tilligemed Schurff ned i Dagligstuen og holdt Maaltid sammen. Da de langt ud paa Aftenen vilde til at gaae hjem, bragte Doktoren dem det gode Budskab, at Luther var falden i en stærk og velgjørende Sved; de gik op til ham og ønskede ham en god og rolig Nat.

Da Jonas den næste Dag spurgte til hans Befindende, svarede han, efterat have sagt, at den slemme Susen for Ørene endnu vedblev: „Jeg maa sætte et Kryds ved den Dag igaar; jeg blev tagen alvorligt i Skole og var i et hedt Svedebad. Herren fører ned til Helvede og atter op derfra. Alt, hvad jeg iaftes led paa Legemet, var dog for Intet at regne mod det, jeg igaar Morges under den forfærdelige Anfegtelse led i min Sjæl.

Det er forsandt Herren, der gjør død og gjør levende; Ære være ham i al Evighed."

Luther havde overstaaet Livsfaren; men Virkningerne af Sygdommen sporede han i længere Tid. Ottende Dagen efter var han endnu knap istand til at læse eller skrive, og i Begyndelsen af August Maaned rystede han endnu over hele Legemet. Han syntes saaledes kun lidet rustet til at møde en ny Dødsfare, der truede ikke blot ham, men hele Wittenberg.

VI.

Pestens Tid.

Pesten var udbrudt i Omegnen af Wittenberg.

Allerede før Midten af Juli Maaned gik Rygtet, at den ogsaa var begyndt i Staden selv. Dengang var det ugrundet. Men de første Dage i August meldte Luther Melanchthon, at Sygdommen havde viist sig. Bogtrykkeren Hans Luft var bleven angreben af den. Man haabede dog at redde ham, da han havde den i en mild Grad. Uagtet Pesten i det Hele beholdt denne Mildhed, var Skrækken for den almindelig. Allerede da Sygdommen nærmede sig Byen, var Universitetet flyttet til Jena, og dets Lærere, blandt dem Melanchthon, vare flyttede med didhen. En stor Deel af Indbyggerne flygtede snart efter bort. Endog Justus Jonas drog med sin Familie til sin Fødeby Nordhausen. Luther selv blev af Churfyrsten i et naadigt Brev (10de Aug.) opfordret til at forlade Byen.

Men en slig Flugt var langt fra hans Tanker. Han ansaae det for dobbelt nødvendigt at blive og yde Bugenhagen samt hans to Capellaner, Georg Rörer og Johan Mantel, sin Bistand, da Skrækken og Forsagtheden var saa overordentlig stor blandt Massen. „Christus“ — dermed trøstede han sig bestandig — „er hos os, og han vil sejre over den gamle Slange og Manddraber.“

Hvor Pesten optraadte i hele sin Styrke, var den forfærdelig. Dens Offere bleve pludselig overfaldne af Kuldegysninger; derefter fulgte Hede, brændende Tørst og Madlede. De Syge mistede mangengang deres Kræfter saa hastigt, at de ikke kunde flytte sig fra Stedet, hvor de vare blevne angrebne. Mange faldt hen i en Dødssøvn, der kunde vare et Døgn; efter den begyndte de at rase. Sygdommen var som oftest ledsaget af Blodflod, koldbrandagtige Betændelser i Munden og Svælget, ildelugtende Opkasteiser, Krampetrækninger, Pestkul og Brandbylder paa forskjellige Steder af Legemet. Sædvanligviis bortrev den dem, der angrebes, efter tre fire Dages Forløb; varede den over ni Dage, kunde der være Haab for den Syge.

Saalænge denne Landeplage mærkedes i Wittenberg, til Begyndelsen af December Maaned, gav Luther jævnlig sine Venner Efterretning om dens Gang og om sit eget Befindende.

Han berettede Spalatin (19de Aug.), at Pesten havde været slem i Fiskerforstaden, men at den endnu ikke i Byen selv havde bortrevet meer end 18 Personer ved Elsterporten, i Nærheden af hans egen Bolig. Det første Offer der havde været Borgmester Thilo Denes Hustru. „Hun udaandede,“ skrev Luther, „igaar, saa at sige i mine Arme, og blev begravet idag.“ Hans Luft var kommen sig; med mange Andre var det samme Tilfældet; „men

saa vilde vare Flere, at de vægrede sig ved at tage Medicin og omkom."

Justus Jonas fortalte han (19de Octbr.), at der i Pesthuset havde været indlagt over 109 Syge, hvoraf dog kun 15 vare døde, og af 40 Patienter, som Magister Bohemus havde haft under Behandling, vare kun otte omkomne. Joh. Weber laae nu paa femte Dag i en haabløs Tilstand af Vildelse, men hans Hustru Dorothea, der havde været haardere angreben, begyndte at komme sig.

De første Dage i November løde hans Beretninger til Amsdorf, Jonas og Hausmann meget nedslaaende.

„Tre Gange," skrev han (7de Nov.) til den sidstnævnte, „har jeg haft Pesten i mit Huus."

Otte Dage i Forvejen havde der i Byen neppe været eet Dødsfald om Dagen; nu laae tolv Lig paa eengang, de Fleste spæde Børn; men med dem ogsaa — hvad der rystede Luther dybt — Capellanen Georg Rörers Hustru, der under Sygdommen havde født i Utide, og hvem hverken „Taarer eller Bønner" kunde frie fra Døden. Den af Alle forladte Præst med samt hans Familie havde Luther taget i Huset til sig. Der laae allerede Margarethe Mochau, en Søster til Carlstadts Kone, tilsengs af mistænkelige Bylder, og Lægen Augustin Schurffs Hustru, Hanna, var netop kommen op efter et Anfald af Pesten. Den lille Johannes havde skrantet i tre Dage; man meente vel for Tænder, men frygtede allehaande; Katharina imødesaae sin Nedkomst. Følgelig havde han god Grund til at sige: „Mit Huus tegner til at blive et Hospital." Men i hvor nedtrykt en Stemning han end havde begyndt sit Brev til Amsdorf (1ste Novbr.) — „jeg," skrev han, „der hidtil plejede at trøste alle Andre, trænger nu selv til Trøst" —

sluttede han dog oprømt saaledes: „Det er Allehelgensdag, Tiaarsdagen efter Afladens Nederlag; til Minde derom drikke vi just nu et Glas og gjøre os til Gode med hverandre."

Det var ikke blot hjemlige Sorger, der i hiin Tid stormede ind paa Luther; det Tryk og Mismod, hans Sjæl følte lige siden hiin Anfegtelse i Juli Maaned, vedligeholdtes ved nogle af de Begivenheder, der samtidig foregik i Kirken.

At Rom i Maj Maaned var bleven stormet af Connetablen Bourbon og efter hans Fald indtaget og plyndret, kunde ikke gjøre ham mismodig. Han vidste vel ikke, da han (13de Juli) berettede Hausmann denne Nyhed, paa hvilken morsom Maade de tydske Landsknegte i deres Sejrsruus havde forherliget ham selv og latterliggjort Pavedømmet tilligemed den i Engelsborg indesluttede Clemens VII.; hvorledes de til Æsels vare dragne igjennem Byen — i Spidsen en Anfører, iført den pavelige Dragt og den tredobbelte Krone, bag efter ham Andre i den røde Cardinaldragt — hvorledes de havde drukket paa Pavens Velgaaende, derefter holdt et Conclave og eenstemmigt ved Kaaring valgt Luther til Pave. Men han fornøjede sig over, „at Kejseren, som for Paven forfulgte ham, nu var bleven nødt til for ham at styrte Paven."

Hvad der foregik i Tydskland, maatte derimod fylde hans Sind med Smerte og Bekymring. Rundt omkring var paany en blodig Forfølgelse mod Lutheranerne brudt løs, og Mange bleve Martyrer. Nærved Halle var allerede i Foraaret Præsten Winkler bleven snigmyrdet, hvad der foranledigede Luther til midt under Pesten at skrive et langt Trøstebrev til alle Christne i Halle. I Landsberg vare senere ni blevne brændte, i München ni og

tredive druknede; og i October Maaned havde Luther Budskab om, at hans kjære Discipel og Ven Leonhard Kayser i Bayern, hvem han i Maj havde sendt et Trøstebrev under hans Fangenskab, var bleven Martyr paa Baalet.

Efterat Pesten var udbrudt i Wittenberg, havde han ogsaa faaet de Stridsskrifter ihænde, som de schweizerske Reformatorer Zwingli og Oecolampadius havde forfattet imod hans Lære om Nadveren; men han, „en afkræftet Lazarus", kunde ikke engang taale at læse dem og endnu mindre tænke paa at besvare dem. Alt dette tilsammen holdt ham i en vedvarende Tilstand af Mismod og Forstemthed, og han skrev ikke et Brev til sine Venner uden at anraabe dem om at gjøre Forbøn for sig, som han baade kaldte „en plaget Hiob, Christi Dynd og en jammerlig Prædiker i Ord, der kun lidet lignede en kraftig Martyr i Gjerning."

Hele hans indvortes Kvide afspejlede sig i et Brev til Jonas af 10de Novbr. Deri hed det: „Tak, fordi Du baade beder for os og imellemstunder skriver os til. — Erasmus og Sacramentererne har jeg ikke læst endnu, med Undtagelse af Zwinglis tre Ark. Naar de træde mig Stakkel under Fødder, da bære de sig rigtig ad efter Judas' Exempel, saa jeg maa klage med Christus: Han har forfulgt den Fattige og Ringe og den, der havde et sønderknust Hjerte, for at omkomme ham. Thi jeg bærer Guds Vrede, fordi jeg har syndet mod ham. Paven og Kejseren, Fyrster, Biskopper og hele Verden hade og forfølge mig; og det forslaaer ikke endda; ogsaa mine Brødre plage mig; ja mine Synder, Død og Satan med hans Engle rase uden Ophør mod mig. Og hvad skal opholde og trøste mig, naar Christus, for hvis Skyld hine hade

mig, ogsaa forlader mig? Dog han vil ikke for bestandig forlade mig arme Synder; thi jeg holder for, at jeg er det ringeste af alle Mennesker. Gud give, ja Gud give, at Erasmus og Sacramentererne blot et Kvarteerstid kunde prøve min Hjertekvide, da er jeg sikker paa, de vilde vende om og helbredes. Men nu ere disse mine Fjender i Live og Velmagt, føje den ene Bitterhed til den anden og forfølge den, som Gud har slaaet. Dog nok herom, at jeg ikke skal klynke og blive utaalmodig under Guds Riis, der slaaer og læger, døder og gjør levende. Lovet være han i sit hellige Velbehag og sin fuldkomne Villie! Det kan ikke være andet, end at den, der hades saaledes af Verden og dens Fyrste, maa behage Christus. Vare vi af Verden, vilde Verden elske sit Eget."

Brevet indeholdt tillige Efterretninger om Tingenes Stilling i Wittenberg og i Luthers Huus. „Jeg er ogsaa bekymret," skrev han, „for min Hustrues Nedkomst, i den Grad har det, der timedes Capellanens Hustru, forfærdet mig. Men store Ting har Han, den Mægtige, gjort mod mig; store Ting kræver han ogsaa, at jeg skal bære. Min Christus, som jeg har forkyndt og bekjendt reent, være min Klippe og Styrke. Amen! Min Hansemand kan for Sygdom ikke hilse Dig, men begjærer Dine Forbønner. Idag var det den tolvte Dag, han ikke havde spiist det Mindste, og levede kun af Drikke. Nu begynder han at spise en Smule. Barnet vilde efter sin Sædvane saa gjerne være glad og stærkt, men er altfor svækket dertil. Igaar blev Margarethe Mochaus Byld skaaren; Efterat Pestedderen er kommen ud, har hun det bedre. Jeg har lukket hende inde i vor vanlige Vinterstue; vi opholde os i den forreste Storstue; Hansemand i mit

Kammer; Augustins Hustru i hans." — Ethvert Rum i Luthers Huus var besat; thi ogsaa Bugenhagen boede i den Tid hos ham, til „Trøst" for ham i hans „Eensomhed".

Førend Pesten udbrød i Wittenberg, var et af Luther ivrigt tilraadet, for Kirken saare nødvendigt og gavnligt Foretagende bleven begyndt. Det var en almindelig Visitats i alle Sachsens Kirker og Skoler. Luther, der tilligemed Jonas og Bugenhagen skulde foretage Eftersynet i et af Distrikterne, var ved sin Sygelighed og ved Pestens Udbrud bleven forhindret fra at tage fat paa denne Gjerning, men havde dog afgivet sin Betænkning over den af Melanchthon for Visitatorerne udfærdigede Instrux. Han havde fundet den fortræffelig; men adskillige Ivrere vare meget misfornøjede med den. For at bilægge den Strid, der derover opkom og truede med at standse det hele Eftersyn, fandt Luther det nødvendigt at mødes med Melanchthon og dennes Modstander Agricola. Han rejste derfor i Slutningen af November Maaned til Torgau, hvor han boede nogle Dage hos Spalatin.

Hans Hustru ventede sin Nedkomst hver Time og befandt sig ilde; men han kom dog tilbage til Wittenberg, før hun fødte. Den 10de December skrev han til Jonas: „Ligesom jeg idag kom hjem fra en Forelæsning, blev det mig meldt, at min Käthe havde bragt en lille Datter til Verden. Ære og Priis være Gud i Himlen! Hun har det godt, men er svag. Ogsaa min lille Johannes er rask og munter, og Margarethe Mochau undslap mod Forventning Døden. Istedenfor dem er der død fem Sviin for os. Christ give, at Pesten vil lade sig nøje med den Afgift." Han opfordrede sin Ven til at komme tilbage til Byen, thi Pesten var forbi; i Hospitalet fandtes kun

to Reconvalescenter, Studenterne begyndte lidt efter lid at vende tilbage, og Bryllupperne vare godt i Gang. Omtrent det samme skrev han faa Dage efter til Hausmann og Spalatin, hvem han ogsaa fortalte, at hans nyfødte Datter var bleven kaldet Elisabeth efter Johannes den Døbers Moder.

Jonas vedblev imidlertid at lade vente paa sig, og Luther bebrejdede ham det paa en mild Maade i et Brev af 29de Decbr.: „Du er altsaa ikke kommen endnu," sagde han, „og det undrer mig, da Pesten dog nu er baade død og begraven. Heller ikke besøgte Du os i vor Trængsel. Skareviis vende de Bortflygtede tilbage; næsten alle Borgere ere komne; imorgen ventes Øvrighedspersonerne; om føje Tid vil endelig Universitetet indfinde sig. — Jeg," vedblev han, „er rask paa Legemet; paa Sjælen kun saameget, som Christus hjælper til; jeg hænger i en tynd Traad ved ham og han ved mig. Satan har hængt sig ved mig med stærke Reb og Kabeltoug og vil trække mig ned i Afgrunden; men den svage Christus er ham endnu overlegen eller strider idetmindste tappert formedelst Eders Forbønner. Bliver ved med dem."

Det er et saare skjønt Billede af en christelig Præst, Sjælesørger, Huusfader og Ven, som træder os imøde gjennem Luthers Udtalelser til sine Fortrolige i hiin alvorsfulde Tid. Der kan vel heller ikke være Tvivl om, at det værdige Exempel, han gav paa urokkelig og virksom Tro under Dødsfarerne, maatte udøve en styrkende Indflydelse paa alle hans Omgivelser og Medborgere. Men under Pesten tilbød der sig tillige Lejlighed for ham til at virke oplysende og bestyrkende paa alle dem i hele Folket, der plejede at lytte til og agte paa hans Ord; og denne lod han ikke unyttet. Gejstligheden i Breslau

henvendte skriftligt det Spørgsmaal til ham: Bør en Christen flye for Døden? Svaret herpaa, som han udarbejdede og lod trykke i September eller October Maaned, kan siges at være skrevet for alle Tider, saa klart og grundigt behandler det Gjenstanden, saa omhyggeligt overvejer det tillige Sagen efter alle Virkelighedens Forhold. Og foruden at oplyse os yderligere om Tilstanden i Wittenberg under Pesten, viser dette lille Skrift os tillige Luther som Manden, hos hvem Ord og Gjerning vare Eet, der ikke krævede af Andre, uden hvad han selv opfyldte, og som, uagtet sit eget høje Mod og sin Troeskraft, dog dømte mildt og skaansomt om Andres Svaghed. Det giver os med eet Ord saa herligt et Indblik i hans hele ædle Personlighed, at vi ikke kunne negte os at omtale Hovedtankerne deri.

„Nogle", sagde han, „holde fast ved, at man ikke maa flye Dødsfaren, men eftersom Døden er en Straf fra Gud, tilsendt os for vore Synders Skyld, skal et christent Menneske være stille for Gud og taalmodig bie paa Straffen i en stærk og fast Tro. — Det er sandelig heller ingen Mælketro at vente Døden, som næsten alle Helgene have følt Gru for. Men fordi der blandt de Christne kun findes faa Stærke, derimod mange Svage, saa kan man ikke med Rette paalægge Alle den samme Byrde. Den, som er stærk i Troen, kan drikke Gift, uden at det skader ham, men den Svage i Troen drikker sig sin Død deraf. Petrus kunde gaae paa Havet, saalænge han var stærk i Troen; men han sank og var ved at drukne, saasnart han begyndte at tvivle. Naar den Stærke vandrer med den Svage, maa han sandelig lempe sig og ikke løbe med hele sin Kraft, ellers løber han snart den Svage tildøde."

„Paa to Maader kan et Menneske ville undflye Døden. Han kan gjøre det ligefrem mod Guds Ord og Befaling. Er f. Ex. En fangen for Guds Ords Skyld, og han da vilde fornegte Guds Ord eller tilbagekalde for at slippe for Døden, saa overtræder han Christi aabenbare Befaling og Bud. Det samme gjøre under Pesten Præster og Sjælesørgere; thi dem gjælder Ordet: den gode Hyrde sættter sit Liv til for Faarene, men Lejesvenden seer Ulven komme og flyer; og de skulle trøste Folk i Dødstimen med Guds Ord og Sacramenterne. Dog hvor der er flere Præster, og de enes om, at Nogle af dem bør drage bort og ikke uden Nødvendighed sætte sig i Fare, der anseer jeg det ikke for Synd at flye, da Embedet dog kan blive tilbørligt besørget; som man jo ogsaa læser om St. Athanasius, at han under en Pest flygtede fra sin Kirke for at frelse sit Liv, eftersom der var nok endda, der bleve og varetoge Embedet.“

„Ogsaa al verdslig Øvrighed saasom Borgmestere og Dommere ere pligtige at blive; thi Guds Ord befaler dem at regjere Stad og Land, og det er en stor Synd at lade et heelt Samfund i Stikken uden Hoved og Regimente, navnlig under al Slags Gjenvordighed og Ulykke. Og hvad der gjælder om hine Embedsmænd, gjælder ogsaa om alle andre Personer, der ere bundne til hverandre ved Tjeneste eller Pligt. En Tjener skal ikke forlade sin Herre, en Pige ikke sin Madmoder, med mindre det skeer med Herskabets Vidende og Tilladelse, og ligesaa lidt omvendt. Det samme er Tilfældet med Forældre og Børn; med Stadlæger, Bysvende, Soldater, kort sagt Enhver, der er fæstet for Sold og Løn; i al Fald maae de først skaffe dygtige og paalidelige Folk i deres Sted. Ja Nabo bør ikke forlade Nabo, hvis Ingen i hans Sted kan antage

sig de Syge; thi i saa Fald rammes han af Herrens Ord: Jeg var syg, og I besøgte mig ikke."

„Men er Nogen ikke bunden ved Guds Bud og Befaling, staaer det ham frit at blive eller flye efter eget Tykke. Den, der er dristig og stærk i Troen, han blive i Guds Navn; han begaaer ingen Synd derved. Den, der er svag og frygtsom, han flye i Guds Navn, hvor det kan skee uden Fare og Skade for Næsten. Og den Stærke i Troen fordømme ikke dem, der ikke kunne bære sig ad som han."

„Dog naar jeg nu ydermere viser hen til Abraham og Isak, til David og Elias, til Moses og Paulus, der Alle efter Skriften ved en eller anden Lejlighed have flyet Dødsfaren, da siger Du maaskee, at de flygtede ikke for Pesten, men derimod for Fjenders Efterstræbelser. Men jeg svarer: Død er Død, den komme af hvad Aarsag nævnes kan. Gud selv taler i Skriften om fire Plager eller Straffe over Menneskene: Pest, Hunger, Sværd og vilde Dyr. Naar man nu med en god Samvittighed tør undflye een eller to af dem, hvorfor da ikke dem alle fire?"

Under Pesten havde han gjort den Erfaring, at nogle vare saa kjække og dumdristige, at de lode staae til, vilde hverken tage Medicin eller skye de Personer og Steder, som vare befængte af Smitsoten, men drak og spillede der og meente derved at bevise deres Troesstyrke, idet de sagde: Pesten er Guds Straf; vil han beskjærme os, saa gjør han det nok uden Lægemiddel og Forsigtighed. Sligt lastede han i de stærkeste Ord og kaldte det at friste Gud.

„Nej ikke saaledes," sagde han, „tag derimod ind, hvad der kan hjælpe Dig, ryg i Huus og Gaard og bær

Dig ad som den, der gjerne vil være behjælpelig med at slukke en udbrudt Ildebrand. Thi Pest er jo ikke andet end Ild, som vel ikke fortærer Træ og Stene, men Legeme og Liv. — Vel troer jeg, at enhver Pestilents bliver bragt ud blandt Menneskene ved de onde Aander, idet de forpeste Luften ved at blæse paa den med deres onde Aande; men derfor skulle vi dog ikke syndigen forsømme vort eget Liv og Legeme, heller ikke skulle vi lade os afholde fra at hjælpe vor Næste. Thi hvad er al Pestilents og alle Djævle mod Gud? Naar vi i Tillid til hans trøsterige Forjættelser pleje Syge, da have vi den store Trøst, at han vil pleje os igjen. Ja Gud selv vil være vor Sygevogter og Læge! Og tænk dog, hvilken Vogter og hvilken Læge! Hvad ere alle Doktorer og Apothekere mod ham?"

Han havde ogsaa hørt sige, at der i Wittenberg fandtes dem, som stode i den Tro, at naar de alt havde faaet Pesten, kunde de blive den kvit, ifald de blot kunde komme til at smitte Andre. De gik desaarsag ind i Husene og om paa Gaderne og omfavnede Børn, Tyende og hvem de ellers mødte.

„Jeg veed ikke, om jeg skal troe det," sagde han „men er det sandt, saa veed jeg ikke, om vi Tydskere ere Djævle eller Mennesker; og det er mit Raad, at hvor man træffer saadanne Folk, der skal Dommeren tage dem ved Vingebenet og overantvorde dem til Mester Hans; thi de ere de rette forsætlige Mordere og Skurke."

Hvad der i hine Tider meget bidrog til at forøge Pestens Udbredelse, var den af Flere paapegede Ulempe, at Kirkegaardene laae midt inde i Byerne.

„Doktorerne og de Kyndige," sagde Luther, „maae skjønne, om det er farligt at have Kirkegaarde midt i Byen.

Thi jeg kan ikke afgjøre, om der stiger en Dunst op af Gravene, der fordærver Luften. Men er dette Tilfældet, da burde man have Kirkegaarden udenfor Byen. Dog ikke alene Nøden, men ogsaa Andagt og Sømmelighed burde tilskynde os til at anlægge en Almeenkirkegaard udenfor Byen. Thi en Begravelsesplads burde jo dog være et stille, affondret Sted, hvor man kunde gaae og staae med Andagt for at betragte Døden, den yderste Dag og Opstandelsen, og for at holde Bøn. Saaledes burde dette Sted være et ærværdigt, ja næsten et helligt Sted hvor vi kunde vandre med Ærefrygt, thi uden Tvivl ligge dog adskillige Hellige der; og rundt om paa Murene burde man lade male andægtige Billeder og Fremstillinger. Men hvorledes er vor Kirkegaard her? Den er omgiven af fire eller fem Gader og to tre Torve. Der er i hele Byen ikke noget mere besøgt og forstyrret Sted end netop Kirkegaarden; der er en idelig Løben over den baade ved Dag og Nat og det saavel af Mennesker som af Kvæg; Enhver har en Dør og en Gangsti ud dertil, og der foregaaer Allehaande, maaskee endog uhøviske Ting, hvorved Andagten og Ærbødigheden for Stedet reent tilintetgjøres. Tyrken kan ikke holde et sligt Sted slettere, end vi holde det. Bør en Grav holdes i Ære, saa vilde jeg heller have min Grav i Elben eller ude i Skoven end paa vor egen Kirkegaard, thi den ligner en Alfarvej."

VII.

Luthers Rejser og Befindende.

Kortere og længere Rejser, foranledigede ved Luthers Stilling som Raadgiver og Tilsynsmand i Kirken, førte ham i Aarene 1528 og 29 oftere bort fra hans Hjem. I Januar Maaned 1528 blev han af Churfyrsten kaldet til Torgau; i Marts til Altenburg, hvor Churfyrsten holdt Landdag. De Besværligheder, som i hine Tider kunde være forbundne selv med en saa kort Rejse som fra Wittenberg til Borna (14 Miil), giver hans Brev til Spalatin fra denne Stad den 18de Marts os Forestilling om. „I dette Øjeblik", skriver han Kl. 4 Eftermiddag, er jeg kommen hertil, næsten forkommen af Kulde og Hunger, for ikke at nævne andet. Du gode Gud! hvad for en slem Reise have vi dog haft; imod Formodning ere vi i hele to Dage, da vi snarere have krøbet end rejst, kun komne hid, skjøndt vi havde fast besluttet at spise til Aften hos Dig (i Altenburg). Vi have skyndt os, saameget vi kunde: men den besværlige Vej, Blæst og Kulde have ikke tilladt os at komme videre. Dr. Pommer og Jonas have ledsaget mig, for at jeg ikke skulde være ene." — I Weimar, hvor Churfyrsten stundom holdt Hof, finde vi ham den 1ste Maj; han skriver derfra til Justus Menius i Erfurt og beklager sig over, at hverken denne eller andre gode Venner have kunnet bekvemme sig til at besøge ham der, da det dog kun var saa kort et Stykke Vej, og Vejret var saa herligt.

Kort efter begyndte en meget travl Tid for ham i Hjemmet. Bugenhagen, der var bleven anmodet om at

ordne Kirke- og Skolevæsenet i Brunsvig, fulgte denne Indbydelse, og Luther overtog da hans Sognepræsteembede i Wittenberg for længere Tid. I Juni Maaned blev han atter tilligemed Melanchthon kaldet til Torgau, for at raadslaae med Churfyrsten angaaende den Maade, hvorpaa man skulde møde et, som man meente, forestaaende Angreb af de katholske Fyrster i Tydskland. Sidst i Juli glædede han sig til at skulle fejre i sit Huus Margarethe Mochaus Bryllup med Magister Georg (Rörer?) og indbød Amsdorf til at overvære det den 10de August. Men Glæden derved blev ikke ublandet; thi den 5te August berettede han paa eengang Hausmann, at hans lille Johannes var stolt og glad over en Gave fra Hausmann — et klapprende Legetøj — og at hans lille Datter Elisabeth var død.

Dette Dødsfald greb ham dybt.

„Det er forunderligt," skrev han, „at det har efterladt hos mig en næsten kvindagtig Sørgmodighed, saa ondt gjør det mig; tidligere havde jeg aldrig troet, at et Faderhjerte kunde blive saa blødt over Børnene."

I Slutningen af October havde han Haab om paany at blive Fader, og han betroede dette til Præsten Brisger i Altenburg, med det samme han skildrede, hvorledes han var overlæsset med Arbejde „som Visitator, Læser, Prædiker, Forfatter, Tilhører, Anklager, Løber, Sagfører og meget mere."

For at kunne overkomme Alt havde han i September begjæret, at Bugenhagen maatte blive kaldt tilbage til sin Menighed; dette var ogsaa skeet, men et Par Uger efter modtog hans Ven en ny Kaldelse til Hamborg, hvor han forblev indtil Juni Maaned det følgende Aar for at indrette Kirkevæsenet, og Luther maatte saaledes savne hans

Bistand, da han, ledsaget af Landfoged Hans Metzsch og Rentemester Hans v. Taubenheim, ved Udgangen af October begyndte paa sine Visitationsrejser i det ham tildeelte Distrikt. Hvad han paa dem saae og erfarede, var ingenlunde glædeligt; og han udtalte gjentagne Gange for Spalatin sin Bedrøvelse over, at det stod saa elendigt til i Menighederne: Bønderne lærte Intet, vidste Intet, holdt ikke Bøn, gjorde intet Andet end at misbruge Friheden; de gik ikke til Skrifte og ikke tilalters, som om de vare frigjorte for al Religion. Præsterne levede i den dybeste Armod, Visitatorerne maatte derfor paa mange Steder paabyde et Sammenskud til dem og med Strænghed paasee, at Alle gave Offerpenge.

Næsten hele November Maaned var Luther paa Rejser; Julehøjtiden fejrede han hjemme, men begav sig strax efter den ud igjen.

Den 15de Januar 1529 skrev han et Brev til Præsten Martin Görlitz i Brunsvig, hvori der blandt Andet forekom Følgende: „Dit Torgauske Øl er drukket lykkeligt op og har faaet langt mere Roes end noget af det, jeg tidligere har haft. Det blev gjemt og skjænket udelukkende for mig og Visitatorerne, og disse kunde ikke nokson rose det fremfor alt, hvad de havde smagt. Men jeg, der er ret ubehøvlet, har aldrig sagt Dig og Din Aemilia Tak derfor; og som Huusfader er jeg saa forsømmelig, at jeg reent havde glemt og slet ikke tænkte paa, at det laae i min Kjælder, indtil min Famulus huskede mig derpaa. Jeg siger da nu Tak for denne Din nyttige, behagelige og i Forhold til Din Evne meget store og prægtige Gave. Hils Din yndige Hind og den kjære Hjortekalv — Din Aemilia og Søn."

Luthers Helbred havde i det foregaaende Aar været

ret godt, idetmindste klagede han ikke over Sygelighed i Brevene til sine fortroligste Venner. Men de uafbrudte Anstrængelser, han havde maattet underkaste sig i Løbet af Vinteren, da han ogsaa gav sig ifærd med at udarbejde sin Katechismus for „den uvidende Landalmue“, paadroge ham i Slutningen af Januar 1529 en vedholdende Svimmel og Susen for Ørene. Ikkedestomindre begav han sig den 11te Februar paany paa Visitatsrejser.

Af Brevene til hans Venner i Marts Maaned kan man see, at ogsaa hans Sind var nedtrykt og ængstet; thi han skrev til Hausmann: „Jeg er næsten bestandig tvungen til frisk at være syg, da Satan plager mig, hvorved jeg meget hindres i at skrive og foretage mig andre Ting, eftersom jeg maa have Flere om mig, forat jeg ikke skal komme i Fare ved Censomhed.“ Og faa Dage efter udtydede han for Link et stærkt Nordlys, han havde seet, og som var blevet iagttaget mange Steder lige til Oceanet, som et Varsel om Verdens forestaaende Ende og den yderste Dags Komme.

Midt i Marts maatte han sige sig fra Tilsynsgjerningen, og Jonas, som fortsatte den, meldte han i April (14de), at han havde været plaget, siden de sidst saaes, af en saa haardnakket Katarrh, at han hverken kunde tale eller hviske, men kun hoste. Denne Forkjølelse, som han meente at have paadraget sig ved alt for hyppig at prædike, holdt ved til ind i Maj Maaned.

Den 5te Maj affendte han følgende Skrivelse til Amsdorf: „Mit sidste Brev til Dig (Dagen i Forvejen) skrev jeg i Paasyn af min Käthe, der strax efter begyndte at føle Veer og tre Timer senere bragte en rask

lille Pige til Verden. Saa rigelig har Gud velsignet os, at hun lykkelig overstod Fødselen; ham være Priis i al Evighed!

Nu fremkommer jeg da for Dig, den Fraværende med den Begjæring, jeg ikke dristede mig til, da Du var her og siger: Agtbare, værdige Herre! Gud, al Naadens Fader, har naadelig forundt mig og min kjære Käthe en lille Datter, saa er det da min Bøn til Eders Velædelhed, at I for Guds Skyld vil overtage et christeligt Kald og være en aandelig Fader for hiin stakkels lille Hedning og hjælpe hende ind i den hellige Christenhed ved Daabens himmelske, højværdige Sacrament. — Ja vær min Datters Katechet (Fadder)! Henrich Dichlensis, Vice-Pastoren, vil være tilstede paa Dine Vegne."

Den samme Dag anmodede han i lignende Udtryk Fru Margarethe Goritz, en Datter af Raadsherre Christian Aurogallus i Leipzig, om at staae Fadder til Barnet, der i Daaben blev kaldet Magdalena.

For at udjævne den Strid, der alt længe havde været ført mellem Zwingli og Luther og deres Tilhængere angaaende den hellige Nadver, havde Landgreven af Hessen, Philip den Højmodige, faaet den Tanke at indbyde Theologerne af de forskjellige Partier til en Sammenkomst i Marburg. Hans Indbydelse kom paa en Tid, da Luther efter sine Yttringer til Link (20de Juni) var saaledes overvældet af Breve, „at hans Bord, Bænke, Skamler, Pulte, Vinduer, Kister, Hylder laae fulde af Skrivelser, Forespørgsler, Sager, Klager, Ansøgninger o. s. v." Men han skyndte sig dog at besvare den og fremsatte sine Betænkeligheder med Hensyn til dette Møde for Landgreven. Da denne imidlertid trængte paa, bestemte han sig til at

komme og afrejste til Marburg i Slutningen af September, i Selskab med Jonas, Melanchthon og Cruciger. Han blev tilligemed alle de andre ankomne Gæster indbudt til at tage Bolig paa Slottet, der ligger paa en Høj ovenover Staden, og Philip, der efter Luthers Udsagn gik om i en lurvet Klædning som en Røgter, men dog omgikkes med høje, store Tanker, beværtede dem under Opholdet paa en fyrstelig Maade. Fra den første til den fjerde October blev der holdt forskjellige Samtaler mellem de stridende Parter, og skjøndt ingen Enighed blev opnaaet i selve Læren om Nadveren, saa var dog den personlige Sammenkomst mellem Modstanderne ikke ganske frugtesløs. Thi den 4de October skrev Luther følgende Brev til sin Hustru:

„Kjære Hr. Käth, viid, at vor venskabelige Samtale i Marburg er endt, og vi ere næsten i alle Punkter blevne enige, undtagen, at Modparten vil beholde blot Brød i Nadveren og bekjende Christus aandelig nærværende deri. Idag forhandler Landgreven, om vi kunne blive enige, eller, ifald vi forblive uenige, dog alligevel kunne holde hinanden for Brødre og Christi Lemmer. Derpaa arbejder Landgreven med Iver. Vi ville dog ikke have dem til Brødre og Lemmer, men ville nok, at det skal være fredeligt og godt mellem dem og os. — Jeg har travlt, og Budet har Hast. Siig alle god Nat og beder for os. Endnu ere vi alle friske og sunde og leve som Fyrster. Kys lille Lene og lille Hans fra mig. — De ere her som galne af Svedangst; igaar have henved 50 lagt sig tilsengs; en eller to af dem ere døde.“

Den Sygdom, som Luther her sigtede til, var en Epidemi, der i det 16de Aarhundrede hjemsøgte Tydskland

og flere andre Lande og kaldtes den engelske Sved. Den havde først viist sig i England 1485 efter Slaget ved Bosworth og bestod fornemmelig i en voldsom Sved, der tog Kræfterne fra den Syge og hastig dræbte ham. Det var især Ungdommen i de højere Stænder, der blev angreben af den, og da den allevegne bortrev en Mængde Mennesker, var Skrækken almindelig, hvor den viste sig.

Halvanden Maaned, før Luther drog til Marburg, gik Rygtet, at den var udbrudt i Byen Zwickau og dens Omegn, og Mange i Wittenberg bildte sig da ogsaa ind at kunne mærke Sygdommen. Da det bedste Middel mod den var at holde Legemet i en vedvarende mild Sved, vare flere af Luthers Venner gaaede tilsengs; men han, der ikke kunde lide Frygtagtighed og meente, at den var istand til at fremkalde Sygdommen, skrev til Hausmann (27de August): „Vi have saa godt som med Magt drevet mange her op, der allerede havde bragt sig selv i Sved, (saasom Professor Goldhahn, Dr. Sindringer, Kantslerne Bruck og Christian Beyer), og som nu leende tilstaae, at de maaskee vilde ligge endnu, ifald de ikke vare blevne drevne ud af Sengen.“ Da Sygen virkelig viste sig i Marburg, gav den Tegnet til et almindeligt og pludseligt Opbrud, og Luther rejste bort med sine Venner den 5te October om Eftermiddagen.

Han kom hjem i en mørk og tungsindig Stemning. Den forøgedes ved de sørgelige politiske Nyheder, som spurgtes allevegne. Den tyrkiske Kejser Soliman var falden ind i Ungarn; Alt maatte vige for ham, og den 26de September, faa Dage før Samtalen i Marburg aabnedes, sloge Tyrkerne deres uhyre Teltlejr op foran Wiens Mure.

„Tyrken staaer for Døren," skrev Luther til Amsdorf (19de Octbr.), „han vil med sin Jernsvøbe tugte de forfærdelige Gudsbespottelser, som Ordets Modstandere gjøre sig skyldige i, og dernæst Folkets utaalelige Utaknemmelighed. Christ forbarme sig over os! Forman i Din Menighed til Bod og Bøn; thi Tiden er dertil, og Nøden kræver det. Med mine skjælvende og trætte Fingre kan jeg ikke skrive meer." Han arbejdede dengang paa en Hærprædiken mod Tyrkerne; men før den kom ud, kunde han med Jubel melde sin Ven (27de Octbr.): „Tyrken har ved et stort Guds Under trukket sig tilbage fra Wien og ind i Ungarn; Gud har øjensynligt kæmpet for os. Dette vil jeg lade Dig vide, for at vi tilsammen kunne takke og bede."

Aaret 1530 begyndte med lidet glædelige Udsigter for den protestantiske Kirke. Pavens Tilhængere trium- ferede og tilskreve hverandre: „Vor Frelser kommer; Kejseren er for os." „Ak," sagde Luther i et Brev til Cordatus (3die Jan.), „det er en ubarmhjertig Frelser, som vil opsluge baade dem og os." Han berettede tillige sin Ven, at et Jærtegn havde tildraget sig i Byen Cronberg i Hessen; et Barn i Moderliv havde to Gange udstødt et Skrig, som hele Familien havde hørt. „Det er et saare slemt Varsel," udbrød han. Churfyrsten maatte (18de Jan.) minde ham om at prædike i Wittenberg, da han en Tid- lang ganske havde ophørt dermed; og da han i Februar havde fuldendt sin Oversættelse af Profeten Daniel og tilegnede sin naadige Herre Churfyrsten den med en Til- skrift, udtalte han deri som sin Formening, at Verden løb stærkt mod Enden, saa at den yderste Dag vist vilde bryde ind, før de kunde blive færdige med at fortydske hele den hellige Skrift.

Men Udsigterne syntes pludselig at blive lysere. Der var foregaaet Ting i den politiske Verden, som ogsaa grebe ind i Luthers Familieliv. Han blev nødt til at forlade sit Hjem og leve i Omgivelser, ikke ulige dem, han engang før havde lært at kjende paa Wartburg. Skilsmissen fra hans Käthe og hans Børn skulde denne Gang vare i hele 6 Maaneder.

Aarene

1530 — 1537.

I.

Opholdet paa Coburg.

Siden Rigsdagen i Worms 1521 havde Reformationens Sag været forhandlet paa flere Rigsdage i Tydskland, men den var hverken bleven endelig drøftet eller bilagt paa nogen af dem. I November 1529 var Kejser Carl V. kommen til Bologna som Gæst hos Pave Clemens VII. De havde sluttet Fred og Forbund; de boede venskabeligt Dør om Dør med hinanden, og Kejseren blev højtideligt salvet og kronet af Paven. Ogsaa om Kirkestriden forhandledes mellem dem, og man blev enig om, at Kejseren skulde forsøge en mindelig Overeenskomst med Protestanterne, før han brugte Magtsprog imod dem. Derfor udskrev Carl i Januar 1530 en Rigsdag til Augsburg i April.

Luthers Landsherre var af Kejseren indtrængende bleven opfordret til personligt at give Møde paa denne Rigsdag, og han var ogsaa fast besluttet paa at indfinde sig. Den tredie April brød han med et betydeligt Følge, ialt over halvandet Hundrede Ryttere, op fra sin Residents Torgau for at drage til Augsburg, og hans Theologer Melanchthon, Justus Jonas og Luther fulgte med. Men da Churfyrsten befrygtede, at Luthers Nærværelse paa Rigsdagen vilde kunne opirre Modstanderne, og at noget

Ondt skulde vederfares ham, eftersom han endnu var baade i Pavens Ban og i Rigets Acht, og da han paa den anden Side dog gjerne ønskede at have ham saa meget i sin Nærhed som muligt, befalede han Reformatoren, da de vare ankomne til Byen Coburg, at tage Ophold paa det befæstede Slot af samme Navn, der ligger paa en Høj ovenover denne Stad, ved den lille Flod Itz, i en Afstand af nogle og tredive Miil fra Augsburg.

Saasnart Luther, ledsaget af sin Søstersøn Cyriacus og sin Famulus Magister Veit Dietrich, var ankommen til Borgen, gav han Melanchthon Efterretning derom. „Nu", skrev han (22de April), „ere vi da komne til vort Sinai; men vi ville gjøre et Zion af dette Sinai og bygge tre Hytter der, een for Psalmerne, een for Profeterne og een for Æsop. Men det vil tage Tid. Stedet her er meget behageligt og saare bekvemt for Studeringer, men Eders Fraværelse gjør det dog lidt sørgeligt for mig. — Endnu har jeg ikke seet noget til Slotsfogden. Den store Bygning, som rager frem paa Borgen, er heelt og holdent indrømmet os, og vi have Nøglerne til alle Værelserne. Man siger, at her underholdes over tredive Mennesker, og blandt dem tolv Nattevægtere og to Hornblæsere, der holde Udkig paa Taarnene."

Han havde ikke ført sin Papir- og Bogkasse med sig til Borgen, og han kunde derfor ikke strax give sig ifærd med at „bygge sine Hytter" — at oversætte Profeterne eller Æsops Fabler. Han havde nogen Fritid. Han stillede sig ved Slotsvinduerne, hengav sig til Beskuelsen af de nærmeste Omgivelser og modtog med sin levende Sands for Naturen forskjellige Indtryk, der fængslede hans Tanker og gave ham Stof til et Brev, som han endnu samme Dag sendte Justus Jonas. Det lød saaledes:

„Vi sidde endelig her, kjæreste Jonas, imellem Skyerne og midt i Fuglenes Rige. Thi for ikke at tale om de andre Fugle, der gjøre stærkere Støj med deres Skrig end et Uvejr, saa opfylde alene Allikerne eller Ravnene en heel Lund lige for vore Øjne. Der holde de da en Sladder fra om Morgenen Klokken fire den hele Dag igjennem uden at trættes og uden at standse, maaskee ogsaa Natten igjennem, saa jeg næsten ikke troer, at man nogensteds skal finde saa mange Fugle sammen som her. Der er ikke en eneste iblandt dem, der kan holde sin Mund et Øjeblik; men man hører dem alle paa eengang skrige op; de Gamle med de Unge og Mødrene med Døttrene berømme Ravne-Navnet. Maaskee synge de saa yndeligt for at dysse os i Søvn, hvad vi med Guds Hjælp skulle faae at vide i Nat. Det er et saare ædelt Slags Fugle, og, som Du veed, overordentlig nødvendigt og nyttigt for Samfundet. Jeg udlægger det saaledes, at jeg i dem seer en heel Hær Sofister og Cochlæiter*), der fra hele Verden have samlet sig her, for at jeg desto bedre skulde lære at forstaae deres Viisdom og behagelige Sang og med Fornøjelse beskue deres nyttige Tjeneste baade i det verdslige og det gejstlige Samfund. For Tiden hører man endnu ikke Nattergalen her, skjøndt Gjøgen, der synger før og efter den, allerede bryster sig af sin prægtige Stemme."

Dette Liv blandt Fuglene fandt han saa meget Behag i at iagttage og udmale, at han skrev to andre lunefulde Breve derom til sine Bordfæller (28de April) og til Spalatin (9de Maj). „Det er," sagde han i dem, „ikke blot Eder, der ere dragne til en Rigsdag. I vide endnu ikke, naar den i Augsburg vil kunne begynde (Kejseren var

*) Cochlæus var en af Luthers heftigste Modstandere.

nemlig ikke ankommen endnu); men vi sidde her allerede midt i Rigsdagen. Her vilde Du kunne faae højsindede Konger, Fyrster og andre store Herrer at see, der alvorligt sørge for deres Riger og Familier og med utrættelig Røst udraabe i Luften deres Decreter og Dogmer. De boe da heller ikke, eller rettere de ere ikke indelukkede i slige Steenhvælvinger og Huler, som I kalde Paladser, og som der dog ikke er noget stort ved. Deres Sal er hvælvet med den skjønne vide Himmel, Gulvet er lutter Mark, tavlet med smukt Løv og Grene, og Væggene ere saa vide som Verdens Ender. De sætte slet ingen Priis paa taabelig Prunk med Guld og Silke; de have alle som een samme Skik, Farve, Klædedragt og Sprog; de see alle utrolig eens ud, alle ere de lige sorte, alle have de mørke Øjne og synge alle eenstemmigt, dog med en behagelig Forskjel i Stemmerne mellem de Ældre og Yngre.

Deres Kejser har jeg endnu hverken seet eller hørt noget til. Jeg har opdaget, at de med Haan see ned paa det fiirføddede Rytteri; de have et bedre med Vinger paa; ved det ere de ogsaa istand til at undflye Bøsseskytternes Vrede. Efter hvad jeg har kunnet faae ud af deres Tolk, ere de eendrægtelig bestemte paa hele dette Aar igjennem at drage tilfelts mod Byg og Malt, mod Hvede og Havre og Jordens øvrige allerbedste Frugter. Det er at befrygte, at de ville vinde Sejr over endeel; thi det er en snedig og forslagen Art Krigsfolk, vidunderlig dreven i at stjæle og røve.

Saaledes sidde vi her paa Rigsdagen og høre og see til med stor Fryd og Gammen, hvorledes Fyrsterne og Herrerne samt de andre Rigets Stænder synge saa gladelig og gotte sig. Men i Besynderlighed fornøjer det os at

see, hvor ridderligt de vippe med Stjerten, pudse deres Næb og nedbryde alle Værn, saa at de sejre og indlægge sig Ære mod Korn og Malt. Vi ønske dem Held og Lykke til, at de alle tilsammen maatte blive spiddede paa en Gjærdestav. Jeg seer i dem ikke andet end Sofister og Papister med deres Prædiken og Skriveri; dem maa jeg nu have alle i en Hob saaledes for mig, at jeg hører deres dejlige Stemmer og Prædikener og seer, hvad det er for et dygtigt Folkefærd til at opsluge Alt, hvad der findes paa Jorden, og saa af Kjedsommelighed at slaae en Sladder af."

Hans oprømte Stemning i den allerførste Tid efter hans Ankomst til Coburg gav sig ogsaa tilkjende i en lille Billet, han (24de April) sendte Jonas's Hustru, der ventede sin Nedkomst. Han ønskede hende, at hun maatte faae Tvillinger; „men," vedblev han, „det bliver sagtens en lille Datter; thi de tee sig saa underlig, brede sig, saa at selv et stort Huus er dem for snevert, ligerviis som ogsaa deres Mødre bære sig ad, der ere istand til at gjøre Verden for trang for en stakkels Mand." Det blev dog en Dreng, og Luther skrev strax (29de April) en Lykønskning til Jonas, der havde været utaalmodig og gnaven over at skulle forlade sit Huus under slige Omstændigheder. Samme Dag meldte han Melanchthon den glædelige Nyhed og fortalte ham tillige, at han blev prægtigt, ja alt for prægtigt beværtet paa Slottet, og at han havde begyndt at arbejde paa et Sendebrev til Gejstligheden i Augsburg, hvori Tankerne stormede ind paa ham ligesom Landsknegte, der uanmeldte forstyrrede ham og maatte afvises næsten med Magt.

Han havde med hele sin Kraft taget fat paa sine Arbejder, blandt dem Oversættelsen af Profeterne Jeremias

og Ezechiel, og haabede med sin Iver og Udholdenhed at kunne blive færdig med alle Profeterne inden Pintse. Men han maatte for en Stund standse, da hans gamle Onde indfandt sig. „Jeg følte,“ fortæller han Melanchthon (12te Maj), „en stærk Susen i mit Hoved, der var som Tordenskrald, og havde jeg ikke strax holdt op, vilde jeg vel være falden i en Afmagt, som jeg nu i to Dage med Nød og Neppe har kunnet hytte mig for. Idag er det den tredie Dag, at jeg hverken har villet eller kunnet læse en Tøddel. Det gaaer ikke mere; man mærker sine Aar. Mit Hoved *) er nu kun et Hovedstykke; det varer vel ikke ret længe, førend det bliver en Paragraf og tilsidst kun en enkelt Sætning.

Samme Dag, som Dine Breve ankom fra Nürnberg, var der et Gesandtskab fra Satan hos mig; jeg var alene, da baade Veit og Cyriacus vare borte, og Satan fik for saavidt Sejr over mig, som han jog mig ud af mit Værelse og nødte mig til at søge menneskeligt Selskab. — Herren være med Eder! Dette beder jeg endnu om, at Du vil tage Dig vel iagt og ikke, saaledes som jeg har gjort, ødelægge Dit Hoved. Derfor lægger jeg baade Dig og alle vore Venner paa Hjerte, at de under Straf af Ban nøde Dig til at bære Omhu for Dit stakkels Legeme, at Du ikke skal blive Din egen Morder og saa bilde Dig ind, at Gud vilde have det saaledes. Med Hvile tjener man ogsaa Gud og kan ikke tjene ham paa nogen bedre Maade. Derfor vilde han ogsaa, at Sabbatens Dag fremfor alle andre skulde helligholdes saa strængt af os. See til, at Du ikke slaaer dette hen i Vind

*) Luther spiller paa Latin med Ordet caput, der baade betyder et Hoved og et Capitel.

og Vejr. Thi det er Guds Ord, hvad jeg her skriver til Dig."

Den lille Søn, som Jonas havde faaet, døde snart efter Fødselen. Luther bad Melanchthon (15de Maj) at melde Faderen dette Dødsfald saa lempeligt som muligt og skrev selv fire Dage senere et kjærligt Trøstebrev til ham. Han sagde deri: „Jeg er en besværlig og ubekvem Trøster; det kommer deraf, at jeg ikke har Nok af Foraarstanker og blomstrende Følelser, hvad jeg kunde ønske mig, og hvad Du trængte til. Men Vind og Hede brænder mig ofte, saa at jeg ligner denne tørre og tørstige Egn. Dog see Du til at blive stærk i Christus, hvis Værk og Kunst, ja hvis hele Rige bestaaer deri, at Kraften og Sejren voxer i vor Skrøbelighed. — Og Du har dog saa mange og saa store Gaver, der kunne veje op mod dette ene Onde, naar Du ret betænker det. Iblandt dem har Du den, som Skriften regner mellem de højeste, naar den siger: Naade over Naade er en kysk Hustru, og en blufærdig Sjæl kan man ikke noksom skatte; og ligeledes: Den, der finder en omhyggelig Hustru, har det, der er bedre end Ædelstene." — Dette Brev er atter et af de mangfoldige Vidnesbyrd, som hans Brevvexling indeholder, om Manden med det rige Hjerte, der paa eengang kunde omfatte alt Menneskeligt, Huuslivets Sorger og Glæder tilligemed Kirkens vigtigste og alvorligste Anliggender.

Hans Upasselighed allerede paa Rejsen til Coburg — han havde nemlig da et aabent Saar paa Skinnebenet — havde gjort Churfyrsten bekymret, og denne havde kort efter sin Ankomst til Augsburg i en Skrivelse formanet ham til at pleje sig godt og ladet sin Læge Caspar Lindemann sende ham Medicamenter. For denne hans

naadige Omsorg takkede Luther ham den 20de Maj, forsikkrede ham, at Tiden slet ikke faldt ham lang, og opmuntrede sin Landsherre paa en kraftig Maade til for Herrens Skyld at bære den Fare, Møje og Kjedsomhed, som Opholdet i Augsburg maatte foraarsage ham. Idet han glædede sig over, at Gud havde velsignet Ordet saa rigeligt i hans Herres Land, og at en skjøn Ungdom der voxede op, godt underviist i Katechismen og Skriften, udbrød han: „Den Ungdom i Eders Naades Land er et skjønt Paradiis, og det er, som om Gud sagde: Velan, kjære Hertug Hans; nu betroer jeg Dig min ædleste Skat, mit liflige Paradiis; Du skal være en Fader for det, og Dig vil jeg gjøre den Ære, at Du skal være min Gartner."

Skjøndt Luther ikke personligt kunde tage Deel i Forhandlingerne paa Rigsdagen, bar han dog, som han selv sagde, Guds Sag i sit Hjerte, ogsaa i Fugleriget paa Gruboc, som han undertiden kaldte Coburg, idet han vendte Navnet om. I den brogede Vrimmel af Mennesker og Partier, som Augsburg nu indesluttede, vare forskjellige Rygter i Omløb, baade om Grunden til, at Kejseren drog saa langsomt frem gjennem Tyrol, saa at hele Maj Maaned gik hen, uden at Rigsdagen aabnedes, saavelsom og om de Forholdsregler, der vilde blive tagne mod Protestanterne. Nyhederne fra Augsburg syntes Luther snart i hans Eensomhed at komme altfor sparsomt og altfor langsomt; men saa ofte han fik Noget at vide, fortalte han det videre i Breve til fjerne Venner.

Et Par Maaneder, forinden han drog til Coburg, havde hans Broder Jacob meldt ham, at deres gamle Fader Hans var betænkelig syg. Den kjærlige Søn havde da strax sendt ham et langt Brev (15de Febr.), som

Cyriacus overbragte. Han beklagede deri, at han ikke selv turde rejse til Mansfeld, fordi Herrerne og Bønderne vare ilde sindede mod ham, men ønskede, at hans Fader og hans Moder om muligt vilde komme over til dem i Wittenberg, hvad ogsaa Käthe med Taarer begjærede. „Thi", skrev han, „hvad enten I, kjære Fader, efter Guds Villie skal blive i dette Liv eller fare herfra, vilde jeg hjertelig gjerne (hvad der ikke er meer end billigt) være personlig om Eder og efter det fjerde Bud med sønlig Troskab og Tjeneste vise mig taknemmelig mod Gud og Eder." Han beredede ham tillige med mange trøstelige Ord af Skriften til den sidste Time.

Denne kom den 29de Maj, og han fik paa Pintsedag (5te Juni) Efterretning om sin Faders Død gjennem Breve fra sin Hustru og fra Hans Reinecke i Mansfeld, en Barndomsven af ham, der kort før havde besøgt ham paa Coburg. Veit Dietrich beretter, at saasnart Luther saae Reineckes Brev, udbrød han: „Nu, min Fader er ogsaa død," greb derpaa strax sin Psalmebog, gik ind i sit Kammer og gav sine Taarer saaledes frit Løb, at han kunde mærke det i sit Hoved Dagen efter; men siden hørte man ingen Klage af ham. Til Melanchthon og Link meldte Luther dette Dødsfald samme Dag, han erfarede det, og udtalte i hjertelige Ord sin Smerte over at have mistet ham, „hvem han baade skyldte sit Liv og sin Opdragelse." Det var ham dog en Trøst, „at hans Fader var sovet blidelig hen i en fast Tro paa Christus."

Tre Dage før havde hans Veninde Argula von Staufen aflagt ham et Besøg. Af hende havde han faaet nogen Besked om de Festligheder, hvormed Kejseren skulde modtages, naar han kom til München; om Fæstningen, der var opført tre Fjerdingvej fra Staden, og som skulde

bestormes; om Komedierne, der skulde spilles til Ære for ham under aaben Himmel inde i Byen, og hvori de forskjelligste Personer: Esther, Cyrus, Tomyris og Kambyses skulde optræde. Men jo mere det lakkede ad Tiden, da Rigsdagen kunde ventes aabnet, og jo mere foruroligende Rygter der gik om, at Kejseren slet ikke vilde komme til den, desmere længtes han, „lig den tørstige Jord i Ørkenen“, efter Breve fra sine Venner i Augsburg; han manede og manede dem atter, men de „udtærede ham ved deres Taushed.“

Den 15de Juni holdt Kejseren endelig sit højtidelige Indtog i Augsburg med en Pomp og Pragt, som endnu aldrig var seet i Riget. De sex Churfyrsters talrige Følge, der i forskjellige Farver og Rustninger aabnede Toget, og Hertugerne af Bayerns 450 Ryttere, der dernæst fulgte i glimrende Pandsere med røde Vaabenkjortler og vajende Fjerbuske, tiltrak sig den skuelystne Mængdes Opmærksomhed ligesaavel som Kejserens Pager i rødt og guult Fløjel, de spanske og bøhmiske Herrer paa deres fyrige tyrkiske Gangere og Churfyrsten af Sachsen, der førte det dragne Rigssværd. Men størst Opmærksomhed og Beundring skjænkede man Kejseren selv, der med bydende, dog venligt Blik og med mandig Holdning, iført en af Ædelstene straalende, guldvirket spansk Dragt og en lille spansk Hat paa Hovedet, red en prægtig polsk Skimmelhingst under en trefarvet Damaskes Baldachin, som fire Raadsherrer fra Augsburg bare.

At Indtoget havde fundet Sted, vidste Luther allerede den 19de Juni af Slotsfogdens Fortælling; men om det, der ellers foregik i Augsburg, havde han i hele tre Uger ikke hørt det mindste fra Vennerne. Sin Utaalmodighed derover skildrer han selv i et Brev til Spalatin (30te Juni)

saaledes: „Ved Budet fra Dr. Jonas forsikkrede I os, at I udførligt vilde skrive til os og Wittenbergerne med Dr. Apels Bud, saa at vi ventede en heel Bunke Breve og endog vare bange for, at I skulde være mere højrøstede end vore Ravne. Da nu Apels Bud kom, spurgte jeg ham: Har Du Breve med? — Nej. — Hvorledes gaaer det vore Herrer? — Godt. — Jeg beklagede mig derover til Philip. Saa kom et ridende Bud, der skulde til Torgau med Depescher fra Churfyrsten. Har Du Breve med? spurgte jeg atter. Nej, var Svaret. — Hvorledes have Herrerne det? — Godt. Der afgik derpaa en Vogn med Vildt herfra, og jeg skrev atter til Philip, men Kjøresvenden kom tomhændet tilbage. Nu begyndte jeg at falde hen i sørgmodige Tanker; og det anede mig, at I vilde dølge noget Bedrøveligt for mig. Endelig kom Jobst Nymptzen fra Augsburg. Jeg spurgte ham: Bringer Du Breve?

Nej.

Hvorledes gaaer det Herrerne?

Godt.

Jeg kan ikke negte, at Uvillie og Frygt betog mig.“

Deraf bare ogsaa flere Breve Spor, idet Luther i en halv spøgende, halv alvorlig Tone gav sine Venner Skjænd for deres Seendrægtighed.

I den Ventetid, som han her omtalte, var det naturligt, at Tanken om hans Kjære i Hjemmet traadte stærkere frem hos ham. Hans Hustru havde, for at opmuntre ham lidt, sendt ham et Portræt, hun havde ladet male af den lille Magdalene. Dette fornøjede ham meget, og Veit skrev desangaaende til Fru Katharina: „I har gjort vel i at sende Hr. Doktoren det Billede; thi han glemmer over det sine mange Tanker. Han har hængt det op

paa Væggen ligeoverfor Bordet i Fyrstens Gemak, hvor vi holde Maaltid. Da han første Gang saae paa det, vilde han ikke ret kjendes ved sin Lene. Ih, udbrød han, hun er jo saa sort. Men nu finder han meget Behag i Billedet, og jo mere han seer derpaa, desmere synes han, det er hende selv. Og hun ligner ogsaa ganske overordentlig lille Hans, baade paa Mund, Øjne og Næse, kort sagt hele Ansigtet, og vil vist komme til at ligne ham endnu mere."

Efterat Luther var rejst hjemmefra, havde Brødrene Hieronymus og Peter Weller, der studerede ved Universitetet, taget Ophold i hans Huus, for at være hans Familie til Selskab og Bistand. Hieronymus gav sig især af med den lille Johannes og roste ham som en flink Discipel for Doktoren. Denne takkede begge Brødrene (19de Juni) for deres Venlighed, trøstede Hieronymus, der var af et sørgmodigt Gemyt, og sendte tillige sin Søn et kosteligt Brev, der lød saaledes:

„Naade og Fred i Christo, min kjære lille Søn! Jeg seer gjerne, at Du lærer godt og beder flittigt. Gjør det, min kjære Dreng, og bliv ved dermed; naar jeg kommer hjem, skal jeg bringe en smuk Markedsgave med til Dig.

Jeg veed, hvor der er en smuk, venlig Have; deri gaae mange Børn med smaa gyldne Kjortler paa og sanke dejlige Æbler, Pærer, Kirsebær og Blommer under Træerne; de synge og springe og ere glade; de have ogsaa smaa Rideheste med Tømmer af Guld og Sadler af Sølv.

Og jeg spurgte Manden, som ejer denne Have, hvis de Børn vare?

Det er de Børn, svarede han, som gjerne bede, lære og ere fromme.

Da sagde jeg: Kjære Mand, jeg har ogsaa en Søn, han hedder lille Hans Luther; gid ogsaa han maatte komme i denne Have og kunne spise saadanne dejlige Æbler og Pærer og ride paa saadanne herlige Heste og lege med disse Børn.

Ja, sagde Manden, ifald han gjerne beder, lærer og er from, da skal han ogsaa komme i denne Have og Lippus og Jost*) med, og naar de alle tilsammen komme, saa skulle de ogsaa faae Piber, Trommer og alleslags Strængeleg, og de skulle dandse og skyde med smaa Flitsbuer.

Og han viste mig en smuk Eng i Haven, der var god til at dandse paa; der hang lutter gyldne Piber, Trommer og fine Flitsbuer af Sølv.

Men det var saa tidligt, at Børnene endnu ikke havde spiist, derfor kunde jeg ikke bie paa Dandsen, men sagde til Manden: Ak, kjære Herre! jeg vil flux gaae hjem og skrive alt dette til min kjære Hansemand, at ogsaa han maa bede flittigt og lære godt og være from, for at han kan komme til denne Have; men — han har en Faster Lene; hende maa han have med.

Ja, sagde Manden, det maa han nok; gaa hjem og skriv det til ham.

Og nu min kjære Hansemand, lær og bed trøstig, og siig til Lippus og Jost, at de gjøre ligesaa, saa ville I komme sammen til den Have. Hermed Gud befalet, hils Faster Lene og giv hende et Kys fra mig."

---

*) Sønner af Melanchthon og Jonas.

Omsider kom da de af Luther saa længselsfuldt forventede Nyheder fra Rigsdagen i Breve fra Melanchthon, Churfyrsten og Jonas. De meldte, at Kejseren samme Aften, han ankom, havde ligesom alle de katholske Fyrster knælende modtaget Velsignelsen af den pavelige Legat i Domkirken, der var smykket med Blomsterfletninger og oplyst af tusinde Fakler; men at de protestantiske Fyrster under denne Handling vare blevne staaende oprejste. Da Kejseren siden i sit Lønkammer havde forlangt af dem, at den evangeliske Prædiken i Staden skulde ophøre, havde de erklæret dette for umuligt, og Markgrev Georg af Brandenborg havde ivrigt, idet han tog sig til Halsen, svaret: „Før jeg lader Guds Ord tage fra mig, vil jeg hellere knæle ned her og lade mit Hoved afhugge.“ De havde tillige negtet at deeltage i den højtidelige Procession, der Dagen efter skulde finde Sted paa Christi Legemsfest, eftersom Sacramentet ikke var indstiftet for at tilbedes. Luther erfarede endvidere, at Kejseren havde tilladt de Evangeliske at maatte foredrage deres Troesbekjendelse i et Rigsdagsmøde. Men Jonas berettede tillige, at Melanchthon var i en besynderlig nedslagen Sindsstemning, og han bad Luther at skrive ham flittigt til. Melanchthon selv, der bar paa en svær Byrde som de Evangeliskes Ordfører, havde to Dage efter hinanden, den ene Gang endog med et lejet Bud, skrevet til Luther, for at formilde denne sin kjære Fader, der efter Veits Forsikkringer var saa opbragt over hans lange Taushed, at han ikke engang vilde læse hans Breve. I disse beklagede han sig over den ynkelige Uro og Spænding, hvori han var, og over de mange Taarer, han udgød, og begjærede ligefrem Vennens Trøst i sin Modløshed.

Luther var istand til i fuldeste Maal at skjænke ham

denne Trøst. Han havde omtrent paa den Tid, da hans Ophold paa Coburg begyndte, udtalt sin klippefaste Tro i en Højsang, der vil leve i Folkemunde, saalænge den evangeliske Kirke er til; han havde da sunget:

Vor Gud han er saa fast en Borg,
Han kan os vel bevare.

Dette samme christelige Heltemod angav ogsaa Grundtonen i alle hans Breve fra det Bjerg, hvor han nu, som Mathesius siger, lig Moses opløftede Hænderne i Bøn til Gud og anraabte ham om at opretholde Evangeliet og alle dets troe Tjenere.

Han skrev til Melanchthon tre Breve kort efter hinanden, og i ethvert af dem indgød han sin forsagte Ven Mod og Trøst. „Jeg hader," sagde han blandt andet, „de store Sorger, af hvilke Du siger, at Du fortæres. — Jeg beder visselig flittig for Dig, og det gjør mig ondt, at Du som en Igle indsuger Sorger og atter Sorger og derved berøver min Bøn dens Kraft. — Herren forøge Troen hos Dig og hos os Alle! Have vi kun den, hvad vil saa Satan og hele Verden kunne gjøre os? Derfor beder jeg Dig, at Du ikke vil agte saadanne guddommelige Forjættelser og saadan guddommelig Trøst ringe, som baade Psalmerne og Evangelierne ere fulde af. Skulde En ikke kunne slæbe sig paa sine Knæe til Rom eller Jerusalem for at hente slige Trøstesprog? Men saasom vi nu have fuldt op af dem, og de ere os saa bekjendte og vante, saa kimse vi ad dem. Men det er ikke godt."

Det var med en inderlig Glæde, han modtog Budskabet om Oplæsningen og Overgivelsen af Troesbekjendelsen Løverdagen den 25de Juni i det biskoppelige Palads. Kejseren havde befalet at oplæse den latinske Text; men da Churfyrsten frimodigt havde yttret: „Eders Majestæt, vi

ere Tydske og paa tydsk Grund, derfor haaber jeg, at det maa være tilladt at oplæse vor Bekjendelse paa Tydsk," havde Kejseren tilstedet det. Det fornøjede ogsaa Luther, at Indtrykket af det Oplæste havde været stærkt og gunstigt, saa selv flere af de Paveligsindede havde yttret: „Det er den rene Sandhed; vi kunne ikke negte det; saaledes ere disse Lærdomme aldrig før blevne fremstillede for os." Kun beklagede han, at det var gaaet ham ligesom de store Hærførere Aaret iforvejen udenfor Wien, der ikke kunde tillægge sig nogen Deel i Sejren og Stadens Forsvar mod Tyrkerne. Men da han kort efter erfarede, at Kejseren lod sig lede og drive af den katholske Rigsdagsmajoritet, og at man søgte at lokke Protestanternes Hovedmænd til Indrømmelser og Frafald fra Bekjendelsen, da tilraabte han sine Venner: „I Modstandernes Svar, hvorpaa I vente, ville I faae at høre: Fædrene, Fædrene, Fædrene, Kirken, Kirken, Kirken, Skik og Vedtægt; men i Øvrigt Intet af den hellige Skrift; Kejseren vil affige sin Kjendelse mod Eder; derfor hjemad, hjemad; der er intet Haab om Enighed." Thi han vilde ikke vige et Haarsbred, og han vilde heller falde med Christus end staae med Kejseren.

Veit fortalte Melanchthon om Luthers overordentlige Bestandighed, Glæde, Tro og Haab i denne for ham saa piinlige Tid. „Der gaaer," sagde han, „ingen Dag hen, uden at han idetmindste tilbringer tre Timer i Bøn, og det endog dem, der vilde være de bekvemmeste til Studeringer. Det er engang lykket mig at høre ham bede. Du gode Gud! hvilken Aand, hvilken Tro er der i hans Ord. Han beder saa ydmygt som En, der taler med Herren; med saadan en Tillid som En, der taler med sin Fader og Ven. Jeg veed, saa løde hans Ord, at Du er

vor Gud og Fader; derfor er jeg vis paa, at Du vil tilintetgjøre dine Børns Forfølgere. Men gjør Du det ikke, da er Du i Fare med os; thi den hele Sag er Din; hvad vi have gjort, det have vi maattet gjøre; derfor maa Du, kjære Fader, ogsaa beskytte os."

Mange af Skriftens Trøstesprog skrev han i den Tid op paa Væggene i Slottet. Over sin Seng havde han f. Ex. sat det niende Vers af den fjerde Psalme:

I Fred vil jeg lægge mig til Hvile og sove ind;
Thi Du, o Herre, alene lader mig boe i Tryghed.

Et andet Sted læste man Ordene (Ps. 118, V. 17):

Jeg skal ikke døe, men jeg skal leve
Og forkynde Herrens Gjerninger.

Atter et andet Sted var skrevet (Ordspr. 12, 7):
De Onde omstyrtes og ere ej mere, men den Retfærdiges Huus bliver staaende.

Han blev i Slutningen af Juli og Begyndelsen af August atter plaget af sin Hovedpine og af det Slags Anfegtelser, som han kaldte Slag paa Munden af Satans Engel. Men han bad sine Venner at være uden Bekymring; thi han bar sit Onde med Standhaftighed. Selv fuld af Mod og Trøst kunde han ogsaa trøste Andre. De herligste Syn svævede forbi hans Tanker. Til Kantsler Bruck skrev han saaledes den 5te August:

„Nylig har jeg seet to Underværker. Det første, da jeg saae ud af mit Vindue, var Stjernerne paa Himlen og hele den skjønne Guds Hvælving, og dog saae jeg ingensteds Piller, hvorpaa Mesteren havde støttet sin Hvælving. Alligevel faldt Himlen ikke ned, og Hvælvingen staaer fast endnu. Men nu er der Nogle, som lede efter disse Piller, som ville gribe og tage paa dem. Og fordi de ikke ere istand dertil, ryste og bæve de, som om Himlen

virkelig vilde til at falde ned, blot fordi de ikke kunne see og tage paa Pillerne. Kunde de gribe dem, saa vilde de troe, at Himlen kunde staae fast.

Det andet Under er dette: Jeg saae store tunge Skyer svæve hen over os med saa stor en Byrde, at de kunde lignes ved et stort Hav; men jeg saae ingen Bund, hvorpaa de hvilede, og intet Kar, der holdt dem; alligevel faldt de ikke ned paa os; men de hilste os med sure Miner og fløj afsted. Da de vare borte, saae jeg istedenfor dem den lysende Regnbue, der var ligesom baade Bunden og Broen, der havde baaret dem. Men den var saa svag og tynd og ringe en Bro, at den ogsaa svandt hen i Skyerne, mere lig Skinnet, der viser sig igjennem farvet Glas, end en fast Bund til at bære en saa stor Byrde af Vand. Dog viste det sig i Virkeligheden, at denne skyggeagtige og skrøbelige Bro bar Vandmasserne og beskytter os. Nu er der Nogle, som see paa dette Vand, paa disse tunge Skyer og deres svære Byrde, og de blive angst og bange; thi de gad gjerne føle, hvor stærk Bunden er, og fordi de ikke kunne det, frygte de, at Skyerne ville foraarsage en evindelig Syndflod."

Han elskede at udtale dybe christelige Tanker igjennem symbolske Billeder. Churprindsen af Sachsen lod, som Jonas fortalte ham i et Brev, under Rigsdagen en Rose skjære i en smuk Steen og indfatte i Guld for at forære ham den til Signet. Luthers Forfædre førte i deres Segl en Rose, og en saadan skal allerede findes afbildet paa Titelbladet af en Prædiken, han udgav 1520. Men hvorledes han tænkte sig, at et Signet kunde bære „Mærketegn af hans Theologi," skildrede han (8de Juli) fin Ven Spengler.

„Først," sagde han, „skal der anbringes et sort Kors

i et Hjerte, der har sin naturlige Farve, for at jeg kan minde mig selv om, at Troen paa den Korsfæstede gjør salig. Om det nu end er et sort Kors, volder og skal volde os Pine, saa lader det dog endnu Hjertet i dets Farve, fordærver ikke Naturen, døder ikke, men gjør levende. Hjertet skal være anbragt midt i en hvid Rose, for at antyde, at Troen giver Glæde, Trøst og Fred, ikke saaledes som Verden giver Trøst og Glæde, derfor en hvid Rose og ikke en rød; thi den hvide Farve er Aandernes og alle Englenes Farve. Denne Rose skal staae i et himmelblaat Felt, for at vise, at slig Glæde i Aanden og Troen er en Begyndelse til den tilkommende himmelske Glæde, vel allerede indfattet deri formedelst Haabet, men dog endnu ikke aabenbar. Og i Feltet skal sees en gylden Ring; thi slig en Salighed i Himlen varer ved uden Ende, og den er kostelig fremfor alle andre Glæder og Goder, ligesom Guldet er det ypperste og kosteligste Malm."

Rigsdagsforhandlingerne gik i Langdrag, og Luther fik god Tid til at arbejde i sin Eensomhed. Efter Middagsbordet, og naar han var træt, gav han sig af med Æsops Fabler og vederkvægede og forfriskede sig ved „den Sandhed og Viisdom, der laae skjult under Dyrenes Hud og Sprog." Han gjennemgik i den gamle tydske Udgave af Æsop sexten skjønne Fabler, som han rensede og prydede med gode djærve tydske Ord og en meget lærd Fortale, hvori han frit bekjender, at den dybeste Verdensviisdom er næst efter den hellige Skrift at finde i fornuftige Fabler. Han skrev en Mængde Breve til Bekjendte og til sine nærmeste Venner, mangengang i største Hast, thi Budene, som gik mellem Augsburg og Wittenberg eller

Torgau, havde ikke Tid at vente længe. Han modtog ikke faa Besøg af tilrejsende Venner, stundom paa saa ubelejlige Tider, at han endog ymtede til Melanchthon (2den Juni) om at ville skifte Opholdssted for at slippe fri for dem.

Tilligemed Veit morede han sig med at skyde til Skive og dræbte engang en Flagermuus med sin Piil. Under sine Anfegtelser og under Dødstanker, der stundom grebe ham stærkt, udsaae han sig i Slotshaven et Gravsted, som ret tiltalte ham. Han søgte Trøst ikke blot i Guds Ord, men ogsaa hos Mennesker og havde ofte alvorlige Samtaler med Stedets Præst Johan Krag. Han prædikede oftere paa Slottet og nød Nadveren hver fjortende Dag. Fra Tid til anden besøgte han i Byen Præsten Johan Lange og Hans von Sternberg, en from og gæv Ridder, der havde gjort en Valfart til det hellige Land, og hvem Luther tilegnede sin Udlægning af den 117de Psalme. En Indbydelse til Bryllup sammesteds afslog han; men sendte de Nygifte til Foræring et Saltkar af Form som en Ko, lagde deri en Dukat og føjede en Skrivelse til, som mindede om tre Ting i Ægtestanden, om Arbejdet, Glæden og Gjenvordighederne deri.

Af Luthers Breve fra Coburg til hans Hustru ere kun fire temmelig korte blevne bevarede. Han beretter deri om Sagernes Gang og Stilling paa Rigsdagen, beder Käthe om at skynde paa Bogtrykkeren, der lader hans Haandskrifter ligge hen „ligesom Vinteræbler", og at vaage over Hans Polner, hans Søstersøn; bemærker den 15de August: „Vi spise her modne Viindruer, trods al den Væde, vi have haft i denne Maaned," og slutter stedse med Hilsener til alle sine Kjære. „Jeg har", siger han i et af Brevene, „en stor skjøn Bog af Sukker til Hans

Luther; den har Cyriacus bragt med fra Nürnberg, fra den skjønne Have."

Den 14de September modtog han Besøg af Churprindsen, der havde forladt Rigsdagen, før den var sluttet. Han medbragte den ovenfor omtalte gyldne Ring og skjænkede Luther den; men da den var for stor til ham, faldt den af hans Finger ned paa Jorden. „Jeg blev", skrev han til Melanchthon, „derved mindet om, at jeg ikke er født til at bære Guld paa mig; Ringen burde have været skjænket Eck eller Faber; thi for mig skikker Bly sig bedre eller en Strikke om Halsen."

Prindsen vilde gjerne give ham Orlov til at rejse og tage ham hjem med sig, men han vilde helst blive og vente paa Vennerne, „for at aftørre Sveden i deres Ansigter efter det varme Bad." De havde, saa meente han, gjort nok paa Rigsdagen; havde bekjendt Christus, tilbudt Fred, viist Kejseren Lydighed, baaret Lidelser og Uret, taalt Gudsbespottelser og ikke gjengjældt Ondt med Ondt. „I Retfærdige," udbrød han, „glæder Eder i Herren og jubler! Jeg skal kanonisere Eder som Christi sande Lemmer, og hvad Meer søge I af Ære."

Den fjerde eller femte October tog Churfyrsten paa Hjemrejsen til Torgau afsted fra Coburg, og i hans Følge vare Melanchthon og Luther med. Deres Rejse kom til at gaae over Altenburg, hvor de besøgte Spalatin. Den 18de October var Luther atter i sit Hjem.

II.

Sørgeligt og glædeligt Nyt. — Luther og de Store.

Forøget Arbejde og langvarig Sygdom forestod Luther ved hans Hjemkomst. Bugenhagen afrejste i November til Lübeck for at indrette Kirke- og Skolevæsenet der, og Luther overtog hans Gjerning i Wittenberg. Det tog stærkt paa hans Kræfter. Han maatte, sagde han, med Magt og List stjæle Tid, naar han vilde foretage Noget udenfor det Sædvanlige. Han klagede i sine Breve over, at han følte, han blev gammel, og at Kræfterne svigtede ham; det summede og bruste fort i hans Hoved, især om Formiddagen; han kunde ikke overkomme alle de Breve, han skulde skrive, „da han ikke blot maatte være Luther, men ogsaa Pommer, Øvrighedstjener, Moses, Jethro, kort — Alt i Alt."

Aaret gik til Ende, men det nye Aar bragte ingen Forandring. „Øllet i Wittenberg," skrev han (15de Jan.) til Link, „har endnu ikke jaget den Hovedpine bort, som jeg fik i Coburg af den gamle Viin; jeg kan kun arbejde lidt og er nødt til at indrømme mit Hoved Sabbatsdage, en Hvile, der er besværlig for mig og meget ubelejlig for mine Bogtrykkere." Han led ogsaa af Søvnløshed; derfor omtalte han det til Jonas (7de Marts) som en Mærkværdighed, at han en Nat, overvældet af Træthed, havde sovet sex Timer uafbrudt paa den højre Side, skjøndt han ellers altid plejede at sove paa den venstre. Natten forud „havde han slæbt Træ og Stene, ikke i Ægypten, men i Helvede. Der var en Ovn, ikke af Jern som den i

Ægypten, men en saadan, at han ikke turde nævne den, og han forekom sig selv som et Lig."

Til Justus Menius skrev han: „Jeg kan ikke svare paa de Godtfolks og paa min Morbroders Breve; thi jeg oversvømmes af Skrivelser fra alle Kanter. Og hver En bilder sig ind, at hans Breve ere de eneste, som den ørkesløse Luther har at affærdige." „Jeg skriver," yttrede han et Par Maaneder senere til Link, „skyndsomt og uordentligt, paa Grund af Travlhed; Du maa fordøje det og gjøre noget Bedre ud af disse mine raae Brokker."

Og dog — hvormeget fik han ikke udrettet i hiin Tid. Han affattede udførlige Betænkninger angaaende den augsburgske Rigsdagsafsked og det vigtige Spørgsmaal, om man turde modstaae Kejseren med Vaabenmagt; han yttrede sig angaaende Valget af Ferdinand til romersk Konge og angaaende Forliget med det Parti af de Reformeerte, for hvilket Bucer i Straßburg stod i Spidsen; han gav Gjensvar til Hertug Georg paa et af denne forfattet Stridsskrift; han arbejdede paa sin Bibeloversættelse, navnlig paa Davids Psalmer; han skrev en Mængde Breve angaaende Forviklinger og Partistridigheder i enkelte Menigheder, i Magdeburg, Brunsvig, Nürnberg og især i Zwickau, hvor hans Ven Hausmann blev ilde behandlet af Raadet.

Som Exempel paa, hvor samvittighedsfuldt Luther i Bugenhagens Fraværelse ogsaa varetog Embedet som Sjælesørger i Wittenberg, kan anføres en Klage fra ham til Churfyrsten (16de Juni), der begynder saaledes: „Jeg hverken skal eller vil blande mig i det verdslige Regimente eller laste Eders Naades Embedsmænd. Men da der høres et mægtigt Raab fra alle Kanter, og Eders Naade stoler paa min Troskab og Kjærlighed, som jeg af saa mangfoldige

Grunde skylder Eder, saa vilde jeg nødig have Ord for, at have tiet Eder til Skade, naar Noget gaaer galt. Nu har jeg tidt og ofte venligt og alvorligt advaret vor Landfoged Hans Metsch og formanet ham til at afstaae fra sit Skjørlevnet og sagt ham, at jeg i Længden som Præst hverken kunde taale eller fortie sligt skammeligt Uvæsen. Men han bliver ved dermed og gjør det saa groft, at alle Menneskers Mund, Øjne og Øren ere fulde deraf. Han har ogsaa tilstaaet mig lige i Øjnene, at han ikke kan undvære Kvindfolk. Derfor har jeg for min Person afbrudt alt Samkvem med ham, og under fire Øjne forbudt ham Sacramentet." Luther melder dernæst Churfyrsten, at da dette ikke har frugtet, nødes han til i offentlig Prædiken at gaae til Værks mod den ubodfærdige Synder.

I denne besværlige Tid fik Luther Bud fra sin Broder om, at deres Moder Margrethe laae for Døden. Han kunde ikke see til hende; men sendte hende (20de Maj) et kjærligt Trøstebrev. „Al Trøstens Fader og Gud", skrev han deri, „skjænke Eder ved sin Aand og sit hellige Ord en fast, glad og taknemmelig Tro, at I saligt maa overvinde denne og al anden Nød og tilsidst smage og erfare, at det er Sandhed, naar han selv siger: Værer frimodige; jeg har overvundet Verden. Alle Eders Børn og min Käthe bede for Eder. Nogle af dem" — tilføjede han med fiin Sands for Barnenaturens Yttringer — „græde; Andre spise og sige: Bedstemoder er meget daarlig."

For at adsprede sig selv og more sine Børn besluttede han at drage ud til sin Ven Stiefel i Lochau, der laae fire Miil fra Wittenberg. „Jeg lader Dig vide," skrev han, „at vi, om Gud vil, med det Første komme til Dig, for at besøge Dine Kirsebær, med mange kirsebærelskende Drenge." Ogsaa til Torgau foretog han i Aarets

Løb to Rejser; i August var han desuden i Kemberg, og henimod Slutningen af Aaret tilbragte han, „for at fordrive sin Hovedpine og Svaghed ved Legemsbevægelser", nogle Dage hos sin Velynder, den sachsiske Arvemarskalk Hans Löser, der holdt Jagt paa sit Gods Pretsch, to Miil fra Wittenberg.

Medens Doktoren paa et af Jagtpartierne sad paa Vognen, holdt han, som han siden fortalte Löser, selv en aandelig Jagt og fangede en Udlægning af den 147de Psalme, der begynder med Ordene: „Hallelujah! Det er godt at lovsynge vor Gud." Det forekom ham at være den allerlystigste Jagt og det ædleste Vildt. Og da han havde bragt det hjem og tilberedt det, sendte han sin Ven det, idet han tilegnede ham Udlægningen; „thi," sagde han, „I maa dog have den, at jeg ikke skal bære paa en ond Samvittighed ved at have forskaffet mig et sligt Gode paa Eders Grund og holdt det hemmeligt hos mig selv, saa jeg befandtes ikke blot utaknemmelig, men ogsaa skadelig. Derfor sender jeg Eders Naade det heelt og holdent, forsaavidt det er Eders, og beholder det dog ogsaa heelt og holdent for mig selv. Thi saadant Vildt lader sig dele ganske underligt blandt Venner; Enhver faaer det heelt, og dog gaaer der ikke noget fra Andre."

Under sin vedholdende Sygelighed længtes han stærkt efter Bugenhagen og skrev (24de Novbr.) til ham: „Din Fraværelse begynder at blive besværlig for os, thi jeg er overvældet og bestandig syg." Han meldte ham tillige, at Käthe den 7de Novbr. havde født en Søn, der fik Navnet Martin. „Vi have det godt," vedblev han, „paa det nær, at Bønderne, der iaar ere blevne rige, ved deres Slethed volde os Dyrtid, til Tak for Evangeliet, der har befriet

dem fra saa meget Ondt. Lad Verden gaae tilgrunde, da den ikke vil lade sig frelse. Amen."

I Januar 1532 havde han en Forudfølelse af, at han vilde blive alvorlig syg, og meente, at Sygdommen vilde komme med Foraaret. Men det varede ikke saa længe; thi den 22de i samme Maaned fik han en saa heftig Susen for Ørene og derefter saa ondt for Hjertet, at han maatte gaae tilsengs. Han lod Melanchthon og Rörer kalde, for at have Nogen at tale med. Da disse lode et Ord falde om, at der for Papisterne vilde være Anledning til stor Forargelse, ifald han nu skulde døe, udbrød han ganske frejdigt: „Jeg vil ikke døe nu, det veed jeg vist; thi Gud vil ikke bestyrke Papisterne i deres gruelige Uvæsen ved min Død, paa denne Tid, da Zwingli og Oecolampadius ere omkomne. Gud vil ikke give dem denne Lejlighed til at hovere. Satan vilde vel gjerne tage mig af Dage, hvis han mægtede det; han er mig hvert Øjeblik i Hælene, men ikke hvad han vil, men hvad Herren vil, skeer." Da sagde Philip: „Ja derom have vi et sikkert Vidnesbyrd; thi Christus siger: Alle Eders Hovedhaar ere talte." Lægen var ogsaa tilstede og yttrede Frygt for, at Doktoren skulde blive ramt af Apoplexi og neppe gaae det igjennem. Da Luther hørte det, sagde han: „Jeg kan ikke troe, at min Sygdom er naturlig; jeg har Satan mistænkt for den; dog — netop derfor foragter jeg det desto lettere."

Han kom sig ogsaa snart igjen, men vedblev at lide af Hovedsvimmel. Det afholdt ham dog ikke fra at rejse i Februar og Marts to Gange til Torgau, for baade med gudelig Tale og med Skjemt at opmuntre Churfyrsten, som var saa farlig syg, at man havde maattet sætte den store Taa af paa hans venstre Fod. Luther var inderlig bedrøvet over, at hans naadige Herre „maatte lide større

Pine under Saarlægens Hænder end nogen Tugthuusfange af sin Stokmester," og opfordrede i Breve til Veit og sin Kone alle Vennerne til at gjøre Forbøn for den naadige Herres Helbredelse. Han blev derfor ogsaa inderlig glad, da han ved Paasketid fik Brev fra Churfyrsten om, at det var bedre med ham; selv gjorde han (28de Marts) en Undskyldning for, at han maatte sende en kort og ufuldstændig Svarskrivelse, thi „Satan gjorde af og til et saadant Ridt gjennem hans Hjerne, at han hverken var istand til at læse eller skrive." I Selskab med Bugenhagen saae han atter til sin kjære Landsherre i Maj Maaned; men længe skulde han ikke beholde ham; thi den 15de August blev Churfyrsten angreben af en voldsom Hovedpine i Schweinitz, hvortil han var taget for at jage; han mistede Mælet og laae bevidstløs hen i 28 Timer. Schweinitz var kun tre Miil fra Wittenberg, og Luther ilede tilligemed Melanchthon og Augustin Schurff til Churfyrstens Sotteseng. Han saae kun, at den Døende opløftede sine Hænder, men de sank atter kraftesløse ned og han opgav Aanden. „Ak," sagde Luther, „hvor saadan en stor Fyrste dog døer eensomt, uden at have sin Søn, en Slægtning eller en Ven om sig."

Kort efter denne Tildragelse kom han i personlig Omgang med tre andre Fyrster, Brødrene Johan, Joachim og Georg af Anhalt. Disse havde antaget hans Lære, ønskede at indføre Reformationen i deres Land og anmodede ham om at skaffe dem en Præst til Dessau. Nicolaus Hausmann, hvis Stilling i Zwickau var bleven utaalelig, havde Luther allerede i November det foregaaende Aar indbudt til at tage Bolig hos sig „i et nylig indrettet Kammer", og Hausmann havde ogsaa været hans Gæst i længere Tid. Denne sin Ven anbefalede han da i Sep-

tember 1532 Fyrsterne som „et trofast Hjerte og en sædelig Mand, der stille lærte Guds Ord og havde det kjært"; og han fik Kaldet i Dessau. Den 23de November blev Luther tilligemed Melanchthon og Cruciger indbudt til Fyrsterne, der opholdt sig i Wörlitz, et Slot fire Miil fra Wittenberg; han prædikede for dem og var paa Jagt med dem. Da han kom hjem igjen, fortalte han meget fornøjet ved Bordet, ikke blot, hvor prægtigt han var bleven beværtet, og hvorledes der paa Jagten var bleven nedlagt tre Vildsviin og to Hjorte, men ogsaa, at Fyrsterne „vare lærde og vakkre Herrer, venlige og blufærdige som Jomfruer, vel øvede i det latinske Sprog og vel bevandrede i Bibelen", saa han havde kunnet holde et „rigtig theologisk" Maaltid med dem, og han talede om, at Øvrighed bør have Viisdom, Hjerte og Lykke og forstaae at regjere alene, ogsaa uden Raadgivere.

Stor Priis satte disse Fyrster paa Omgang med ham, og da Joachim i Aaret 1534 blev kastet paa Sygelejet, begjærede han Trøst af Doktoren. Denne besøgte Fyrsten i Dessau og skrev derefter til ham: „Jeg har undervejs flittigt og varagtigt tænkt paa Eders fyrstelige Naade og nogle Gange bedet mit Fadervor for Eder. Da I ikke hidtil har været synderlig syg, er det intet Under, at E. N. er bekymret; men Gud gjør ret i, at han vil vænne Eder til at lide. Derfor være E. N. glad over, at Gud ogsaa engang har taget Eder i Skole; han vil nok lade Riset være et Riis og ikke gjøre noget Bøddelsværd deraf. — Naar jeg har bespiist mine Bogtrykkere en Smule, skal jeg komme igjen og medbringe Dr. Pommer."

Dette Løfte holdt han. Da Fyrsten tillige led af Melancholi, raadede Luther ham i et senere Brev til som en ung Mand at være glad, ride, jage og søge Saadannes

Selskab, der fornøjede sig gudelig og ærlig med ham. „Thi," sagde han, „Eensomhed eller Tungsindighed er for alle Mennesker, men især for Ungdommen, idel Gift og Død. Jeg, der har tilbragt mit Liv med Sørgmodighed og Suurmuleri, søger nu og modtager Glæde, hvor jeg kan. Nu ere vi dog, Gud skee Lov, komne til Erkjendelse af, at vi med god Samvittighed kunne være lystige og bruge med Taksigelse Guds Gaver til det, hvortil han har skabt dem, og hvori han har Velbehag. Har jeg taget fejl i min Formodning og gjort Eders Naade Uret heri, saa vil I naadigst tilgive mig det. Thi jeg har i Sandhed den Tanke, at Eders fyrstl. Naade undseer Eder for at være munter og glad, som om dette var en Synd; hvilket ofte er hændet og vel endnu undertiden hændes mig selv. Sandt er det, at syndig Glæde er djævelsk; men Glæde med gode, fromme Mennesker i Gudsfrygt, Tugt og Ære, selv om der gjøres en Smule formeget af det, behager Gud vel."

Paa Grund af dette venlige Forhold til Joachim indbød Luther ham ogsaa 17de Decbr. 1534 til at staae Fadder hos sig. Käthe havde den 28de Januar 1533 født en Søn, der blev kaldet Poul; til ham havde allerede en Fyrste staaet Fadder, nemlig Churfyrst Johan Frederiks Halvbroder, Hertug Johan Ernst; desuden Jonas, Dr. Caspar Lindemann, Melanchthons Hustru og Arvemarskalken Hans Löser, hvem Luther ved hans Ankomst modtog med de Ord: „Gud skee Lov! jeg skal ikke undlade at tjene Eder i andre Ting; der er idag født en ny Pave; derfor hjælp den stakkels Skjelm til at faae Daaben." Da Käthe atter bragte et Barn til Verden, skrev Luther samme Dag, dette var født, til Fyrst Joachim og indbød ham til at være Fadder; „men," tilføjede han, „da

det er koldt og et slemt Vejr, vil jeg gjerne see Eders Naades Person forskaanet og henstiller, om I vil lade En fra Dessau eller herfra træde i Eders Sted." At ogsaa Superintendenten Jacob Probst i Bremen var Fadder, sees af de Hilsener, Luther senere sendte ham fra „lille Margaretha, hans Guddatter".

I en ligesaa inderlig og smuk Forbindelse stod han med en anden fyrstelig Person, hvis Datter blev gift med Johan af Dessau, nemlig den ulykkelige Elisabeth, Churfyrstinde af Brandenborg, en Søster til Christian II. af Danmark. Denne ved Skjønhed, Aandshøjhed, Charakteerfasthed og Sagtmodighed udmærkede Kvinde, der havde sluttet sig til Reformationen, var paa Grund af hendes Gemals Had til Luther, den gruelige Samvittighedstvang og de personlige Krænkelser, han paaførte hende, bleven nødt til at flygte fra ham og var i Marts 1528 tyet til Torgau til sin Morbroder Churfyrst Johan. Denne tilsagde hende sin Beskyttelse og anviste hende til Opholdssted Slottet Lichtenberg ved Elben, fire Miil fra Wittenberg. Herfra besøgte hun oftere Luther, og han var en kjærlig Sjælesørger for hende. I et Brev til en Adelig (14de Marts 1534) skriver han: „Min naadige Frue, Markgrevinden, er for Tiden her; stundom syg, stundom rask." Hvor trofast han stod hende bi, ville vi i det Følgende faae Lejlighed til nærmere at omtale.

Det Had, Churfyrst Joachim I. af Brandenborg bestandig yttrede mod Reformationen, og den uværdige og voldsomme Adfærd, han viste mod sin Gemalinde, gjorde Luther heftig forbittret paa ham. Ham og hans Broder Albrecht, Churfyrsten af Mainz, kaldte han i sine Breve til Hausmann snart „bespottende Tyranner", snart „Cycloper og Goliather", og tiltroede dem enhver Skjændighed.

I April 1534 opkom der flere heftige Ildebrande baade i Omegnen af Wittenberg og i selve Byen; om dem skrev han til Spalatin og Hausmann: „Vi boe her midt iblandt Flammer og vide ikke, hvad Øjeblik vi selv blive brandlidte. Nogle Landsbyer i Omegnen ere gaaede op i Luer, og i Byen selv have vi fire Gange haft Ildsvaade; den første Gang fortærede den fire Huse, de andre Gange blev den slukket. Det er vist, at den voldes af Fjender; thi man har fundet Svamp, Lunter, Krudt og Tønder. Jeg har en stærk Mistanke om, at Sligt foranstaltes af den skjændige Markgrev Joachim, saa at jeg næsten troer, dette Satans Redskab fremskynder sit Endeligt ved sine Forbrydelser.“ Hans Forudsigelse gik i Opfyldelse: Joachim døde Aaret efter. Ogsaa Hertug Georg af Sachsen ansaae Luther bestandig for sin personlige Fjende og mistænkte ham endog for at have udsendt en bevæbnet Snigmorder, der kom til ham paa hans Værelse, men slaaet af hans Sindsro faldt ham tilfode istedenfor at skyde paa ham. I sin Harme gik Luther saa vidt, at han Allehelgensdag 1534 fra Prædikestolen opfordrede alle sine Tilhørere, blandt dem Hertug Erik af Brunsvigs Gemalinde Elisabeth, til at gjøre Knæfald og anraabe Gud om at styrte de to Blodhunde Churfyrsten af Mainz og Hertug Georg til Helvede. Ratzeberger fortæller, at mens Lucas Cranach opholdt sig i Dresden for at male et Portræt af Georgs meget drikfældige Søn, Hertug Hans, sagde denne en Dag til ham: „Hils den forløbne Munk Luther fra mig og siig ham, at naar jeg kommer til Regjeringen, skal jeg nok kræve ham til Regnskab for alt det, hvori han har forbrudt sig mod min Fader; thi min Fader har handlet altfor lempelig med ham.“ Luther tog imod denne Hilsen med et Smiil og svarede: „Naar I, Mester Lucas, vender tilbage til

Dresden, saa meld Hertug Hans, at Gud har beskjærmet mig mod hans Faders Vrede, og at jeg er endnu langt mindre bange for ham; men siden han trodser paa sin Faders Død og paa Regjeringen, saa lader Munken ham vide, at han ikke skal opleve sin Faders Død eller komme til at regjere." Cranach overbragte dette Budskab; Hertug Hans forfærdedes og blev taus; og det skete virkelig, at hans Fader overlevede ham; thi han omkom ikke lang Tid derefter; man sagde, af Gift.

Til Churfyrst Johan Frederik, kaldet den Højmodige, der fulgte sin Fader i Regjeringen, traadte Luther i et ligesaa nøje personligt Forhold som til hans Forgænger. Han talede ofte om ham ved sit Bord og roste ham for hans Oprigtighed og Bestandighed; vel var Fyrsten af Naturen heftig, men han forstod dog fortræffeligt at betvinge sin Vrede. „Den Fejl," vedblev han, „har han, at han bygger og drikker saa meget; men," lagde han undskyldende til, „saadan en fiirskaaren Herre maa da ogsaa behøve meer, end en lille, og forresten arbejder han jo som en Hest." Han berømmede ham ogsaa for hans flittige Læsning i Bibelen og hans Omsorg for Universitetet, og fortalte engang, at da han som ung Prinds havde været med sin Fader paa en Rigsdag, havde han der givet Papisterne et træffende Svar. Da disse nemlig disputerede om Ordene i Nadveren: Drikker Alle deraf, og paastode, at Ordet „Alle" betydede kun Præsterne, bemærkede Johan Frederik: „Jeg veed, at Ordet Alle vil sige meer end blot Præsterne; men siden det skal forstaaes om dem, saa staaer der et andet Sted: I ere rene, men ikke Alle; det gaaer da ogsaa alene paa Præsterne og siger, at de ere Skjelmer og slemme Folk."

I Paasken 1533 blev Luther, der alt i August det

foregaaende Aar havde været hos sin nye Landsherre, atter indbudt af ham og prædikede flere Gange i Torgaus Slotskirke. Aaret efter, da han ønskede at indføre en Ven ved Hoffet, aflagde han i Juli Maaned Churfyrsten et uventet Besøg, hvorover denne blev meget glad. Melanchthon, der fulgte med, fortæller derom: „Ved Bordet var Fyrsten yderst naadig mod os, først blev der talt meget om Cometen, dernæst om forskjellige historiske og theologiske Gjenstande, saa at (Rentemester Hans v.) Taubenheim siden yttrede, at vi den Dag ligesom havde gjort en lang Rejse gjennem mange Lande og endog havde besøgt selve Himlen. Efter Taffelet førte Fyrsten selv Hr. Doktoren ind til sin Gemalinde, der havde været i Barselseng, og viste ham derefter de nye Byggearbejder. Doktoren steg op paa den øverste Spids af Taarnet." Melanchthon blev kun den Dag ved Hoffet, men paa Luther vilde Fyrsten ikke give Slip, og Doktoren skrev til sin Hustru (29de Juli): Jeg maa blive her længere for den fromme Fyrstes Skyld. Du maa tænke paa, hvorledes Du kan faae mig løs." Han fortalte tillige, at han den foregaaende Dag havde maattet drikke en slem Drik, som ikke bekom ham vel, og han havde tænkt paa, hvad for god Viin og Øl han havde hjemme og dertil en smuk Kone eller (skulde han sige) en Herre.

Hvor frit han kunde overgive sig til sit Lunes Indskydelser i Brevvexlingen med sin Landsherre, derpaa have vi et Exempel fra Aaret 1535. Det Rygte havde udbredt sig, at der var Pest i Wittenberg, og da det ogsaa var kommet Churfyrsten for Øre, havde han ladet sin Kantsler Bruck foreslaae Luther at forlade Byen. Idet Doktoren (9de Juli) takkede ham for hans naadige Omsorg, gjorde han sig lystig over hiint aldeles ugrundede Rygte og yttrede:

„Min paalidelige Vejrhane er Landfogden Hans Metzsch, der hidtil har haft en ligesaa fiin Næse som en Aadselgrib for Pesten og vistnok vilde lugte den, selv om den var fem Alen under Jorden. Da han nu roligt bliver her, kan jeg umuligt troe, at her findes Pest. Det er vel sandt, at et Huus eller to har været befængt; men Luften er endnu ikke forgiftet. Thi siden i Tirsdags have vi hverken haft noget Lig eller nogen Syg; men saasom Hundedagene ere nær, og de unge Mennesker forskrækkede, har jeg fundet mig i, at de spadsere omkring, for at deres Tanker kunne stilles, indtil man seer, hvad det vil blive til.

Jeg mærker rigtignok, at Mange af disse Unge gjerne høre det Skraal om Pesten; thi nogle faae Bylder paa Sidelommerne, Andre Mavepine i Bøgerne; Nogle faae Udslet paa Pennene, Andre Gigt paa Papiret. Blækket er blevet skimlet for endeel; Nogle have ogsaa slugt et Brev fra deres Moder; deraf have de saa faaet Hjertesyge og Hjemvee, og af det Slags Skrøbelighed er der mulig meer end jeg er istand til at fortælle. Og vistnok er der Fare derved, ifald Forældre og Foresatte ikke hjælpe og standse saadanne Sygdomme med Alvor og alleslags Lægedom; der kunde nok komme en Landfarsot ud deraf, saa man tilsidst hverken kunde skaffe Prædikanter eller Sogneherrer eller Skolemestere og maatte lade det bedste Kvæg være lutter Sviin og Hunde, hvad Papisterne jo dog arbejde troligt hen til. Men Christus, vor Herre, give Eders ch. N. samt al from Øvrighed fremdeles som hidtil Naade og Barmhjertighed til at have stærke Lægemidler og Apotheker mod al saadan Sygdom, Gud til Lov og Ære, og Satan, denne Fjende af al Kunst og Tugt, til Ærgrelse. Amen."

Det var dog ikke blot Churfyrsten, han i hiin Tid maatte berolige med Hensyn til Rygtet om Pesten. Dette var, som han (4de Octbr.) yttrede til Churfyrstens Kæmner i Weimar Johan Riedtesel, den lille Martins Gudfader, vandret vidt omkring „og var blevet tykkere og federe, større og stærkere, jo længer det kom frem, medens dog alle andre Landstrygere bleve ringere og magrere, jo længer de løb om.“ Beboerne i Torgau havde en panisk Skræk for alle Wittenbergere. Han fandt, skrev han spøgende til Præsten Gabriel Zwilling i hiin By, at den Skræk var vel grundet; thi Dagen før var der virkelig død et heelt Barn, saa ikke et Haar derpaa blev i Live; hvorimod der var født fire Børn. Han meente, at Satan holdt Fastelavn med slig indbildt Skræk, eller at der maatte være Marked (Kirmes) i Helvede, siden Satan var saa gridsk efter Masker. Han klagede til Jonas over, at der var en besynderlig Tomhed i Byen, og at der næsten intet Øl fandtes i den. „Min Mave,“ skrev han, „er lykkelig, da jeg endnu har et lille Forraad Øl i min Kjælder. Hvad der brygges af Nyt, bliver drukket op næsten ganske varmt ved Ildstedet.“ Han undrede sig over, at selv Bugenhagen, der var bortrejst, tøvede med at vende tilbage, skjøndt han i næsten en heel Uge havde befundet sig i Omegnen af Wittenberg, hvor, vidste han ikke. Selv var han ivrig sysselsat med at forfatte Theses til en Doktorpromotion, der skulde finde Sted midt i September, og hvorved Hieronymus Weller skulde modtage den theologiske Doktorhat; han maatte endogsaa tænke paa Gildet efter samme og fik af Käthe den Commission at bede Jonas kjøbe for en Daler eller derover allehaande Smaafugle til Gæstebudet. Den udrettede han ogsaa, idet han tillige indbød sin Ven og fortalte ham, at hans Hustru

havde travlt med at brygge et stort Kvantum af et Slags Øl, som hun meente, ret skulde kildre hans Gane. Og skjøndt der i October forekom enkelte Dødsfald af Pestsyge, hvorom han ligeledes gav Jonas Underretning, lod han sig dog ikke forurolige deraf, men fornøjede sig i sit Hjem og fejrede den 19de October en Fest, fordi han paa den Dag tre og tyve Aar tidligere selv havde modtaget Doktorværdigheden.

Den samme Frimodighed og Sikkerhed, hvormed Luther, ledet alene af sin kraftige Aand eller sit varme Hjerte, bevægede sig blandt sine højbaarne Venner, bevarede han ogsaa ligeoverfor sine fornemme Modstandere. Churfyrst Albrecht af Mainz havde ladet sin Rentemester ved Navn Hans Schanz henrette, i Hast og, som det hed sig, uden Ret. Allevegne blev der talt om dette Drab, ogsaa ved Luthers Bord, hvor en af Erkebispens Undersaatter, Ludvig Rabe, spiste. Albrecht erfarede dette og skrev et truende Brev til Luthers Bordfælle. Doktoren gav ham (31te Juli 1535) et langt og bidende Svar tilbage. Allerede de første Ord deri maatte være drøje nok for Erkebispen; thi Præsten i Wittenberg tilønskede ham „Bod og Syndsforladelse forud." Efterat Luther derpaa havde forsikkret Prælaten, at Rabe sad bly som en Jomfru ved hans Bord, ikke løb med Rygter, ofte talte meer Godt om Cardinalen, end der stod til Troende, og derfor ikke fortjente mindste Irettesættelse, vedblev han: „Er det nu Meningen, at Eders Højhed egentlig vil stikle paa mig i den Skrivelse, saa beder jeg meget andægtigt, at I vil lade være at mestre og gjennemhegle min Bord- og Huusfælle. Men jeg vil høre og troe, hvad ærlige Folk, paa hvem jeg stoler meer end paa alle Paver og Cardinaler, tale om Schanz; ogsaa vil jeg tillade mig, naadigt eller unaadigt, det er mig

ligemeget, at fortælle hos gode Venner, hvad jeg saaledes hører og troer.

Thi jeg sidder ikke her for Eders Højheds Skyld, at jeg skulde slaae alle dem paa Munden og irettesætte dem for Løgn, der tale Godt om Hans Schanz og Ondt om hans Cardinal. Jeg haaber desuden, at Eders Højhed ikke vil skynde Eder slet saa meget med mig som med Hans Schanz til Galgen. — Og ifald I vilde hænge alle dem, der ikke alene i dette, men ogsaa i andre Stykker tale ondt og skammeligt om den Helvedes Cardinal, saa vilde der ikke findes Strikker nok til dem i Tydskland."

Han sluttede Skrivelsen saaledes: „Dette Brev skriver jeg Eder, ligerviis som Propheten Elias skrev til Kong Joram (2den Krøn. 21, 12.), og vil dermed være uden Skyld for Gud, eftersom jeg dog ikke kan haabe nogen Forbedring, saalidt som Elias af hans Joram. Og maa jeg da trøste mig med, at I vrede Helgene ikke kunne rydde Alle af Vejen, der ere Eder fjendske (ihvorvel I godt vare istand til at aflive alle dem, der unde Eder alt Godt og tyde Alt i den bedste Mening); men I nødes til at lade vor Herre beholde Ringen paa Døren til hans Kirke, og at lade Nogle leve, indtil den rette Mestermand ogsaa engang kommer over Eder."

Ogsaa ved den Sammenkomst, han i Slutningen af Aaret 1535 havde med den pavelige Legat Vergerio, gav han den for ham ejendommelige Blanding af dyb Alvor og træffende Skjemt i Samtalen frit Løb. Vergerio var med et stort Følge, der førte 21 Heste, ankommen til Wittenberg den 6te November, for ogsaa personligt med Luther at forhandle om Mødestedet for en af Paven paatænkt Kirkeforsamling. For at gjøre deres Sammenkomst

saa venskabelig og utvungen som muligt, blev Luther, der netop den Dag havde taget et Bad og ikke turde spise til Aften udenfor Huset, indbudt til Frokost hos Legaten Dagen efter, der var en Søndag.

Om Morgenen ganske tidligt lod Luther sin Barbeer hente. Derover var denne forundret og spurgte ham: „Hvoraf kommer det, Hr. Doktor, at I idag vil lade Eder barbere saa tidligt?“

„Ih, Mester Henrik,“ svarede han, „jeg skal hen til den hellige Faders, Pavens, Sendebud; saa maa jeg lade mig pynte for at see ung ud; da vil Legaten tænke: Ih for Pokker, er Luther endnu saa ung og har anrettet saa megen Ulykke, hvad maa han da ikke endnu være istand til.“

Efterat Barberen var færdig, tog Luther sin Stadsklædning paa og hængte det gyldne Klenodie om Halsen.

„Det vil ærgre dem, Hr. Doktor,“ sagde Mester Henrik med et polisk Smiil.

„Netop derfor gjør jeg det ogsaa,“ svarede han. „De have ærgret os meer end nok, saaledes maa man handle og omgaaes med de Slanger og Ræve.“

„Nu, Hr. Doktor,“ vedblev Barberen, „saa gaa i Guds Navn, og Herren være med Eder, at I maa omvende dem.“

„Omvende dem,“ svarede Luther, „nej, det vil jeg ikke; men det kan vel være, at jeg alvorligt læser dem Texten og saa lader dem rejse.“

Bugenhagen, som ogsaa var indbudt af Legaten, var imidlertid kommen; begge stege op i en Vogn og kjørte til Slottet. I det Øjeblik, Vognen begyndte at rulle afsted, loe Luther og sagde til sin Ven: „See, der kjører

den tydske Pave og Cardinal Pomeranus"; men han tilføjede strax: „de ere Guds Redskaber og Værktøj."

Saasnart han lod sig melde hos Legaten, blev han indladt. Landfogden forestillede ham for denne, og Hilsener vexledes; men Doktoren gav ikke Pavens Sendebud saa herlige Titler, som tidligere var Brug.

Vergerio aabnede ved Maaltidet Samtalen med stor Høflighed. Luther svarede ligefrem og uden Omsvøb paa hans Forslag og kom ret i Aande, da Talen faldt paa Kirkeforsamlingen.

„Det er ikke," sagde han, „Eders ramme Alvor at ville holde et Concilium; det er kun Mundsvejr; og selv om I holdt en slig Forsamling, vilde I dog ikke drøfte andet end Kapper, Tonsur, Mad og Drikke og det Slags Narreværk, som vi forud vide og ere overbeviste om, Intet betyder. Men Troen og Retfærdigheden og andre nyttige og vigtige Ting agte I ikke at indlade Eder paa. Vi trænge ikke til noget Concilium; men andre stakkels Folk, som I undertrykke ved Eders Tyranni, trænge rigtignok dertil; thi I vide ikke, hvad I troe. Nu velan! Have I Lyst dertil, saa bringer kun et Concilium istand: jeg skal, med Guds Hjælp, nok komme, om jeg end vidste, at I vilde brænde mig."

„Hvor, i hvilken Stad ville I have Conciliet?" spurgte Legaten.

„Hvor det behager Eder," var Luthers Svar, „i Mantua, Padua eller Florents, eller hvor I ville."

„Ville I ogsaa møde i Bologna?"

„Hvem tilhører Bologna?"

„Paven."

„Almægtige Gud, har Paven ogsaa revet denne Stad til sig! Ja, jeg vil komme derhen."

„Paven vil heller ikke vægre sig ved at komme herhid til Wittenberg."

„Han skal være velkommen her; vi ville gjerne see ham."

„Men hvorledes ville I see ham?" udbrød Legaten; „med en Krigshær eller uden Hær?"

„Som det behager ham; vi ville afvente begge Dele."

For at give Samtalen en anden Vending, spurgte Legaten: „Indvie I ogsaa Præster?"

„Ja vel gjøre vi," svarede Luther; „thi Paven vil ingen indvie for os. See," sagde han, idet han pegede paa Dr. Pommer, „der sidder en Biskop, som vi have indviet."

Den stolte romerske Legat følte sig i høj Grad stødt over hans Tale. Han berettede hjem, at Luther var Anmasselsen, Ondskaben og Uforstandigheden selv. Ogsaa om Doktorens brogede Klædning, hans djærve Adfærd, hans frie Holdning talte han meget nedsættende. De sidste Ord, hvormed Luther skiltes fra ham, maatte vel ogsaa efterlade en Braad i hans Hjerte; thi da han allerede havde besteget sin Hest for at ride bort og endnu engang sagde til Doktoren: „See til, at I holder Eder rede til et Concilium," svarede denne: „Ja Herre, jeg skal nok komme — og bringe denne min Hals med."

III.

Ægtefolkene.

En Dag, da Talen ved Luthers Bord — hvad tidt skete — kom paa Livet i Ægtestanden, slog Doktoren op i Salomons Ordsprog, det 31te Cap., og læste for sine Bordfæller:

„Hvo kan finde en duelig Kvinde? kostbarere end Perler er hendes Værd.

Hendes Mands Hjerte kan stole paa hende; Indtægt skal ikke mangle.

Hun gjør ham Godt og ikke Ondt alle hendes Livs Dage.

Hun søger Uld og Hør og arbejder gjerne med sine Hænder; hun er som et Kjøbmandsskib, bringer Føden langvejsfra.

Hun staaer op, medens det endnu er Nat, og giver sit Huus Tæring og Pigerne deres bestemte Deel.

Hun tænker paa en Ager, og hun faaer den, og af sine Hænders Frugt planter hun en Viingaard.

Hun ombinder sine Lænder med Styrke og gjør sine Arme stærke.

Hun mærker, at hendes Kjøbmandsskab er godt; ej vil hendes Lygte slukkes om Natten.

Hun lægger sine Hænder paa Rokken, og hendes Fingre tage fat paa Tenen.

Hun aabner sin Haand for den Fattige og strækker sin Haand ud mod den Arme.

Hun frygter ej for sit Huus i Vinterkulden, thi alle

hendes Huusfolk bære dobbelte Klæder; Tæpper syer hun sig, Linned og Purpur er hun iklædt.

Hendes Prydelse er, at hun er reenlig og flittig; saa kan hun lee ad den kommende Tid.

Hun aabner sin Mund med Viisdom, og Kjærligheds Lov er paa hendes Tunge.

Hun giver Agt paa, hvorledes det gaaer til i hendes Huus; hun æder ikke Ladheds Brød.

Hendes Sønner staae op og prise hende, og hendes Mand roser hende: mange Døttre viste Dygtighed; men Du overgaaer dem allesammen.

Ynde er bedragelig og Skjønhed Forfængelighed; men en Kvinde, som frygter Herren, hun fortjener Roes."

Medens Doktoren læste denne Lovtale, havde han vist een Kvinde i Tankerne, paa hvem de fleste Træk deri passede; det var hans egen Hustru.

Thi hende roste han meer end een Gang netop for disse gode Egenskaber.

„Den højeste Naade og Gave fra Gud," sagde han engang til sine Bordfæller, „er at have en from, venlig, gudfrygtig og huuslig Ægtefælle, med hvem Du lever i Fred, hvem Du tør betroe alt, hvad Du ejer og har, ja Legeme og Liv, og hvem Du kan faae Børn med. „Käthe," udbrød han derpaa, „Du har en from Mand, der har Dig kjær; Du er en Kejserinde. Jeg takker Gud."

En anden Gang, da han ved Bordet talte om sit Frieri til hende, sagde han efterat have yttret, at han i Førstningen havde holdt hende for stolt og hoffærdig: „Men det behagede Gud vel saaledes; han vilde, at jeg skulde forbarme mig over hende. Og det er, Gud skee

Lov, blevet til Held for mig; thi jeg har en from, tro Kvinde, paa hvem Mandens Hjerte tør forlade sig; og som Salomon siger: hun fordærver Intet for mig." Og atter sagde han: „Hun er mig dyrebarere end Kongeriget Frankrig og Herredømmet over Venedig; det er Grund nok til at elske og agte hende, at hun er troende og brav, som det bør en from, tugtig Kvinde at være. Og naar en Mand agter og betænker alt dette, saa vil han lettelig overvinde, hvad der kan falde for, og triumfere over Trætte og Uenighed, som Satan plejer at volde mellem Ægtefolk."

Hieronymus Weller beretter ogsaa, at han oftere hørte Luther takke Gud for, at han havde faaet en saa passende, beskeden og forstandig Hustru, der saa fortræffeligt forstod at sørge for hans Sundhed, saa forstandigt vidste at finde sig i hans Væsen, og saa stille kunde bære hans Fejl og Skrøbeligheder. Thi han selv, der var overlæsset med saamange Arbejder, Forretninger og Anfegtelser, var kun lidet istand til at tage Vare paa sin Sundhed. Til Exempel paa, hvor højt han elskede sin Hustru, kan ligeledes den spøgende Yttring tjene, at han om Brevet til Galaterne, som var ham det kjæreste af alle Pauli Breve, sagde: „Det er min Epistel, med hvem jeg har formælet mig, min Katharina af Bora."

Luthers Kjærlighed til sin Hustru hængte nøje sammen med hans Ærefrygt for Ægtestanden som en guddommelig Indstiftelse, og Glæden over sin egen huuslige Lykke udtalte han ofte i Forbindelse med en dybsindig Lovpriisning af Ægtestanden. „Den," sagde han, „har Gud stillet os for Øje i al Skabningen, saa at vi ikke blot finde den hos Fuglene i Himlen, Fiskene i Havet og alle Dyr paa Jorden, men see, at selv Træerne strække deres Grene ud,

som vilde de tage en Viv i Favn, og Himlen er at ligne med Manden og Jorden med Kvinden, der forenes i et frugtbart Ægteskab sammen." Han tilstod ogsaa, at han, før han giftede sig, til Ære for Ægtestanden havde fattet den Beslutning, at ifald han havde seet Døden nærme sig pludselig eller havde ligget paa sit Dødsleje, vilde han have ladet sig vie til en from Kvinde og skjænket hende to Sølvbægere i Brudegave.

„Hvor vare vi," udbrød han engang, „hvis der intet Ægteskab fandtes? Men den ugudelige Verden bevæges hverken ved Guds Anordning eller ved Børnenes huldsalige Væsen, der fødes i Ægteskabet; den seer kun paa det Skrøbelige og Ulystelige i Ægtestanden, men ikke den store Skat og Nytte, der er deri. Og dog ere vi Alle komne af Moders Liv, Kejsere, Konger, Fyrster; ja Christus selv, Guds Søn, har ikke skammet sig ved at fødes af en Jomfru. Derfor lade man alle dem, der foragte og vanære Ægtestanden, fare, hvorhen de ville, saasom Gjendøberne, der ikke have noget Ægteskab, men leve som Kvæget med hinanden, ganske i Fleng. Man give ogsaa Papisterne en god Dag, som de fortjene det med deres Coelibat, da de laste Ægtestanden og desuagtet holde Friller. Hvis de i Djævlens Navn virkelig vilde foragte den, saa skulde de ogsaa gjøre det for Alvor og ikke holde Slegfredkvinder."

Lucas Cranach havde malet Katharinas Portræt, og det var blevet hængt op paa Væggen i Luthers Bolig. Da Doktoren nu stod og betragtede det, udbrød han: „Jeg vil lade en Mand male som Sidestykke dertil og saa sende disse to Billeder til Kirkeforsamlingen i Mantua og lade de hellige Fædre, som ere forsamlede der spørge, om de helst ville have Ægtestanden eller Coelibatet

hos de Gejstlige." Derpaa begyndte han at love og prise Ægtestanden og sagde blandt andet: „Adam var opfyldt af den hellige Aand, da han gav sin Viv et herligt, skjønt Navn, idet han kaldte hende Eva, det er Moder til alt Levende. Der har Du Kvindernes højeste Klenodie, Ære og Smykke, nemlig, at de ere den Kilde, hvoraf alle levende Mennesker komme. Det er vel et kort Ord, men en herlig Lovtale."

Dyderne og Lyderne hos Kvindekjønnet i Almindelighed kom ofte paa Tale ved Luthers Bord, og han sagde sin Mening om begge uden Omsvøb. „Det fattes," yttrede han engang, „Kvinderne paa Legemsstyrke og paa Forstand. Mangelen paa Legemskræfter skal man taale, thi Mændene skulle ernære dem. Mangel paa Forstand skulle vi ønske dem og finde os med Fornuft i deres Sæder og Maade at være paa, styre og holde dem noget til Gode, som St. Petrus lærer: I Mænd, lever med Eders Hustruer, som med den svagere Deel, med Forstand, og beviser dem Ære, da de ogsaa ere Medarvinger til Livets Naadegave. — Der er ingen Kjole eller Klædning, der klæder en Kone eller Jomfru værre, end naar hun vil være klog. — De største Herrers, saasom Kongers og Fyrsters, Ægtefæller have intet Regiment, men det tilkommer alene Mændene. Thi Gud siger til Kvinden: Du skal være Din Mand underdanig. Manden har Regimentet i Huset, ifald han da ikke er et uregelmæssigt Verbum, det vil sige en Nar, eller han af Kjærlighed til sin Hustru føjer sig og lader hende styre, som undertiden Herren følger Tjenerens Raad. — Det er en Jammer og Elendighed at have en utro Ledsagerinde gjennem Livet. Derfor er det mit Raad til alle dem, der ville frie: Tager det ikke som en Leg og lader Eder ikke lede af Brynde. Beder, beder! Thi den,

som faaer en from Hustru, faaer en god Medgift. — Paa Jorden er ingen større Plage end en ond, egensindig, urimelig Kvinde. Derfor siger Salomo (Ordspr. 30, 21—23): Under Tre ryster et Land, og under Fire kan det ikke holde ud: Under en Træl, naar han kommer til at herske, og en Daare, naar han bliver mæt af Brød; under en forhadt Kvinde, naar hun bliver gift; og en Trælkvinde, naar hun bliver sin Frues Arving."

En anden Gang sagde han: „Lad Hustruen have Regimentet i Huset, kun at det ej er til Skade for Mandens Ret og Retfærdighed. Kvinderegimentet har fra Verdens Skabelse af aldrig ført til noget Godt, som Ordsproget siger: Kvindevæld(e) har intet Held. Da Gud havde sat Adam til Herre over alle Skabninger, da stod alt godt og vel til, og alt blev styret paa det bedste, men da Kvinden kom og vilde ogsaa have Haand med deri og være klog, da forfaldt Alting og kom i et skrækkeligt Urede."

Robert Barnes, en Doktor i Theologien fra Oxford, der i Aaret 1535 opholdt sig i længere Tid i Wittenberg, var oftere tilbords hos Luther. Da han ikke forstod Tydsk, sagde Luther en Dag til ham: „Jeg vil give Eder min Hustru til Lærer; hun skal tilgavns lære Eder det tydske Sprog; thi hun er meget veltalende, og har en saadan Færdighed deri, at hun langt overgaaer mig. Dog," tilføjede han, „ifald Kvinder ere meget veltalende, er det just ikke noget at rose hos dem; det klæder dem meget bedre at stamme lidt og ikke at kunne tale vel." Derfor gav han sig ogsaa engang til at lee hjerteligt over sin Kone, da hun snakkede meget, og spurgte: „Har Du ogsaa bedet et Fadervor, før Du vil prædike med saamange Ord? Men," vedblev han, „Kvinder bede ikke, før de begynde

at prædike; ellers vilde de nok lade det fare eller holde op paa Halvvejen."

En anden Gang yttrede han: „Kvinder tale godt angaaende Huusvæsenet, ja mesterligt; med Huldsalighed og Ynde i Stemmen, saa de endog overgaae Cicero, den mest veltalende Taler; og hvad de ej kunne sætte igjennem ved deres Veltalenhed, det opnaae de ved Taarer. Og slig Veltalenhed er dem medfødt; til de Anliggender ere de af Naturen langt bedre skikkede end vi Mænd, der behøve lang Erfaring, Øvelse og Studeren dertil. Men naar de tale om andet end Huusvæsenet, saa due de Intet. Thi skjøndt de have Overflødighed af Ord, saa skorter og brøster det dem paa Tingene selv, som de ikke forstaae; derfor pjatte de om dem, uden Orden og over al Maade forvirret og iflæng. Deraf sees det da, at Kvinden er skabt til Huusholdning, men Manden til at forestaae Politi, verdsligt Regimente, Krige og Retssager."

„Enhver af Ægtefællerne," sagde han engang, „har sit Kald, som skal passes: Manden skal erhverve, Hustruen skal spare. Derfor kan Kvinden vel gjøre Manden rig, men ikke omvendt; thi den sparede Skilling er bedre end den erhvervede. Den bedste Indkomst er Sparsommelighed. Jeg forbliver med Rette paa de Fattiges Liste; thi jeg holder for mange Huusfolk."

At Taalmodighed var nødvendig ogsaa i Ægtestanden, kom Luther en Dag til at udtale i følgende Ord: „Jeg maa have Taalmodighed med Paven; jeg maa have Taalmodighed med Sværmerne; jeg maa have Taalmodighed med Pengepugerne; jeg maa have Taalmodighed med Tyendet; jeg maa have Taalmodighed med Käthe af Bora; og har endda saa megen Taalmodighed behov, at hele

mit Liv ikke vil være andet end Taalmodighed. Profeten Esajas siger (30, 15): I Taushed og Tillid skal Eders Styrke være, det vil sige: værer taalmodige, lider, haaber og fortvivler ikke i Eders Samvittighed." Det maa derfor ogsaa kun have været i en øjeblikkelig Misstemning, at han engang udbrød: „Ifald jeg atter skulde frie, saa vilde jeg lade mig hugge en lydig Kvinde ud af Steen; thi forresten har jeg fortvivlet om alle Kvinders Lydighed."

Imidlertid bør det ikke forbigaaes, at der hos Käthe fandtes en naturlig Tilbøjelighed til et bydende Væsen, der kunde foranledige Luther til en slig Yttring. Kantsler Bruck, der var en fortrolig Ven af Huset, tillagde hende ligefrem Herskesyge, og en Samtidig, der forresten ikke er synderlig bekjendt, forsikkrer, at hun var egensindig og stolt, saa at hun ikke sluttede sig synderligt i Venskab til andre Koner, fordi hun paa Grund af sin Ægtefælles Berømthed hævede sig over dem. Det kan gjerne være, at Luther ogsaa hentydede til det Bydende i hendes Charakteer, naar han i et Brev til Hausmann (2den Febr. 1531) hilste ham fra sin Kejserinde Käthe, og i et Brev til Probst (26de Marts 1542) kaldte hende sin Herre og Moses. Hun var derimod slet ikke fremtrædende ved Aandrighed, og vi lede forgjæves efter Ytringer, der kunde røbe usædvanlige Aandsgaver hos hende. At hun, selv jævn i sin Tankegang, holdt af at høre, hvad der var let fatteligt, kan man slutte af en Samtale, der en Dag forefaldt mellem hende og Luther. Käthe havde været i Byens Kirke og hørt den unge Polner, Luthers Søstersøn, der ellers var hans Famulus, prædike. „Ham," sagde hun, „kunde jeg meget bedre forstaae end Dr. Pommer." Denne plejede forresten at svæve langt bort fra sit Thema og føre mange

andre Ting ind i sine Prædikener. „Ja," svarede Luther, „Johan Polner prædiker saadan, som I Kvinder pleje at tale; thi hvad der netop falder dem ind, det sige de ogsaa."

Imellemstunder kom hun med synderlige Yttringer til sin Ægtefælle. Da En i Wittenberg havde begaaet Ægteskabsbrud, spurgte hun Doktoren: „Kjære Herre! hvor kunne dog Folk være saa onde og besmitte sig med slige Synder?" „Ja, kjære Käthe," gav han til Svar, „Folk bede ikke, saa er Djævlen ikke ørkesløs; derfor skulle vi bestandig bede: Før os ikke i Fristelse, men fri os fra det Onde." En anden Gang, da Luther formanede hende til flittigt at høre og læse Guds Ord og især Davids Psalmer, svarede hun spidst: „Jeg hører saamænd Guds Ord nok og læser hver Dag endeel; jeg kan ogsaa tale meget derom; Gud give, jeg blot kunde gjøre derefter." Da blev Doktoren ganske alvorlig, sukkede og sagde: „Dermed begynder al Lede til Guds Ord, at vi tænke højt om os selv og ville allerede vide Besked med Alt og erfare dog det Modsatte, ja, at vi forstaae ligesaa meget deraf som en Gaas, og ville desuagtet være ustraffede."

„Troer Du ogsaa, Du er hellig?" spurgte Luther en Dag sin Kone. Over dette Spørgsmaal undrede hun sig og svarede: „Hvor kan jeg være hellig, jeg er jo en stor Synderinde." Da udbrød Doktoren: „See, der have vi atter den papistiske Afskyelighed, der saarer Hjerterne og har trængt sig ind og besat Marv og alt Indvendigt, saa at de ikke kunne see andet end den blot udvortes personlige Fromhed og Hellighed, som et Menneske skaffer sig af sig selv." Han vendte sig til Käthe og sagde: „Troer Du, at Du er døbt og er en Christen, saa maa Du ogsaa troe, at Du er hellig. Thi den hellige Daab har en

saadan Kraft, at den forandrer og forvandler Synderne, ikke saaledes, at de ikke meer skulde være tilstede og ikke føles, men saaledes, at de ikke fordømme. Daabens Virkning, Kraft og Magt er saa stor, at den ophæver og borttager alle Anfegtelser."

Katharina var en omhyggelig og kjærlig Moder for sine Børn og en dygtig Kone i sit Huus. Paa Penge satte hun langt mere Priis end Luther. Der var hos hende et naturligt Hang til at holde til Raade med Husets Indtægter og lægge sig noget til Bedste, og dette kunde ogsaa komme tilpas ved Siden af Luthers store Gavmildhed. Modsætningen imellem Ægtefolkene i dette Stykke var iøvrigt saa iøjnefaldende, at Kantsler Bruck endog beskyldte Katharina for Karrighed i Huusvæsenet. Det kan heller ikke negtes, at hun imellemstunder lod Forstanden raade, hvor Luther alene lod Hjertet raade, og derved viste sig paaholden, hvor han vilde være rundhaandet.

En Fattig, fortæller Mathesius, klagede engang sin store Nød for Luther. Doktoren havde ingen rede Penge selv; men et af hans Børn var just blevet døbt og havde faaet Penge i Faddergave. Han gik ind til sin Hustru, der endnu laae i Barselseng, og forlangte den Nyfødtes Faddergave. Katharina maatte udlevere den, og da der siden blev talt derom, sagde han: „Gud er rig; han kan give andet isteden." Der fortælles ogsaa, at engang en fattig Student, der havde fuldendt sit Cursus i Wittenberg og skulde hjem, kom til ham og bad om Rejsepenge. Hverken Luther eller Katharina havde Penge, og Doktoren beklagede hjerteligt, at han ikke var istand til at hjælpe ham. Studenten saae bedrøvet paa ham og sagde, han havde været flere Steder om Penge, men forgjæves; til

Doktoren havde han sat sit sidste Haab; nu vidste han ingen Udvej. Luther var bevæget; hans Øjne faldt paa et forgyldt Sølvbæger, som Churfyrsten kort før havde skjænket ham. Spørgende saae han paa Katharina; men skjøndt hun ikke gav sit Samtykke tilkjende, greb han dog rask Bægeret og rakte Studenten det. Denne blev saa betuttet, at han ikke dristede sig til at modtage det. Men Luther trykkede med kraftig Haand Bægeret fladt og forærede ham det med de Ord: „Jeg behøver ingen Sølvbæger. Tag det, bring det til Guldsmeden og behold, hvad han betaler derfor."

Luther kjendte sin Hustrues Lyst til at have Penge i Kassen, og han gjorde hende derfor engang et pudsigt Tilbud. „Käthe," skrev han til Jonas (28de Octbr. 1535), „har taget fat paa at læse Bibelen paa Grund af, at jeg har lovet hende 50 Gylden, hvis hun inden Paaske har læst den tilende. Der er stort Alvor. Hun er alt naaet frem til femte Mosebog." — For at kunne bestride Husets Udgifter synes Käthe ogsaa at have haft Ret til at antage Kostgængere for Betaling, og der berettes endog, at hun var meget nøjeseende med, at Kostpengene bleve erlagte punktlig. Sagtens meente hun, at hun var nødt dertil, da Huset havde ikke faa Bordfæller, der spiste for Intet, og Luther bestandig formanede hende til Gavmildhed.

„Giver," sagde han en Dag til hende, „saa skal Eder gives. Det er et sikkert Sprog, der gjør Folk rige og fattige. De, som ikke give, i den Formening, at de ville efterlade deres Børn meget, de beholde Intet. Derfor, kjære Käthe, naar vi ikke have flere Penge, saa maae Bægrene afsted; vi maae give, ifald vi ville have Noget. Hoffærdighed bringer Armod. En her i Byen vilde

aldrig tælle det Snavs — Pengene, men vejede dem, derfor er han nu kommen til Betlerstaven. Saadan gik det ogsaa en Kone i Zwickau; hun lod haant om Bønderkonerne, derfor maa hun nu tigge sit Brød. Derfor gjør Penge ikke Nogen rig; derimod: Giver, saa skal Eder gives."

Medens Luther de første Aar i deres Ægtestand tog sig af Havevæsenet, gav Käthe sig af med at brygge Øl og fede Sviin til Husets Behov. Senere, da Familien blev stor, stræbte hun at udvide sin Bedrift. Ved sin Faders Død fik Luther en Arv af 250 Gylden, og denne foranledigede ham maaskee til i Aaret 1532 at kjøbe en Have tilligemed en Jordlod (eine Hufe) for 90 Gylden af Hans Heuffner og nogle Aar derefter en lille Humlehave for 20 Gylden af en vis Wolff. Heri plantede han sagtens de Morbær- og Mispeltræer, der oftere omtales i hans Breve. Käthe, der glædede sig over at kunne forsyne Bordet med Foreller og Karper fra sin egen Fiskedam, begyndte nu ogsaa at give sig af med Landvæsenet, og det maa have været hendes Lyst; thi Luther skriver 1535 til Jonas (28de Octbr.): „Käthe kjører, dyrker Agre, feder og sælger Kvæg, brygger o. s. v." I Aaret 1536 anviste Churfyrsten Luther 100 Skjæpper Korn, Malt til to Bryg Øl og 60 Favne Brænde aarlig fra Wittenbergs Amt, som et Tillæg til hans Professorlønning, der endnu beløb sig til 200 Gylden; men desuagtet kunde Doktoren beklage sig over, at hans Indtægter ikke vilde slaae til.

I det sachsiske Statsarchiv opbevares nogle af Luthers egenhændige Indtægts- og Udgiftslister, der deels hidrøre fra Aaret 1536, deels fra Aaret 1542. De ere skrevne

paa lange og meget smalle Strimler Papir; i Randen eller mellem Linierne har han indskudt Smaabemærkninger og Vers. De give os et interessant, skjøndt langtfra fuldstændigt Indblik i hans Huusvæsen og føre os endog tilbage til den Tid, da han fæstede Bo i Klosteret med sin Käthe. Thi idet han forestiller sig, at der efter hans Død kunde blive spurgt, hvad der var blevet af Klosterets Løsøre, oplyser han, at Visitatorerne havde skjænket ham Klosterets Tinfade og Kjøkkentøj tilligemed andet Boskab, der dog var saa ilde tilredt, at han ikke vilde anslaae det Hele til meer end tyve Gylden i Værdi. Endvidere havde han ogsaa faaet til Foræring endeel af Kirkens Prydelser og Kar, dog ej det Bedste, der alt tidligere var forkommet. Han havde gjort denne Gave i Penge, men ej faaet stort meer end 50 Gylden derfor. Med disse havde han „bespiist, klædt og forsørget Nonner og Munke (deriblandt ogsaa Tyve og Skjelmer)" med et saadant Held, „at", siger han, „jeg satte alt til, hvad jeg havde, og desuden 100 Gylden, som min naadige Herre Hertug Hans havde skjænket mig til Huusholdningen."

Paa et andet Blad finde vi skrevet „Nota, underlig Regning, holdt mellem Doktor Martin og Käthe Anno 1535 og 1536, det vil sige to Halvaar." Der opregner Luther Udgifter til et samlet Beløb af 389 Gylden, blandt andet 90 fl. til Sognepræsterne i Rokit og Dobrun for Korn, 90 fl. for Jordlodden, 28 fl. til Muhme Lene, 20 fl. til Linned og 30 for Sviin, 29 fl. til sin Ven Kaspar von Kockeritz i Sees for Oxer, 40 fl. laante til Snedker Gregor for at hjælpe ham til at kjøbe et Huus; men under Regningen har Doktoren sat disse klagefulde Linier:

Hvor komme disse Penninge
fra? Mon det ikke skulde stinke
og volde Gjæld?

Han tilføjer:

Heel Meget skal i et Huus der til,
Og om Du det ret udregne vil,
Endog langt Mere der til vil gaae,
Mit Huus som Exempel agte Du paa:

Og han gjør derpaa en lang Fortegnelse over alle de Sorter Fødevarer og alle de forskjellige Haandværkere og Handlende, han som Huusfader maa give Penge ud til. Derpaa slutter han Regnskabet med følgende Vers:

Saa holder jeg Huus, jeg arme Mand,
Skal Et betales, saa staaer paa Stand
Syv andre Poster, som klares vil,
Og ingensteds slaaer Pengene til —
Saa gjør, som Din Fader har gjort før Dig,
Thi naar een Penning han ønskede sig,
Strax tre i Pungen han rede fandt,
Klarerede dermed Alt kontant,
Blev Ingen skyldig Ort eller Hvid,
Holdt Huus, og leved en sorgfri Tid —
Og gjør, som han og har gjort før Dig,
Thi skulde een Penning han skaffe sig,
Strax tre da maatte han laane med Sorg,
Og endda stod Kjortel og Skoe paa Borg —
Sligt kaldes da ogsaa Huus at holde,
Til Ovn og Arne staae lige kolde.

IV.

Huusfaderen.

Da Dr. Jonas, for at ihukomme Skabelsen, en Dag havde hængt en skjøn, frugtrig Kirsebærgreen op over Bordet hos Luther og priste den herlige Guds Velsignelse af saadanne Frugter, sagde Dr. Martin: „Hvorfor betænke I ikke langt hellere dette ved Eders Børn, der ere Eders Livsfrugter, og som ere langt skjønnere og herligere Skabninger end alle Frugter paa Træerne. Paa dem skuer man Guds Almagt, Viisdom og Kunst, der har skabt dem af Intet og har givet dem i eet Aar Legeme, Liv og alle Lemmer, saa fine og saa smukke, og som vil ernære og opholde dem. Ikkedestomindre gaae vi og agte det ikke synderligt, ja kunne vel endog blive blinde og gjerrige ved slige Guds Gaver; thi meget ofte er det jo Tilfældet, at naar Folk faae Børn, blive de værre og gjerrigere, puge og skrabe sammen, Alt hvad de kunne, blot for at efterlade dem saameget som muligt. De vide ikke, at der er beredt og beskikket et lille Barn dets beskedne Deel, endnu før det kommer til Verden, hvormeget det skal have og hvad der skal blive af det; et bekjendt Mundheld siger ogsaa: „Jo fleer Børn, des meer Lykke."

Hvad han her yttrede, var hans Hjertes fulde Overbeviisning. For ham vare Børn „Ægtestandens yndigste Frugter". Naar han saae dem, udbrød han: „O! hvilken stor, rig og herlig Guds Velsignelse er der i Ægtestanden! Hvilken Glæde faaer ikke et Menneske ved at see sit Afkom, der regnes fra ham ogsaa efter hans Død, naar han ligger og raadner!" Eller han sagde: „Børn ere

Ægteskabets livsaligste Pant. De binde og bevare Kjærlighedens Baand. Det er den bedste Uld paa Faaret."

Barnenaturen og dens forskjellige Yttringer vare for ham en uudtømmelig Kilde til Betragtning og Vederkvægelse. Naar han sad i sine Børns Kreds og iagttog dem, kom baade hans Lune og hans dybe religiøse Gemyt i Bevægelse, og ligesom han var istand til paa den barnligste og enfoldigste Maade at give sig af med de Smaae og samtale med dem, saa kunde ogsaa deres naturlige Væsen, enfoldige Tale, uskyldig Leg eller smaa Unoder fremkalde baade skjemtsomme Indfald og sindrige og opbyggelige Yttringer af ham.

Da hans Søn Martin laae ved Käthes Bryst og diede, sagde han: „Paven, Hertug Georg, alle deres Tilhængere og alle Djævle ere fjendske mod dette Barn som mod Alt, hvad der hører mig til. Men det bekymrer slet ikke det søde lille Barn; det er ikke bange for nogen af dem, bryder sig ikke det ringeste om, at de ere saa mange og dertil saa mægtige Herrer, der have Ondt isinde, men det patter med Glæde, seer sig fornøjet omkring, er ved godt Mod og lader dem vredes, saalænge de behage." En anden Gang tog han den lille Martin op paa sit Skjød og kjærtegnede ham; da hændte det, at Barnet gjorde sig ureent paa ham. „Aa hvad," udbrød han leende, „vor Herre og Gud maa bære over med saamegen Knurren og Stank fra os, anderledes end en Moder med sit Barn."

„Forældre," sagde han, „have altid det yngste Barn kjærest. Min lille Martin er min bedste Skat, og saadanne Smaafolk behøve ogsaa Forældrenes Omhu og Kjærlighed mest; de maae stadig opvartes. Hans og Lene kunne nu tale; derfor behøve de ikke saa megen

Omhu." Da Johannes en Dag blev baaren hen til Luther, kyssede og favnede han ham og sagde: „Du gode Gud, hvor kjær maa ikke Adam have haft Cain, det førstefødte Menneske — og han blev siden en Brodermorder. Tvi Dig dog!" — Han saae et af sine Børn, der var i en Alder af tre Aar, lege og snakke med sig selv, da sagde han: „Det Barn er som en Beruset; det veed ikke af, at det lever, og lever dog saa trygt og glad, springer og hopper omkring." Martin havde en lille Hund, hvormed han legede. Da Faderen saae det, sagde han: „Denne Purk prædiker i Gjerningen Guds Ord, der siger: Herske over Dyrene paa Jorden; thi Hunden finder sig i Alt, hvad Barnet gjør ved den."

Den 6te September 1536 stode alle Doktorens Børn omkring ham og stirrede ufravendt paa al den Frugt og de mange Ferskener, der vare paa Bordet. Det lagde han Mærke til og sagde da: „Hvem der vil see et Billede paa En, der glæder sig i Haabet, han har det her. O, gid vi kunde see hen til Dommedag, ligesaa glade i Haabet!" — Spalatin og Leonhard Beier vare en Dag til Gæst hos ham; da spøgte han saa venlig med sin lille Martin, der for Alvor vilde forsvare sin Dukke, klæde den ordentlig paa og holde af den, og han yttrede: „Saadant et Sind havde vi i Paradiset, saa ligefremme, enfoldige, oprigtige, uden al Ondskab og Hykleri og med saadan en Alvor. Derfor ere slige naturlige Narrestreger og Løjer allerbedst hos Børn; de ere de allerkjæreste Smaanarre. Paatagen Skjemt og Pudseerlighed hos de Ældre har ikke slig Naade, falder og behager ikke saa godt; thi hvad der er farvet og digtet, det fornøjer ikke nær saameget, som hvad der kommer saa ganske naturligt fra Hjertet. Børn ere dog de ypperste Spøgefugle."

En Dag sad Hans ved Bordet, lod Munden løbe om Livet i Himmerige og fortalte, hvad for en stor Glæde der var i Himlen med Gæstebud og Dands. Deroppe var dog allerbedst; thi Vandene vare fulde af lutter Mælk, og paa Træerne voxede Kringler. Da sagde hans Fader: „Børnenes Liv er det allersaligste og bedste; thi de have ingen timelige Sorger, see ikke de gruelige, uhyre Sværmere i Kirken, føle hverken Skræk for Død eller for Helvede, men have kun rene Tanker og fornøjelige Speculationer.“ Og atter sagde han: „Børnenes Tro og Liv er bedst; thi de have kun Ordet, dertil holde de sig og give Gud i al Enfoldighed Æren, ere overbeviste om, at han er sanddru i hvad han lover og tilsiger. Men vi gamle Narre have Hjertevee og Helvedild i os, disputere vidt og bredt om det Ord, som Børnene med en reen Tro uden Tvist lide ganske simpelt paa. Ville vi da blive salige, saa maae vi efter deres Exempel forlade os ganske paa Ordet og blive som de, hvad jo ogsaa Christus siger i Matth. Cap. 18, V. 3.“ Man fortalte ham, at hans fireaarige Datter Magdalene ofte med glad Tillid talede om Christus, de kjære Engle og den evige Glæde i Himlen. Da sagde han til hende: „Ja, mit kjære Barn, hvem der blot kunde troe fuldt og fast.“ Men hun spurgte ham ganske alvorligt: „Troer Du det da ikke?“ Heraf tog han atter Anledning til at prise Børnenes uskyldige og enfoldige Tro.

Da han engang hørte, at hans Børn skjændtes og kivedes, men et Øjeblik efter igjen vare forligte med hinanden, sagde han: „Kjære Herre Gud, hvor maa dog disse Børns Liv og Leg behage Dig vel! Ja, alle deres Synder ere ikke andet end Syndsforladelse!“

„Du gode Gud,“ udbrød han en Dag ved Bordet,

„hvad for en Hjertebanken maa Abraham dog have haft, da Gud befalede ham at offre hans eneste og allerkjæreste Søn! Og hvor maa ikke den Gang til Bjerget Moria have faldet ham suurt! Han har vist ikke sagt et Ord derom til Sara. Jeg vilde for sandt disputere med Gud, ifald han forelagde og tiltroede mig sligt." Da tog Käthe Ordet og sagde: „Jeg kan ikke faae det i mit Hoved, at Gud skulde kræve af Nogen en saa grusom Ting som den selv at aflive sit Barn." „Kjære Käthe," svarede Luther, „kan Du da troe det, at Gud har villet lade sin eenbaarne Søn, vor Herre og Frelser, døe for os, da han dog ikke har haft noget kjærere end denne kjære Søn, hverken i Himlen eller paa Jorden? Skulde ikke den menneskelige Fornuft dømme og sige, at Gud havde viist sig meget faderligere, naadigere og venligere mod Caiphas, Pilatus, Herodes og Andre end imod sin eenbaarne og elskelige Søn, den Herre Jesus Christus?"

Luther, der lærte Forældrene, „at de ved deres Børn kunde berede sig en Vej baade til Himlen og til Helvede", viste ved sit eget Exempel, hvor helligt og kjært Opdragerens Kald var ham. Ved Bordet eller efter det forklarede han oftere en Text af Skriften for Ældre og Yngre i sin Huusstand. I Aaret 1532, da han paa Grund af Sygelighed kun sjelden kunde prædike i Kirken, holdt han et halvt Aar igjennem hver Søndag Prædikener hjemme, „efter Patriarchernes Exempel, der havde bygget Altere baade her og der og udentvivl ikke blot for sig selv, men for med Hustru, Børn, Piger og Svende at samles til Guds Priis, hvorved hine Huusfædre vist ikke havde været stumme, men som Prædikere havde talt et Ord om Guds Forjættelser." Disse Prædikener opskrev Veit, og de udkom 1544 med en Fortale af Luther, som hans Huuspostille. — Saasnart

hans Børn vare gamle nok dertil, begyndte han at undervise dem, og skjøndt han holdt Lærere til dem, sysselsatte han sig dog med dem, gav dem ofte Noget for, vakte deres Aandsevner og indprentede dem Gudsfrygt. Snart gav han dem Gaader at gjette, snart lærte han dem Ordsprog, snart fortalte han dem Fabler.

For Johannes skrev han engang følgende Fabel: „En Krebs vilde rejse over Land; undervejs møder den en Slange, som bliver dens Rejsekammerat. Nu snoer og slynger Slangen sig, gaaer paa tværs og gjør sig krum. Krebsen, der med sine mange Been var slet tilfods, følger sin slemme og bugtede Rejsefælle, taber Vejret og afmagres paa denne besværlige Rejse. Da det nu blev Aften, lagde Begge sig ind under en Busk. Slangen snoer sig sammen og begynder at sove og snorke. Krebsen er træt, men kan ikke faae Søvn i sine Øjne, fordi Slangens Snorken og Hvislen forstyrrer den; derfor støder den til hiin, at den skal ligge stille. Da nu Slangen farer op og vil forsvare sig, griber Krebsen den med sin Klo om Hovedet og trykker haardt til, indtil den taber Vejret, strækker sig lige ud og ligger død paa Stedet. Ej, siger Krebsen, var Du idag gaaet saaledes frem, saa havde ogsaa jeg bedre kunnet følge Dig." Men Fablen sluttede Luther med disse Ord: „Kjære Søn! det er ikke alene en skjøn Skat at have en god Nabo, men ogsaa, naar Gud i Land og Embede forunder os gode, retskafne Folk. Det holder haardt at komme frem med slemme og falske Mennesker og falder En meget suurt. Thi en snedig og lumsk Ven er meget værre end en aabenbar, opbragt Fjende."

Luther bevarede en levende Erindring om den haarde Opdragelse, han selv havde faaet som Dreng, og den Forkuelse, han derved havde været udsat for, og han advarede

ofte mod en altfor vidt dreven Strænghed med Hensyn til Børnene. „Man maa," sagde han, „straffe dem saaledes, at Æblet er ved Siden af Riset. Mange uduelige Skolemestre fordærve ædle Gemytter med deres Buldren, Skjælden og Smælden, Rap og Slag, naar de ikke omgaaes Børnene anderledes end en Bøddel eller Stokmester omgaaes en Tyv." Men Lydighed krævede han af sine Børn, og større Forseelser hos dem straffede han selv strængt.

Sin Søn Johannes vilde han ikke see i tre Dage, ej heller tage ham til Naade, førend denne skrev ham til, ydmygede sig og bad om Forladelse. Og da Moderen, Dr. Jonas og Dr. Teutleben gjorde Forbøn for Drengen, sagde han: „Jeg vil heller have en død end en vanartig Søn. St. Paulus har ikke for Intet sagt: En Biskop skal være en Mand, som vel forestaaer sit eget Huus og har lydige og velopdragne Børn, saa at andre Folk kunne blive opbyggede derved, tage godt Exempel deraf og ikke forarges. Vi Præster ere stillede saa højt, fordi vi skulle give Andre et godt Exempel; men vore vanartede Børn forarge Andre; saadanne Knegte ville synde paa vore Privilegier. Og selv naar de ofte synde og begaae alleslags Skjelmsstreger, saa faaer jeg det dog ikke at vide; man siger mig det ikke, men dølger det for mig. Det gaaer os, som Ordet siger: Hvad Ondt der skeer i vore egne Huse, det faae vi selv sidst at vide; naar al Verden har løbet om med det igjennem alle Gader, saa kommer det først os for Øre. Derfor maa man straffe ham og ingenlunde see igjennem Fingre med ham eller lade ham gaae fri."

Luthers christelige Tro gjennemtrængte hele hans dagligе Liv og gav ogsaa Børneopdragelsen et bestemt Præg. „Endskjøndt jeg," sagde han, „er en gammel Doktor i den hellige Skrift, saa er jeg dog ikke kommen ud af

Børnelærdommen, ej heller forstaaer jeg endnu tilfulde de ti Guds Bud, Troen og Fadervor. Jeg kan ikke faae det udstuderet eller udlært; men jeg lærer endnu daglig derpaa og beder Katechismen med min Søn Hans og min Datter Magdalene." Sine Børn lod han ogsaa daglig bede til og fra Bords. Men han formanede dem tillige til at bede, ikke blot med Munden, men af Hjertet.

Det samme formanede han ogsaa de Voxne til. Der levede i Wittenberg en from og brav Barbeer ved Navn Peter; for ham skrev Luther i Aaret 1535 en Anviisning til enfoldelig at bede, navnlig Fadervor. Han gav ham det, sagde han, saa godt han formaaede det, og vilde sige ham, hvorledes han selv gjorde, naar han bad. I dette lille Skrift kom han ogsaa til at tale om, at det var af største Vigtighed, at Hjertet beredes og opflammedes til Bøn; thi det var dog kun at friste Gud, naar man lod Munden gaae, mens Hjertet var adspredt og andensteds. Saadan bar den Klerk sig ad, der i samme Aandedræt sagde: Gud, bøj Dit Øre til mig! — Dreng, har Du spændt fra? Gud, iil mig til Hjælp! — Pige, gaa og malk Køerne! Ære være Gud Fader, Søn og Helligaand! — Knøs, skynd Dig afsted, alt hvad Du kan! „Ja," sagde han, „det Slags Bønner har jeg i mine Dage hørt mange af under Pavedømmet; men det er jo kun at gjøre Nar af Gud. Nej," vedblev han, „ligesom en god og dygtig Barbeer maa have sine Tanker og Sandser nøje henvendt paa Kniven og Skæget, mens han gjør et Strøg og Snit, men ikke maa pludre meget, ikke lade Øjnene gaae saa hid og saa did, saaledes vil Bønnen ogsaa have hele Hjertet for sig alene, ifald det skal være en ret Bøn."

Alt som Luthers Huusvæsen udvidedes, forøgedes

ogsaa Antallet af hans Huus- og Bordfæller. Blandt disse nævnes i Bordtalerne Mag. Anthon Lauterbach, der døde 1569 som Superintendent i Pirna, Bøhmeren Dr. Hennike, Mag. Johan Holstein, som var rødhaaret og derfor en Skive for Spot af en berygtet Riimsmed i Wittenberg, Lemnius; desforuden Brødrene Weller, af hvilke den ene, Hieronymus, blev theologisk Professor i Freiberg. I Luthers Breve omtales endvidere Georg Schnell, Henrik Schneidewein, Ludvig Rabe og Kegel som Bordfæller.

Da Johannes Rischmann, der nogle Aar havde tjent Luther „tro, flittigt og beskedent," i Aaret 1532 forlod hans Huus, medgav Doktoren ham ikke blot en skriftlig Anbefaling, men skrev ogsaa fra Hoffet i Torgau, hvor han netop opholdt sig, et Brev om ham til Käthe, hvoraf vi see hans kjærlige Omhu som Huusfader. „Nøden og Æren kræver," sagde han, „at jeg lader Johannes komme fra os paa en anstændig Maade. Derfor maa Du nu her gribe Dig an, og ikke forsømme Noget mod en saadan from Svend, da Du veed, det er vel anvendt og Gud behageligt. Jeg veed nok, at der kun er lidt forhaanden; men jeg gav ham gjerne 10 Gylden, hvis jeg havde dem. Dog under fem Gylden skal Du ikke give ham, da han ikke er opklædt. Hvad Du kan give ham derover, det give Du, derom beder jeg. Vel burde den offentlige Kasse, mig til Ære, skjænke en saadan Tjener Noget, i Betragtning af, at jeg maa give mine Tjenere Kosten til Gavn for deres Kirker; dog det maae de gjøre, som de selv ville. Men Du maa blot ikke svigte; thi der er et Bæger at tage til. Tænk paa, hvorledes Du kan skaffe det tilveje. Gud vil nok give Noget isteden; det veed jeg."

Ogsaa for sin troe Wolf Sieberger sørgede han med faderlig Omhu. Han fik i Aaret 1535 udvirket hos Churfyrsten, at der blev tillagt Wolf en fast aarlig Pengehjælp, og han tænkte strax paa at kjøbe ham et lille Huus derfor, hvori han efter sin Huusbonds Død kunde flytte ind, „at han ikke, tilmed da han begyndte at lide af et Onde i Armen, skulde komme i Trang og flakke om.“ Denne Plan satte Luther ogsaa i Værk, dog først i Aaret 1541.

Hans gemytlige Lune kom ogsaa frem i hans Omgang med denne Tjener. I 1534 havde Wolf sat et Finkenet op i Doktorens Have. Luther, der elskede Fuglene, kaldte dem sine Lærere og glædede sig over deres Sang, syntes slet ikke om, at Wolf efterstræbte dem, og han forfattede derfor et „Klageskrift fra Fuglene til Luther over hans Tjener Wolfgang.“ Det begyndte saaledes: „Vi Drosler, Solsorter, Finker, Irisker, Stillitser samt andre fromme, skikkelige Fugle, som i dette Efteraar ville drage hen over Wittenberg, lader Eder, kjære Herre, vide, at efter hvad der er sagt os for vist, har en vis Wolf Sieberger, Eders Tjener, haft den mageløse Uforskammenhed at understaae sig til at kjøbe nogle gamle daarlige Net i dyre Domme, af Had til os, og tænker nu paa at betage os og alle vore kjære Venner den Frihed, Gud har givet os, til at flyve i Luften og samle Korn paa Jorden.“ Efterat Fuglene derpaa have besværet sig hos Doktoren over alt dette, bønfalde de ham om at afholde sin Tjener fra hans forvovne Forsæt eller og tilholde ham at strøe om Aftenen forud Korn paa Fangepladsen og den næste Morgen først staae op Kl. 8, saa skulle de nok trække hen over Wittenberg. Men ifald ikke Wolf vil det, saa agte de at bede Gud om, at han vil holde Styr paa ham og lade ham

om Dagen fange lutter Frøer, Græshopper og Snegle, og om Natten plages af Muus, Lopper og alslags Utøj. De haabe iøvrigt til Gud, at de ligesom deres Brødre skulle undslippe hans løse og raadne Net, som de have taget i Øjesyn. Under Brevet læses: „Givet i vort himmelske Sæde blandt Træerne, under vort sædvanlige Segl og Fjær.“

En dyb Glæde over Naturen og et fromt Syn paa Alskabningen var stærkt fremtrædende hos Luther ogsaa i hans daglige Liv. Af Alt, hvad der omgav ham, naar han vandrede omkring i sin Have eller paa sin Mark, kunde han uddrage Lærdom til Gudfrygtighed. Snart plukkede han en Rose for at beundre dens herlige Bygning og udtale sig derom, snart blev han staaende stille for at betragte Træerne; og naar han saae dem fulde af Frugt, bragte det ham til at betænke, hvor skjøn hele Naturen vilde have seet ud, hvis Mennesket ej var faldet i Synd, og hvor Enhver da vilde have erkjendt, elsket, lovet og priist Gud i al Skabningen, saa at han selv i de mindste Blomster vilde have seet og erkjendt Guds Almagt, Viisdom og Godhed. „Men,“ sagde han, „Guds store og mangehaande Gaver overvælde og blænde os saaledes, at vi agte dem ringe, selv de allerstørste, saasom de ere saa almindelige. Det gaaer vor Herre og Gud, som det gaaer Forældre med deres smaa Børn; disse agte ikke det daglige Brød synderligt; men et Æble, en Pære eller anden Frugt sætte de megen Priis paa.“ Kom han hændelsesviis til at see, hvorledes Svinene bleve fedede i Stien, da fandt han deri et Billede paa de Ugudelige, hvem Gud tillod at gjøre sig rigtig tilgode, før de overgaves til Dommen. Naar han traf en Snog i sin Have og havde slaaet den ihjel, faldt det ham ind, at han vel ikke kunde udrydde

Synderne og Lasterne, men dog kunde hindre dem i at herske over sig og lægge deres Yngel i hans Hjerte. Da han engang saae Kvæget græsse paa Engen, sagde han: „Der gaae vore Prædikanter, disse Umælende, der bære Mælk, Smør, Ost og Uld; de prædike daglig for os om Tro paa Gud, at vi skulle forlade os paa ham som vor Fader."

En Aften, da han saae en lille Fugl sidde paa et Træ og berede sig til Hvile, sagde han: „Denne Fugl har nu holdt sit Aftensmaaltid og vil sove trygt deroppe, uden Bekymring for den Dag imorgen eller for Huusly, som David siger Ps. 91, 1: Den, som boer i den Høiestes Skjul, overnatter i den Almægtiges Skygge." En anden Gang kom to Smaafugle, der havde Rede i hans Have, flyvende ved Aftenstid, men bleve kyste bort af de Forbigaaende. Da han saae det, sagde han: „O, Du kjære lille Fugl, flyv ikke bort; jeg under Dig alt Godt af Hjertet, dersom Du blot kunde troe det om mig. Det gaaer den ligesom os selv; thi vi have heller ikke Tillid til Gud, skjøndt han under og beviser os alt Godt; han vil jo ikke slaae os ihjel, da han har hengivet sin Søn for os."

Til Fornøielse for sine Kostgængere og andre unge Mennesker havde han ladet indrette en Keglebane og morede sig ogsaa selv undertiden med at gjøre et Slag paa den. Naar En loe over de Andres Feilslag, kunde det falde ham ind at sige: „Ja, I kjære Qviriter (saaledes kaldte han dem), naar I om nogle Aar komme i Embede, Een som Borgmester, en Anden som Kantsler eller Præst og Skolemester, saa husker paa vort Keglespil. Nu seer Enhver af Eder let, naar den Anden slaaer skjævt, og troer, at han selv nok skal slaae alle ni; men naar det

kommer til Stykket, slaaer han selv skjævt. Saaledes seer ogsaa nu Mangen blandt Eder, hvor bagvendt denne eller hiin Borgmester og Præst bærer sig ad; men naar han selv kommer i et saadant Embede, vil han ogsaa tage fejl. Derfor skal Ingen være overmodig."

De Skuespil over Æmner af den hellige Skrift, som endnu i hine Tider bleve opførte især af den studerende Ungdom, anbefalede Luther, eftersom alle Mennesker skulde, paa hvad Maade de bedst kunde, arbejde paa, at Guds Ord kunde faae Fremgang og blive bekjendt, baade ved Malerier, Billedskjærerarbejder, Psalmer, Sang og Instrumentalmusik. „Deslige anskuelige Fremstillinger," yttrede han, „naar de da skee med Alvor og Beskedenhed, og det ikke er saadanne Gøglerier, som dem, der i forrige Tider opførtes i Pavedømmet, røre undertiden Folket mere end de offentlige Prædikener. Saaledes ere jo mange Mennesker i Nedertydskland, hvor Evangeliets Prædiken er forbudt, blevne omvendte ved slige Skuespil, saa de have annammet den rene Lære, og de bør derfor ingenlunde fordømmes."

I Musik og Sang fandt Luther sin allerkjæreste Fornøjelse. Hans Fløjte og Lut saae man hænge i hans Studereværelse lige indenfor Døren, og han opmuntrede sig i mørke Timer ved at spille paa dem. Musik kaldte han en skjøn og herlig Guds Gave og gav den Rang næst efter Theologien. Han priste dens Kraft til at forjage Sørgmodighed, vederkvæge og forfriske Sindet, og ikke mindre dens Magt til at formilde Menneskenes Charakteer og gjøre dem mere sagtmodige, sædelige og fornuftige. Den menneskelige Stemme forekom ham at være det vidunderligste Kunstværk, som de Vise forgjæves havde brudt deres Hoved med at udgrandske. Fleerstemmig Sang

sammenlignede han med en Dands, hvori de mange Stemmer hoppede og sprang omkring Melodien og ligesom prydede den med de yndigste Slyngninger. Han anbefalede anfegtede Sjæle at spille og synge og skrev til en sørgmodig Ven: „Kommer Satan og vil indgive Eder mørke Tanker, saa skal I slaae Strængene flinkt og sige: Vig bort Satan! nu maa jeg spille og synge for min Herre Christus. Bær Eder ad, som en vis Ægtemand gjorde; naar hans Kone begyndte at gnave og bide af ham, saa trak han sin Fløjte frem af Bæltet og fløjtede trøstigt derpaa, indtil hun blev kjed deraf og lod ham i Fred."

„Jeg har," sagde Churfyrstens Capelmester Johan Walther, „sunget mangen en god Time med den dyrebare Mand Luther og ofte seet, hvor lystig og glad i Sindet han blev ved Sang, saa at han næsten ikke kunde blive træt eller mæt deraf; og herligt forstod han at tale om Musik. Da han for 40 Aar siden (i Aaret 1525) vilde indrette den tydske Messe i Wittenberg, lod han den gamle Syngemester Rupff og mig kalde til sig, og han holdt mig tre Uger i Byen for ordentlig at skrive Choralnoderne til nogle af Evangelierne og Epistlerne."

For ret at kunne glæde sig ved Musiken oprettede Luther et Sangchor i sit eget Huus, hvor jævnlig fleerstemmige Choraler bleve udførte. Det gjorde ham meget ondt, da et ungt Menneske ved Navn Johannes Zinck døde i Aaret 1532; „han var," skrev han til hans Fader, „os alle saare kjær, især mig, der om Aftenen saa tidt brugte ham til at synge Discant i mit Huus." I Aaret 1534 nævnede han i et Brev en Johannes Töppel som en glad og behagelig Gæst, der ved sin Musik havde beviist ham meget Venskab.

Til en Componist, der havde sendt ham en Sang, skrev han (18de Jan. 1535): „Vi synge her ved Bordet, saa godt vi kunne. Gjøre vi ogsaa enkelte Bommerter (Saüe) imellemstunder, saa ligger Skylden ikke hos Eder, men i vor Kunst, der endnu er meget ringe, skjøndt vi dog synge vore Sager to, tre Gange igjennem. Men Virgilius synger om, at vi ikke ere alle lige. Og selv om alle Componisterne gjøre deres Sager godt, saa forslaaer det ikke noget mod os, der kunne synge rigtig ussel. Og det er jo ikke andet, end hvad der skeer i den hele Verdens Styrelse; man lader ogsaa Gud og Fornuften componere og fremsætte meget gode Ting; men desuagtet synger man, saa man skulde faae Skam. Derfor maae I Componister bære over med os, naar vi gjøre Bommerter i Eders Sange."

En Aften, da han havde Sangerne til Gæst hos sig og hørte dem udføre skjønne Motetter, sagde han med Forundring: „Naar Gud allerede i dette Liv, der er fuldt af Ureenhed, har forundt os slige ædle Gaver, hvorledes maa det da være i det evige Liv, hvor Alt vil være ganske fuldkomment og frydeligt; thi her er kun Begyndelsen."

„Gud," sagde han engang, „har prædiket Evangelium ogsaa ved Musiken." Og som Beviis anførte han Sangene af Josquin, en Nederlænder, der levede i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede; thi af dem kunde man lære, „at al Composition flyder og kommer glad, villig, mild og yndig frem, ikke tvungen eller bunden snorlige til Reglerne." Han lod denne i sin Tid meget berømte Mesters Sange oftere synge ved Bordet ligesom ogsaa Motetter af Senfl (født 1500), hans Yndlingscomponist, der var Capelmester hos Hertugen

af Bayern. „En saadan Motet," udbrød Luther, „var jeg ikke istand til at skrive, om det end gjaldt mit Liv; men," tilføjede han, „saa kan Senfl heller ikke udlægge en Psalme, saadan som jeg kan." Mens han opholdt sig paa Coburg, bad han i et Brev, der indeholdt en herlig Lovtale over Musikens Værd, Senfl at sende ham en Composition over Ordene i den fjerde Psalme: „I Fred vil jeg lægge mig til Hvile og sove ind"; dette Ønske opfyldte ogsaa hans Ven.

Stundom blev Luther, navnlig i Sommertiden, indbudt til Præsterne i Omegnen af Wittenberg. Han modtog Indbydelsen, saa ofte hans Lejlighed var dertil; men for ikke at besvære sine Værter, lod han Maden i Forvejen berede hjemme og tog da sine Bordfæller med sig. Saasnart der var læst fra Bords, istemmede han med dem Sange, og kunde blive ved dermed en Timestid eller endnu længere.

Saalænge Katholicismen herskede i Wittenberg, plejede man aarlig at fejre St. Martins Dag og flere Helgendage med Ædegilder, men især var Fastelavn en Fest, paa hvilken man besværede Hjerterne med Drukkenskab og vildt Fylderi og begik allehaande usædelig Raadhed. Luther havde faaet dette Uvæsen afskaffet, og Raadet i Wittenberg havde indført sømmelige Gilder, der holdtes paa Raadhuset, og hvortil Universitetets Lærere bleve indbudte. Engang blev ogsaa Luther indbudt til et sligt Fastelavnsgilde, men undslog sig for at deeltage.

Da den Skik havde vedligeholdt sig, at unge Mennesker ved Fastelavn løb forklædte omkring, fik en Skare saadanne, der anførtes af en lærd ung Mand, det Indfald at gæste Luthers Huus. De havde anlagt Bjergmandsdragt og rustet sig som Skiferhuggere med deres Øxer paa

Nakken. De havde tillige forsynet sig med et kunstigt Skakspil, da de vidste, at Luther holdt af dette Spil. Da nu Doktoren hørte, at et Selskab af Bjergfolk var ved hans Dør og begjærede at indlades, sagde han: „Luk dem ind, de ere min kjære Faders Svende. Saadanne Folk, som hele Ugen igjennem færdes under Jorden i daarlig Luft eller fordærvelige Dunster, maa man engang imellem unde en Fornøjelse."

Selskabet træder ind og sætter Skakspillet paa Doktorens Bord. Denne tog saa, som en øvet Spiller, fat med dem.

„I Bjergfolk," sagde han, „hvo som vil trække i denne og andre dybe Schakter og ikke vil tage Skade, eller ved Uorden sætte Sit til, han maa, som Ordsproget siger, ikke have Øjnene i Lommen; thi det gjælder at passe paa til begge Sider." Derpaa gjorde Doktoren sin Modpart mat.

Denne overlod ham Skakspillet; alle bleve i Tugt og Ære glade hos ham og sang og dandsede lystigt.

Luther elskede Selskabelighed, og naar han fik Gaver til Bordet fra sine Venner, gjorde han Smaagilder. Engang sendte Hausmann ham et Vildsviin til Foræring, og deraf tog han, som han skrev (6te Nov. 1532), Anledning til at fejre i Forening med Jonas, Philip, Pommer og Cruciger en Fest til Ære for St. Martins, sin Søn Martins og Fader Martins Fødselsdag. I Aaret 1536, da et engelsk Gesandtskab opholdt sig i Wittenberg, forsynede Churfyrsten hans Bord med et heelt Fad Viin (paa 6 Eimer) og et Vildsviin, for hvilken betydelige Gave han aflagde Landsherren sin Tak.

Overdaadighed i Mad og Drikke var en af hiin Tidsalders Skjødesynder, og især medførte Bryllupper store

Udgifter. I Aaret 1546 udkom derfor fra Churfyrsten en Anordning, der skulde sætte Skranker for Ødselheden ved Universitetslærernes Bryllupsfærd. Det forbødes deri Rektorer, Doktorer og Licentiater at have meer end 8 Borde Gæster ved en slig Lejlighed; men det synes at have været for knapt for dem; thi i en ny Anordning fra 1562 tillodes det dem at bede 10 Borde og til hvert Bord 12 Personer foruden Tjenerne.

Denne gængse Luxus gav ogsaa engang Luther som Huusfader endeel at tænke paa og satte ham i Forlegenhed. I Aaret 1536 vilde Hieronymus Weller, der da var i Freiberg, holde Bryllup og spurgte Luther tilraads om Stedet, hvor det bedst kunde foregaae. Luther svarede ham derpaa: „Du veed, hvor dyrt alting er her, og i hvilken Betryk vi daglig ere, saa at hverken jeg eller min Käthe begribe, hvorledes vi hæderligt og som det sømmer sig skulde kunne bespise en saa stor Skare Mennesker. Og jeg vil dog hverken sætte en Klik paa Dit eller mit Rygte. Jeg vilde derfor raade til, at Du lod Bryllupet staae i Freiberg, eller hvis det ej kan gaae an, gjorde et prægtigt Afskedsgilde der og saa kom hid med et ringe Følge, saaledes som Cruciger, Doktor Bruck og Flere have gjort, og gav en Frokost eller et Middagsmaaltid paa to eller tre Borde.

Du veed, at jeg gjerne vil gjøre Alt for at hjælpe og hædre Dig og rette mig efter Dine; men vort Torv her duer Intet, og skal hele Hoben indbydes, Universitetet og flere Andre, som man for min Skyld ikke godt kunde forbigaae, saa vil det hverken forslaae med ni eller tolv Borde. Du saae, hvor knebent vi toge det, da Du blev Doktor; vi indbøde kun Mænd, men ingen Kvinder og Børn, og dog var der en Sværm paa syv eller otte

Borde." Han drøftede denne Sag med sin Ven i flere Breve og sendte ham en Liste over alle dem, der maatte indbydes, naar han skulde være Vært, og Byen, Universitetet, han selv og hans Ven skulde holdes i Ære, og anslog Udgifterne til meer end 100 Gylden. Af hans Yttringer til Jonas maa man dog slutte, at han tilsidst, efter at have faaet den paatænkte Festlighed noget indskrænket, lod Brylluppet staae i sit eget Huus.

Aarene

1537 — 1546.

I.

Den farefulde Rejse.

To kirkelige Anliggender havde i Løbet af Aaret 1536 stærkt sysselsat Luthers Tanker.

Det ene af dem var en paatænkt Overeenskomst mellem ham og Bucer samt Theologerne af dennes Parti angaaende Læren om Nadveren. Efterat endeel Breve vare blevne vexlede, berammedes en Samtale til Eisenach den fjerde Søndag efter Paaske. Men et heftigt Sygdomsanfald tillod ikke Luther at foretage den henved 28 Miil lange Rejse derhen. Theologerne fra Straßburg besluttede derfor at begive sig til Wittenberg. Her bleve den 22de Maj Forhandlingerne aabnede i Luthers Huus og førte saa heldigt, at en Foreningsformel, som Melanchthon havde forfattet, blev undertegnet af alle Tilstedeværende. Forliget besegledes derefter med fælles Nydelse af Nadveren.

En Aften i hiin Tid havde Luther Bucer til Gæst hos sig. Ved Bordet roste han en Prædiken, denne havde holdt samme Dag, men føjede til: „Jeg er en bedre Prædikant.“ Da Bucer svarede: „Den Roes giver Enhver Eder med Rette,“ vedblev Luther: „Nej, det var ikke saaledes meent; I skal ikke tillægge mig det som en Roes, thi jeg erkjender min Svaghed og er ikke istand til at

holde saa skarpsindig og lærd en Prædiken som den, I holdt. Men naar jeg kommer op paa Prædikestolen, agter jeg paa, hvilke Tilhørere jeg har for mig, og for dem prædiker jeg, hvad de kunne forstaae; thi de fleste af dem ere fattige Almuesfolk. Men I stiger for højt i Eders Prædiken og svæver i Luften; derfor passe Eders Prædikener kun for de Lærde. Mine Landsmænd, Venderne her, kunne ikke forstaae dem. Derfor bærer jeg mig ad med dem som en tro Moder, der rækker sit grædende Barn Brystet og giver det Mælk at drikke, hvoraf Barnet bliver bedre kvæget og næret, end om det fik Rosensukker eller anden kostelig Sirup fra Apotheket."

Det andet Anliggende, som sysselsatte Luther, var den Kirkeforsamling, Pave Paul III. midt i Aaret havde udskrevet til Mantua det næste Aar. Reformatoren havde paa Churfyrstens Befaling i December affattet en Række Artikler angaaende de Troeslærdomme, som man paa Kirkeforsamlingen urokkelig maatte fastholde, og disse skulde forelægges en Forsamling af de protestantiske Fyrster og Stænder i Schmalkalden i Februar det følgende Aar.

For at overvære denne afrejste Luther i Selskab med Melanchthon og Bugenhagen den 31te Januar fra Wittenberg. De lagde Vejen over Grimma og Altenburg. Begge Steder bleve de, som han fortalte Jonas (1ste Febr.), prægtigt beværtede paa Churfyrstens Slotte og vare raske og glade. Den 7de ankom de til Schmalkalden, og to Dage efter holdt Luther for de forsamlede Fyrster en Prædiken i den rummelige og høje Sognekirke, hvori „hans ligesom Spalatins Røst ikke tog sig anderledes ud end en Spidsmusestemme." Baade Stedet og Luften behagede ham, som han berettede Jonas (9de Febr.); vel havde han haft et Anfald af Steensmerter, efter Dr. Ratzebergers

Formening paa Grund af sit Leje i klamme Sengklæder, men følte Lettelse, da en Steen uformærkt var gaaet fra ham.

Fem Dage senere skrev han atter til Jonas. Han udtalte sin Utilfredshed over, at man nu havde været en Uge sammen uden at foretage Noget; Fyrsterne og Stænderne afhandlede andre Ting, end man havde ventet, ogsaa uden Theologernes Hjælp; disse vare mætte og trætte af Opholdet og længtes efter Hjemmet. „Vi leve som Tiggere,“ vedblev han; „thi med Landgreven og med Hertugen af Würtemberg spise vi Brød, da de have de bedste Bagere, med Nürnbergerne drikke vi Viin, fra Hoffet faae vi Kjød og Fisk. Men af Dig har jeg lært, at vægtigt Brød — hvad baade det fra Hoffet og fra Torvet er — foraarsager Steen; maaskee ogsaa jeg nødes til at erfare det.“

Hvad han befrygtede, indtraf. Hans Steensmerter vendte tilbage. Desuagtet vovede han sig til at prædike den 18de Februar for en talrig Forsamling. Men samme Dag paakom ham saa heftige Smerter, at han troede sig Døden nær. De Venner, der omgave hans Leje, Melanchthon, Spalatin, Myconius og Hans v. Dolzig hørte ham sige: „Herre Gud, jeg døer, som en Fjende af Dine Fjender, banlyst og forbandet af Paven, Din Fjende og Antichristen. Men Din Fjende skal atter døe i Din Ban, og begge skulle vi dømmes paa den yderste Dag, han, Din Fjende, til evig Pine, jeg, Din arme Skabning, der offentlig har bekjendt Dit Navn og Din Majestæt, til evig Ære og Herlighed.“ Derpaa befalede han sig til Gud og sagde, at han gjerne vilde fare heden i det fremmede Land, om det saa var Guds Villie.

Churfyrsten af Sachsen, hvem man havde underrettet

om Luthers farlige Tilstand, aflagde ham strax et Besøg. „Gud velsigne Eders Naade," udbrød han, da hans Landsherre traadte ind til ham i den hennebergske Rentemester Balthasar Wilhelms Bolig. Churfyrsten trøstede den Syge meget kjærligt og sagde: „Vor kjære Herre og Gud vil for sit Ords og Navns Skyld være os naadig og holde Eder, kjære Fader, i Live." Efterat have fremført disse Ord maatte han vende sig bort; thi Taarer brøde frem af hans Øjne. Luther takkede ham for hans naadige Besøg og talte til ham om, hvormeget han, Fyrsten, havde udstaaet tilligemed ham selv for Evangeliets Skyld. Denne dyrebare Skat befalede den Syge fremdeles til hans Omhu.

„Kjære Hr. Doktor," udbrød Johan Frederik, „jeg frygter for, at ifald Gud tog Eder bort, saa vilde han ogsaa tage sit dyrebare Ord bort med det samme."

„Ak nej, min naadigste Herre," gav Luther til Svar, „Gud forbyde det; der er endnu saa mange lærde og trofaste Mænd, som mene det hjerteligt godt og forstaae Ordet vel; jeg haaber, Gud vil give Naade til, at de staae som en Muur til at holde det i Hævd og beholde det. Ja, det give den almægtige Gud!" tilføjede han, idet han foldede sine Hænder.

Men Churfyrsten vendte sig til de tilstedeværende Præster, hvem Luther lidt før havde opfordret til at bede flittigt mod Djævlen, og sagde til dem: „Kjære Herrer! seer til, at I holde over det rene Guds Ord, at vi maae blive hos vor kjære Herre Gud. Have alle Sogneherrerne," vedblev han, „eendrægtigen underskrevet de schmalkaldiske Artikler?"

„Ja," gav Melanchthon til Svar, „og navnlig ere de enige om den Artikel, der angaaer den hellige Nadver."

Dette glædede Churfyrsten at høre. Da han vilde til at sige Luther Farvel, trøstede han ham igjen med mange huldsalige Ord og sagde tilsidst: „Er det Herrens Villie, at I skal kaldes herfra, da vær ikke bekymret for Eders Hustru og Børn; thi Eders Hustru skal være som min Hustru og Eders Børn som mine Børn."

Efterat Churfyrsten havde fjernet sig, laae Luther en Timestid stille hen; derpaa begyndte han atter at tale. „Jeg troede," sagde han, „det var Luftens Skyld, men det er ogsaa Djævlens Skyld, der tager, hvad han kan faae, for at plage mig dermed. St. Stephan blev af de ondskabsfulde Jøder stenet udvendig fra; jeg bliver ogsaa stenet af en Nidding, Stenen, indvendig." Hans Suk og Bønner afvexlede med korte Udbrud, som de stigende Smerter fremkaldte. „Det er Pælen i Kjødet," udbrød han, „Satans Kølle, hvormed han martrer mit Legeme." Han frygtede for, at den overvættes Pine skulde tilsidst tage Forstanden fra ham; men trøstede sig og sagde: „Nu vel, selv om jeg bliver afsindig, saa bliver jeg dog ved at være klog baade for Gud og Christus, der er min Herre og min Viisdom." Da man sagde, at Kirken gjorde Forbøn for ham, svarede han: „Der er opsendt Bønner nok til Gud; vil han høre dem, saa kan han gjøre det, og Alt, hvad ham behager."

Flere Dage laae han paa Sygelejet uden at faae den mindste Lindring i sine Smerter. Hele hans Legeme svulmede op ved Standsningen af de naturlige Udtømmelser. Landgrevens Læge, Megnbach, beskyldtes for at have grebet Sygdommen feil an og derved forværret den. Søndagen den 25de Februar sad Melanchthon ved Luthers Seng, og da han saae, hvor forpiint hans Ven var, brast han tilsidst i Graad. Da sagde Luther til ham: „Hans Løser plejer

at sige: Det er ingen Kunst at drikke godt Øl; men at drikke slet Øl, det er en Kunst. Saaledes maa Du nu ogsaa tænke, at jeg med disse Apothekerdrikke maa lære at practisere denne Kunst. Og Gud være lovet, at jeg ogsaa i denne Dødskamp og uagtet mine svære Smerter kan være ved godt Mod; thi have vi modtaget det Gode af Herrens Haand, skulle vi da ikke ogsaa modtage det Onde? At gjøre anderledes vilde slet ikke sømme sig; og slige Folk kan vor Herre faae hver Dag. Det hedder: Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet."

Derpaa talte han om, hvor vidunderligt Gud havde udfriet ham af hans Kamp med Paven og Djævlen, hvorlidt hans Lidelser betydede imod Christi, hvorledes man kun gjennem Døden kom i Samfund med alle forudgangne Hellige og alle Guds Stridsmænd, og hvor fuldt af Omskiftelser og Forgængelighed Menneskelivet var.

Dagen efter, da hans Venner skiltes fra ham, bad han med stor Inderlighed Gud om at høre hans Suk og Skrig og udløse ham. Ogsaa Kirkens Fremtid laae ham meget paa Hjerte, og han blev heftig bevæget ved Tanken om, at de Tider kunde komme igjen, da det samme, han havde erfaret i Rom, atter vilde skee, nemlig at man drev Spot med alle dem, der enfoldelig troede paa Sjælens Udødelighed.

Da den fuldkomne Forstoppelse, hvoraf han led, havde varet otte samfulde Dage, og intet Middel derimod vilde hjælpe, forlangte han, i Mistvivl om sin Helbredelse, at man skulde føre ham bort fra Schmalkalden. Endskjøndt han var yderlig svag, modsatte man sig dog ikke hans Ønske, især da Dr. Sturz, som Melanchthon efter Luthers Begjæring havde tilkaldt fra Erfurt, intet havde derimod,

eftersom der ikke fandtes noget Apothek i Schmalkalden, og det derfor fattedes paa de fornødne Lægemidler.

Mandagen den 26de afrejste han i Churfyrstens egen Vogn med Bugenhagen, Spalatin, Myconius og Sturz. Churfyrsten lod en anden Vogn, fuld af Fyrbækkener og andre Redskaber, følge med, forat den Syge paa Rejsen i den strænge Aarstid kunde blive opvarmet tilstrækkeligt. Da Luther forlod Byen, udbrød han: „Gud opfylde Eder med Kjærlighed til Christus og Had til Paven!“ Undervejs piinte Smerterne ham i den Grad, at han sagde: „Gid her var en Tyrk tilstede, der kunde slagte mig, da jeg dog med et sundt og stærkt Legeme maa gaae tilgrunde. Gjerne døde jeg, naar blot ikke den Satans Legat (Vorstius) netop var i Schmalkalden; han vil nu udraabe over hele Verden, at jeg har maattet ende mine Dage af stor Angst og Forfærdelse.“

Mandagaften naaede den Syge Tambach, en Flække ved Thüringerwald, to Miil fra Schmalkalden. De stærke Stød af Vognen paa de slette Veje havde virket gavnligt paa ham, og da han, før han gik tilsengs i Herberget, havde nydt lidt Rødviin, „aabnedes om Natten Naturens Veje, og han begyndte at blive befriet fra den Besvær og Byrde, han med Dødens Smerter havde baaret paa i elleve lange Dage.“ Den Glæde, han følte herover, meddeelte han Klokken tre om Natten Melanchthon, idet han med Tak til Gud skrev, „at han var kommen op af Gruben paa det jævne Land,“ og bad sin Ven underrette Churfyrsten og hans andre Velyndere derom. Tambach kaldte han i Brevet sit Phanuel, fordi han der ligesom Jacob (1 Moseb. 32, 31) havde seet Herren Ansigt til Ansigt og var bleven velsignet af ham. Mag. Schlainhauffen, der hørte til Luthers Bordfæller, tilbød sig at overbringe

den glædelige Efterretning; da han om Morgenen tidlig kom til Schmalkalden og ilede forbi den romerske Legats Bolig, raabte han med skingrende Røst paa Latin: „Luther lever! Luther lever!“ og skyndte sig derpaa til Churfyrsten. Denne blev saa fornøjet over Budskabet, at han skjænkede Overbringeren ti nye Skuegroschen.

Saasnart Luther var ankommen til Gotha, Tirsdagen den 27de, skrev han til sin Hustru et Brev, der begynder saaledes: „Naade og Fred i Christo! Du maa, kjære Käthe, for en Tid leje Dig Heste til Dit Behov; thi min naadige Herre vil beholde Dine Heste (dem havde Luther benyttet paa Henrejsen) og skikke dem hjem med Mag. Philip.“ Derpaa fortalte han hende kortelig om sin Sygdom, hvorledes han havde befalet hende og Børnene til Gud, uden Haab om at gjensee dem, og hvormegen Lettelse han nu følte, saa det forekom ham, at han var født paany. „Tak Gud,“ fortsatte han, „og lad de kjære Børn tilligemed Faster Lene takke den rette Fader; thi I havde nær mistet denne Eders Fader. Den fromme Fyrste har ladet Folk løbe, ride, hente, og han har bestræbt sig til det Yderste for at hjælpe mig; men det vilde ikke blive til Noget. Din Kunst hjælper mig heller ikke det Mindste. Gud har gjort Underværker paa mig i denne Nat, og han gjør dem endnu ved fromme Folks Forbønner.

Dette lader jeg Dig vide, da jeg troer, at min naadige Herre har paalagt Landfogden at lade Dig rejse mig imøde, for at Du kunde see mig og tale med mig, hvis jeg skulde døe undervejs; men det er nu ikke fornødent; Du kan godt blive hjemme; thi Gud har saa rigelig hjulpet mig, at jeg haaber at komme gladelig til Dig. Idag ligge vi i Gotha. Jeg har iøvrigt skrevet

fire Gange, og det undrer mig, at ingen af Brevene ere ankomne til Eder."

Men Faren var endnu ikke forbi. Smerterne vendte tilbage med en saadan Voldsomhed, at Luther ikke kunde tænke paa at rejse videre. Om Onsdagaften var han saa afkræftet, at han tvivlede om at overleve den næste Dag. Han vilde Ingen see hos sig undtagen Dr. Pommer. Ham tilkjendegav han sin sidste Villie, som Bugenhagen nøjagtig nedskrev.

„Jeg veed," sagde han, „at jeg, Gud være lovet, har handlet vel i at bestorme Pavedømmet med Guds Ord; thi det bespotter Gud, Christus og Evangeliet."

„Bed," vedblev han, „min dyrebare Philip, Jonas og Cruciger at tilgive mig, hvad jeg har syndet mod dem!"

„Og trøst min Käthe, at hun bærer min Død og tænker paa, at hun i tolv Aar har levet i Fred og Glæde med mig! Hun har tjent mig ikke blot som en Hustru, men som et Tyende. Gud gjengjælde hende det! Men I vil sørge for hende og Børnene, som I bedst kan."

„Bring vor Kirkes Diakoner Hilsen fra mig! — De fromme Borgere i Wittenberg have ofte viist mig Tjenester. — Og siig ogsaa Churfyrsten og Landgreven fra mig, at de ikke skulle bekymre sig om de Modstandere, der raabe paa, at de røve Kirkens Gods. Thi de røve ikke paa samme Maade som mange Andre; men jeg seer, at de anvende Godset til Kirkens Bedste. — Den barmhjertige Gud opholde dem i den rette Lære, og give dem at takke ham for Befrielsen fra Antichristen. Vel ere de i nogle Stykker Syndere og ingenlunde ganske rene, men dog skulle de sætte deres Lid til Herrens Naade. Thi hiint er for Intet at regne mod de uchristelige Modstanderes

Ugudelighed, Bespottelser, Had og Manddrab, hvorfra Gud har friet dem."

„Jeg er nu beredt til at døe, hvis Herren vil det. Men jeg ønskede nok at leve til Pintse, for at kunne endnu kraftigere anklage hiint romerske Uhyre for al Verden i offentlig Skrift. Lever jeg, skal jeg nok sætte det i Værk; jeg trænger ikke til nogen Spore. Men døer jeg, vil der nok komme dem efter mig, der ville tage kraftigere fat paa det Udyr."

„Og saa befaler jeg min Aand i min Faders og i min Herres Jesu Christi Hænder, hvem jeg har prædiket og bekjendt for Verden. Amen!"

Dagen efter skriftede han endnu engang for Dr. Pommer og modtog Afløsning af ham. „Jeg troede igaar", sagde han, „at jeg idag skulde ligge Lig; men det er endnu ikke Guds Villie. Den skee!" Om Fredagen og Løverdagen talte han med Myconius om sin Jordefærd i Gotha og takkede Gud for, at han skulde døe og begraves der. Men Dr. Pommer trøstede ham med, at Gud endnu kunde vende det til det Bedre, og lovede at gjøre Sit til, at han kunde blive bisat i Wittenbergs Slotskirke, hvorfra Livets Kilde var strømmet ud i den hele Verden.

Bucer og Wolfhart, der ikke havde kunnet faae Luther i Tale i Schmalkalden paa Grund af hans Sygdom, vare rejste efter ham til Gotha. Saa svag han end var, lod han dem dog komme ind til sig og baade hørte og svarede dem med stor Venlighed. Han formanede dem til at prædike for deres talrige Menigheder ikke med svære, forblommede og høje Ord, men i al Enfoldighed, tydeligt og oprigtigt.

Efterat i Gotha sex Stene vare gaaede fra ham,

indtraadte en virkelig Bedring i hans Befindende. Churfyrsten havde først paalagt Sturz at ledsage den Syge uden Rast til Weimar, hvor han bedst kunde ligge stille og udhvile sig i nogle Dage; men da han erfarede hans Tilbagefald i Gotha, befalede han Lægen først at lade ham gjøre et Ophold i Erfurt, skjøndt denne Bye laae under Churfyrsten af Mainz. I Weimar traf Luther sammen med Melanchthon, der den 6te Marts var afrejst fra Schmalkalden. Derfra gik Rejsen langsomt videre til Altenburg. Man tog ind hos Spalatin, der paa en lejet Vogn var ilet forud og i sin Hast undervejs var væltet. At Käthe kom sin Ægtefælle imøde i Altenburg, maae vi slutte af et senere Brev til Spalatin fra Luther (21de Marts), hvori han gjorde Undskyldning for at hans Hustru ikke havde medbragt nogen Gave til Spalatins Døttre; „men nu var hun ifærd med at faae nogle Bøger indbundne, som hun vilde oversende til en Erindring.“ Den 13de Marts kom de Rejsende til Grimma, hvorfra Melanchthon berettede Johan Lange, at Luthers Kræfter og Appetit begyndte at indfinde sig. Dagen efter var Luther lykkeligt og vel i sit Hjem.

Kort efterat han havde overstaaet sin Sygdom, udbredte det Rygte sig blandt Papisterne, at han var død. Der kom da et Sendebud til ham fra den lille By Hall i Inndalen nærved Innsbruck og berettede, at det var et almindeligt Rygte i Vælskland, at Hr. Dr. Martin Luther var faret heden. Man havde forfattet en Gravskrift over ham paa Hebraisk, Græsk og Latin. Herover vare mange gudfrygtige Hjerter blevne saare forfærdede og havde nu udsendt ham for at skaffe dem en Copi af hiin Gravskrift. „Saasom,“ vedblev han, „jeg nu finder Eder, højærværdige Herre, i Live, beder jeg, at I vil give mig noget Skriftligt

om Eders Grav, forat jeg kan trøste de fromme Sjæle, der have været bekymrede." Derover brast Luther i Latter og udbrød: „Det er en snurrig Begjæring, I der gjør, om noget Skriftligt. Jeg har i mine Dage aldrig skrevet Noget om min Begravelse. Dog — I skal faae det." Derpaa skrev han Følgende:

„Jeg Doktor Martinus Luther bekjender med denne min Haandskrift, at jeg er ganske enig med Djævlen, Paven og alle mine Fjender. Thi de vilde være saare glade, om jeg var død; jeg under dem af Hjertet gjerne slig Glæde, og vilde gjerne selv være død i Schmalkalden; men Gud har ikke villet have, at jeg skulde stadfæste slig Glæde. Dog, han vil nok gjøre det, før de vente det, mig til stor Lykke, og de ville nok engang synge: Ak, gid Luther endnu var i Live. Det er Afskriften fra min Grav paa Tydsk, Græsk, Latin og Hebraisk."

II.

Tildragelser i Vennekredsen.

Ad Luther havde Døden kun truet; to af hans kjære gamle Venner borttog den derimod.

Den 15de Juli 1538 døde hans Barndomsven og Skolekammerat Hans Reinecke i Nordhausen hos sin Datter. Hverken Jakob, Luthers Broder, eller Käthe driftede sig til strax at meddele ham Tidenden derom, da han ikke befandt sig vel. Af samme Grund dulgte man ogsaa Hausmanns Død for ham. Den 6te November samme Aar kom der

Breve fra Freiberg om, at Hausmann, som var kaldet til Superintendent der, var bleven rørt af Slag, medens han holdt sin Tiltrædelsesprædiken, og var død kort efter. Men Luthers Omgivelser berettede ham først blot dette, at hans Ven var syg, derefter, at han var opgiven, endelig, at han var blidt hensovet i Christo. Luther brast i stærk Graad og sagde: „Saaledes tager Gud de Fromme bort; bagefter vil han tage Avnerne. Skriften siger: Den Retfærdige omkommer, og Ingen lægger det paa Hjerte. (Es. 57, 1.) Det er forfærdelige Tider. Gud vil feje og rense sin Lo. Jeg beder ham, at han ikke vil lade min Kone og mine Børn leve længe efter min Død. Der vil følge gruelige Tider. Jeg havde ikke troet, at Verden var saa ond. Gud hjælpe os til at blive ved hans Ord og forbedre os! Hausmann var mig sandelig en saare kjær Ven!" Saaledes sad han hele Dagen, græd og sørgede, gik hen til Jonas, Mag. Philip, Joachim Camerarius og Caspar v. Kockeritz og sad sørgende og grædende ogsaa blandt dem. Kort efter meente han at see et bestemt Varsel om Guds nære Straffedom over Tydskland i den store Komet, der om Aftenen den 18de Januar 1539 viste sig over Wittenberg og strakte sin lange Hale hen mod Fiskenes Tegn.

Det kjendtes noksom, at Luther nærmede sig Alderdommens Dage. Bucer bad han (6te Decbr. 1537) undskylde, at han havde tøvet saalænge med at svare; „men I veed," skrev han, „at der ligger en heel Hob Arbejder og Sorger paa mig svage Stakkel, der i og for sig, uden at regne Sygdommene og Alderen, er dorsk og langsom." Og til Probst beklagede han sig (15de Septbr. 1538) over, at han, der var en udslidt Olding og træt af de mange Arbejder, dog Dag for Dag maatte være ung paany, idet

bestandig nye Sekter opstode, som der behøvedes en frisk Ungdom til at bekæmpe.

Det var dog langtfra, at Luther unddrog sig de Arbejder, som kom til at hvile paa ham, navnlig naar hans Medarbejdere i Wittenberg vare fraværende, hvad oftere hændtes. Bugenhagen afrejste i Juli 1537 til Danmark, hvor han kronede Kong Christian III. og hans Gemalinde Dorothea, ordinerede syv Superintendenter, udarbejdede en Kirkeordinants, forfattede en Constitution for Universitetet og var sysselsat med saamange andre Arbejder, at hans Ophold der varede, med et Par Afbrydelser, i samfulde fem Aar. Det var derfor Luther, der varetog hans Gjerning, meget kjært, at han i Aaret 1540 længere Tid kunde have denne sin dyrebare Ven i Wittenberg og see ham regelmæssigt hos sig ved et Arbejde, som laae ham meget paa Hjerte, nemlig Gjennemsynet af hans Bibeloversættelse. Mathesius fortæller, at Luther ugentlig nogle Timer før Aftensmaaltidet samledes i sit Hjem med Dr. Pommer, Jonas, Creuziger, Mag. Philip, Goldhahn, Professor i det hebraiske Sprog, og Rörer, hvortil ofte endnu kom de udenbyes Lærde Dr. Ziegler og Dr. Forster. I disse Møder raadslog man om Oversættelsen og gjorde Bemærkninger ved den. Naar dette Arbejde var færdigt, beholdt Doktoren undertiden sine Venner og Medhjælpere hos sig til Aften, og ved Bordet faldt da mange gode Taler.

Engang sang man Didos sidste Ord hos Virgil:

Elskede Kjærlighedsskjænk, mens Guder og Skjebnen tillod det,
I modtage min Sjæl, fra denne min Kummer I frie mig!

Ja, jeg leved — fuldbragte det Løb, som min Skjebne bestemte:
Dybt under Jordens Ring nu gaaer min herlige Skygge.

Hr. Philip stemmede i med, og da Sangen var ude, sagde han, med Hentydning til den tidligere nævnte engelske Dr. Antonius eller Robert Barnes's sørgelige Skjebne, da han ligesom Dido endte paa Baalet: „Virgil har villet digte Antonius en Dødssang, hvori han udtaler sine sidste Ord og Villie.“ Men Luther svarede: „Ak Gud, de blinde Hedninger med deres Lærde ere dog stakkels elendige Mennesker. Hvor jammerligt døe de ikke bort uden Christi Kors og hans Ords Lys! Saaledes slutter ogsaa den store Digter sin Bog, idet han beskriver Fyrst Turnus's Død:

Med Harme jeg døer, og uvillig vandrer jeg heden.

Ja, Mangen sætter selv sit Hjerte til, som kan sees paa den elendige, hjælpeløse Dido. Vi takke Gud for Davids, Simeons og Stephans sidste Ord, der blidelig og med Glæde hensov under sand Erkjendelse og Paakaldelse af den evige Midler, og som befalede deres Sjæle til den Herre Christus, at han skulde annamme dem og tage dem i Forvaring. Ja, lader os vel lægge Mærke til de Gravskrifter og Exempler, der forefindes i den hellige Skrift!“

Ogsaa Justus Jonas var hyppig borte fra Wittenberg. I April 1538 var han tilstede paa et Convent i Brunsvig. Iblandt andre Yttringer i Luthers Breve til ham forekom ogsaa disse: „Jeg vil ikke kappes med Dig i at skrive Breve; for det Første, fordi Du langt overgaaer mig saavel i Aand og Sprogkundskab som i medfødte Gaver; og dernæst, fordi Du har Mere at skrive om, da Du sidder der mellem saadanne store Helte og Bedrifter.

Jeg mener, at ogsaa Grækernes og Trojanernes Hære ved Trojas Belejring kun vilde have været nogle fejge Hobe, dersom Homers Digtekunst ikke havde tillagt dem de herligste Gaver og opflammet deres Forsagthed til Heltemod. Vi for vort Vedkommende bekjende Christus i Stilhed og Haab, men undertiden med altfor liden Tapperhed. Vi overvældes, især Mag. Philip og jeg, medens I ere borte, af Sager og Forretninger indtil Væmmelse, omendskjøndt jeg som en gammel og udtjent Mand heller i denne Tid vilde gotte mig med Alderdommens Lyst i mine Haver ved at beskue Guds Vidundere i Løvspringet." Den 12te Maj skrev Luther ham atter til, beroligede ham med Hensyn til, at hans lille Datter Sophie ligesom to af Doktorens Tjenestepiger laae tilsengs af den i Wittenberg hvert Foraar og Efteraar grasserende Feber, og lovede at besøge Fyrsterne af Anhalt, hos hvem hans Ven befandt sig, enten i Coswig eller i Wörlitz. Saa ofte Jonas havde Anfald af Steensmerter, var Luther meget bekymret for ham, og i en lille Billet fra Juli 1539 beder han sin Ven at lade ham daglig, enten Morgen, Middag eller Aften vide, hvorledes han befinder sig, da han selv paa Grund af Varmen og sin Ladhed ikke er istand til at besøge ham hver Dag. Da Jonas kort efter forlod Wittenberg, for flere Maaneder at visitere i Hertugdømmet Sachsen, vedligeholdt Luther en stadig Brevvexling med ham. Det samme var Tilfældet, da Jonas i Februar 1540 havde begivet sig til et Convent i Schmalkalden.

I April 1541 blev Jonas kaldet til Halle, hvis Borgere havde begjært at faae Reformationen indført. Han forblev der tre Aar uden at være fast ansat eller løst fra sin Stilling i Wittenberg; men fra Aaret 1544 overtog han Sognekaldet i hiin By. Churfyrsten vilde nødig give

Slip paa ham; men Luther raadede dertil, for Kirkens Skyld og uden at tage Hensyn til det personlige Savn, han vistnok følte ved sin Vens Fraværelse. Sin Brevvexling med ham fortsatte han, rigtignok ikke saa stadigt, som Jonas, der var utrættelig i at tilskrive ham og sende ham Bud, begjærede det; men saa ofte der forefaldt noget Vigtigt enten i hans egen eller i Jonas's Familie, viste han sig som den troe Ven.

Hvor fuldt af Kjærlighed var ikke det Trøstebrev, han sendte Jonas (25de Decbr. 1542), da dennes Hustru var død! „Hvad jeg skal skrive," hed det deri, „veed jeg aldeles ikke, saaledes har det uventede Slag, der ramte Dig, nedslaaet mig. Vi have alle mistet den kjæreste Ledsagerinde i Livet. Hun var mig ikke blot i Sandhed kjær, men selv Synet af hende var mig altid saa oplivende og trøstende; thi vi vidste, at hun deelte og bar Alt, hvad godt eller ondt der timedes os, som om det var vederfaret hende selv (o! en bitter Adskillelse), og jeg havde haabet, at hun skulde overleve mig og være den bedste Trøsterinde og den første blandt alle Kvinder for min Familie. Jeg gjennemtrænges af en heftig Smerte, mens jeg mindes hendes blide Aand, sagtmodige Adfærd, trofaste Hjerte. Hvorledes Du er tilmode, kan jeg let slutte fra mig selv. — Min Käthe var ude af sig selv af Forfærdelse; thi ogsaa hun var som een Sjæl med Din Hustru. Vi bede til Gud, at han vil styrke Dig i Henseende til Kjødet; thi Din Aand har jo det, den kan glæde sig over, saa ofte den kommer det ihu, nemlig en hellig og salig Hustru, som er bortrykket fra Din Side til Himlen og det evige Liv."

I et senere Brev skrev han (26de Jan. 1543): „Jeg forestiller mig, at Du Dag for Dag bliver sørgmodigere;

da Du, efterat Bedøvelsen er svunden, meer og meer begynder at føle Savnet af det herlige Samliv med Din fortræffelige Ægtefælle." Og da Jonas betroede ham, at han agtede at indgaae et nyt Ægteskab, skrev han fiint og skaansomt til ham (4de Maj 1543): „Jeg vil paa ingen Maade være til Hinder for Dit Bryllup eller Dit Bedste, men jeg har kun raadet Dig til at opsætte Dit Giftermaal af Hensyn til vore Fjenders Omtale, der udlægge alt i den værste Mening. — Dersom Du føler Dig saa stærk, at Du efter Fuldbyrdelsen kan være ligegyldig ved alle de Ondes Sladder og Had, saa gaa fremad i Guds Navn. — Din Brud har jeg hørt rose nok, ogsaa af Andre. Gud give, at hun maa staae ved Siden af eller over Din forrige herlige Katharina, hvis Minde er velsignet! Og gid Børnene og Stedmoderen gjensidig maae elske hinanden, og hine faae stillet deres Smerte over Tabet af deres kjærlige Moder!"

En lille Brudegave, som Luther bad sin Ven tage tiltakke med, ledsagede han med et Brev (18de Juni), hvori han skrev: „Vi stride tappert her for Dig og mod de onde Tunger, ja taprere, end Du maaskee selv gjør. Der er hverken Maal eller Grændse for denne Dømmen. Men Christus siger: Dømmer ikke, at I ikke skulle dømmes; og de dømmes i Sandhed. Thi mens de dømme Skjæven i Næstens Øje, see de ikke Bjælken i deres eget, som fordømmer dem."

Det trofaste og oprigtige Venskab, som saa længe havde forbundet Luther og Melanchthon, var en kort Tid i Fare for at kjølnes paa Grund af deres forskjellige dogmatiske Anskuelser om de gode Gjerningers Nødvendighed og om den hellige Nadver. Disse fremkaldte i Aaret 1537 imellem deres Disciple en heftig Strid, hvori de

to Venner vare paa Nippet til selv at blive inddragne. Deres Besværinger og Klager over hinanden gave sig Luft i Breve til Trediemand. Lykkeligviis kom Misforstaaelsen mellem dem ikke videre, og ligesom Melanchthon under Luthers Sygdom i Schmalkalden havde givet ham Beviser paa sin Kjærlighed, saaledes fik ogsaa Luther Lejlighed til at vise, hvor højt han skattede sin Medarbejder, og hvor bekymret han var for hans Velfærd.

Da han paa Grund af sin Svagelighed ikke kunde bivaane de talrige Forsamlinger, som Kirkens Anliggender foranledigede, maatte Melanchthon træde i hans Sted. Han rejste i Februar 1539 til Forsamlingen i Frankfurt, og der er bevaret flere Breve fra Luther til ham i den Tid, som aande den hjerteligste Stemning. I Februar det følgende Aar begav Melanchthon sig tilligemed Jonas og Bugenhagen til Conventet i Schmalkalden, og hans Ophold der i halvanden Maaned foranledigede atter en Brevverling mellem Vennerne.

I Begyndelsen af Juni skulde Melanchthon paany til et Convent, der afholdtes i Hagenau; men da han paa Henrejsen var kommen til Weimar, faldt han i en heftig Sygdom. Den meentes især foranlediget ved hans Fortrydelse og Græmmelse over det dobbelte Ægteskab, Landgreven af Hessen havde indgaaet, og som han selv ansaae sig for medskyldig i, idet han ligesom Luther under visse Betingelser havde tilstedet det. Før han tiltraadte Rejsen, havde han haft en Drøm om, at han vilde døe; han havde derfor gjort sit Testament, havde deri udtalt sin Tak til Luther for al den Kjærlighed og alle de Velgjerninger, han havde modtaget af ham, og paalagt sin Familie at ære ham som en Fader. Da

hans Tilstand i Weimar syntes haabløs, sendte Churfyrsten Tilbud efter Luther, og han indfandt sig ogsaa uden Tøven.

Ved sin Ankomst fandt han Philip Døden nær. Ojnene vare brustne, al Bevidsthed borte; Mælet og Hørelsen havde forladt ham, Ansigtet var ligblegt; han kjendte Ingen, spiste og drak Intet. Forfærdet over dette Syn vendte Luther sig til Cruciger, der ledsagede ham, og udbrød: „Gud bevare os. Hvor har dog Satan skamskjændet mig dette Redskab!“ Rask vendte han sig om mod Vinduet og begyndte en inderlig Bøn til Gud.

„Da maatte,“ som han selv bagefter udtrykte sig, „vor Herre og Gud holde for. Jeg satte ham Stolen for Døren og raabte ham Orene fulde med alle hans Forjættelser, som jeg vidste at tage af den hellige Skrift, saa han maatte høre mig, om jeg ellers skulde slaae Lid til hans Løfter.“

Efter Bønnen greb Luther den Syges Haand og raabte til ham: „Vær ved godt Mod, Philip; Du vil ikke døe. Skjøndt Gud vel havde Grund til at ihjelslaae, vil han dog ingen Synders Død, men kun, at han skal omvende sig og leve. Har han i Naade antaget de allerstørste Syndere paa Jorden, Adam og Eva, saa vil han langt mindre forstøde Dig, min Philip, eller lade Dig fordærves i Synder og Tungsindighed. Derfor giv ikke Sørgmodighedens Aand Rum, og bliv ikke Din egen Morder, men sæt Din Lid til Herren, der kan døde og levendegjøre, saare og atter læge!“

Med disse og lignende Ord satte han Liv i Melanchthon.

Den Syge begyndte at drage sin Aande lettere; men tale meget var han endnu ikke istand til. Han saae

bønligt paa Luther og fremførte med Besværlighed nogle faa Ord om, at Doktoren burde ikke opholde ham; han var paa en god Fart; thi at døe var dog det Bedste, der kunde vederfares ham.

„Nej ingenlunde," udbrød Luther, „Du maa, Philip, endnu længer tjene vor Herre og Gud." Og han vedblev at sætte Mod i ham.

Saasnart den Syge kom lidt til sig selv, befalede Luther, at man skulde bringe ham Noget at spise, og han rakte ham det selv. Philip vilde ikke smage derpaa. Men Luther nødte ham med barske Ord.

„Hører Du, Philip," sagde han, „der hjælper ingen Indvending; spiser Du ikke, maa jeg sætte Dig i Ban."

Saa stor var hans aandelige Magt over Vennen, at denne adlød hans Villie. Han spiste en Smule; fra Time til anden forbedredes hans Tilstand, og han var snart uden Fare.

Melanchthon skrev nogen Tid efter til en Ven: „Jeg var gaaet herfra, hvis ikke Luther ved sit Komme havde revet mig ud af Dødens Vold." Doktoren selv skrev til sin Käthe (26de Juli): „Det var kun Jux med den Rigsdag i Hagenau; spildt Møje og Arbejde og forgjæves Udgifter. Dog, have vi intet andet udrettet, saa have vi dog hentet Mag. Philip op af Afgrunden og skulle bringe ham munter hjem fra Graven." Og da han engang talte om Bønnens Kraft, sagde han: „Vor Philip og min Käthe og Hr. Myconius har jeg ved Bøn friet fra Døden."

Blandt sine andre huuslige Sorger havde Melanchthon ogsaa den, at Ægteskabet mellem hans Datter Anna og Professor Georg Sabinus ikke var lykkeligt. Luther

omtalte dette engang i Aaret 1538 ved sit Bord og tog deraf Anledning til at yttre, hvor vigtigt og nødvendigt det var, at man ikke ubetænksomt og uden Bøn og Paakaldelse traadte ind i Ægtestanden; hvorhos han snertede Mag. Philip, fordi denne ikke vilde vide af Brudevielse i Kirken. I et Brev til Jonas (8de April 1538) udtalte han det Haab, at hiin ægteskabelige Tragedie dog vilde ende godt. Samlivet mellem Sabinus og hans Hustru blev ogsaa i de senere Aar bedre. Hvor kraftigt Luther greb ind i Melanchthons Familieforhold i Anledning af hans Søn Philips hemmelige Forlovelse, skal siden blive omtalt.

Med en af sine ældste Venner, Agricola i Eisleben, nødtes Luther til at bryde paa en for ham smertelig Maade. Magister Grickel, som Luther kaldte ham paa Grund af hans lave Vært, havde hidtil været en varm Tilhænger af Reformationen. Luther lovede sig meget godt af ham, benyttede ham ved Disputatsen i Leipzig 1519 som Hurtigskriver, lod ham under sit Ophold paa Wartburg holde theologiske Forelæsninger i Wittenberg og i Aaret 1525 hjælpe ved Indførelsen af Reformationen i Frankfurt. Samme Aar ansattes han som Rektor ved Skolen i Eisleben; 1529 fulgte han med Melanchthon til Rigsdagen i Speyer og var efter Churfyrstens Befaling ogsaa tilstede i Augsburg 1530. I Aaret 1536 begjærede han sin Afsked fra Skolen i Eisleben og fik den, da Grev Albert af Mansfeld var meget utilfreds med ham og beskyldte ham for Gjerrighed, Forsømmelighed og Drikfældighed.

Han begav sig nu til Wittenberg. Luther optog baade ham, hans Kone og Barn venligt i sit Huus, og underholdt dem, indtil de fandt en passende Bopæl i

Byen. Da Luther drog til Schmalkalden, anbefalede han baade sin Kirke, Skolen og sit hele Huus til Agricolas Varetægt og stolede paa ham som sin fuldtroe Ven. Men nu begyndte Agricola at udstrøe vildledende Lærdomme blandt Studenterne. Han vilde, som Mathesius udtrykker sig, „vise Guds Lov ud af Kirken til Raadhuset eller til den høje Galge og alene ved Prædiken om den korsfæstede Christus lokke Folk til sand Bod og Erkjendelse af deres Synder."

Luther bekæmpede i flere Skrifter kraftigt denne Vranglære (Antinomisme kaldet), og naar han var blandt sine Venner, hørte man mange hjertelige Suk og klagende Ord over, at han skulde opleve sligt af den, han havde haft saa gode Tanker om. „Dog," udbrød han engang, „jeg maa ogsaa have en Læremester, der kan forklare mig Verset i Psalmen (41, 10): Ogsaa den Mand, som havde Fred med mig, som jeg forlod mig paa, som aad af mit Brød, han opløftede sin Hæl imod mig." „Hvad der vederfares mig selv," sagde han oftere med hede Taarer, „det kunde jeg nok glemme; men at han falder fra den erkjendte Sandhed og med Vidende og Villie stamper imod Braadden, det maa Gud i Evighed forbarme sig over."

I sine Bordtaler fra den Tid kom han ofte til at yttre sig baade om Agricolas Person og om hans Vranglære, at man ikke skulde prædike Loven i Kirkerne.

„Det er," sagde han en Dag, „en god Lignelse, hvormed St. Augustinus skildrer Lovens Kraft, dens Bestilling og Virkning, at den nemlig aabenbarer Synden, som er i os, og Guds Vrede imod den — at den stiller os Synden for Øje og gjør den fuldere kjendt, skjøndt det ikke er Lovens, men vor fordærvede Naturs Skyld. Au-

gustinus siger nemlig: Kalkstenen ligger rolig og stille, indtil man helder Vand paa den; saa begynder den at ryge og syde. Det er ikke Vandets Skyld, at den ryger og syder, men Kalkstenens Natur, der ikke fordrager Vand. Helder man derimod Olie paa den, saa ligger den stille og brænder ikke. Saaledes forholder det sig og med Loven og Evangeliet."

Den sidste November 1538 havde Luther sin Broder og Søster samt sine Fættere fra Mansfeld tilbords hos sig. Disse indlagde en Forbøn for Agricola hos Doktoren. Men denne svarede: „Det Menneske har saaledes bedrøvet mig med sine Rænker, at jeg aldrig mere kan holde ham for en tro Ven. Han føler ingen sand Anger og er et dristigt, uforskammet Menneske."

I et Brev til Myconius (23de Febr. 1539) skrev han: „Mag. Eisleben (saaledes kaldtes ogsaa Agricola) gaaer endnu omkring her; hverken taler han til mig, ej heller tiltaler jeg ham. Hvad Raad Gud vil bringe, veed jeg ikke; hvad Satan pønser paa, seer jeg; men jeg viger ikke for ham. Jeg lever for Christus."

Forholdet mellem Doktoren og hans fordums Discipel var dog i Aaret 1540, efterat Agricola havde forandret sine Anskuelser, blevet meer venskabeligt, og ved et Gilde, som Luther gjorde for de Fornemste ved Universitetet, var ogsaa han tilstede. Da man havde spiist, og Alle vare glade, lod Doktoren hente et Glas med Ringe paa, hvilket han fyldte med Viin og drak Gæsterne til af. Da alle de andre havde gjort ham Besked, kom Raden ogsaa til Agricola, hvem Dr. Martin viste Glasset med de Ord: „Mag. Eisleben, Kjære, jeg giver Eder dette Glas med Viin; til den første Ring er de 10 Bud, til den anden Troen, til den tredie Fader Vor, til Bunds

— hele Katechismen." Da Luther havde sagt dette, drak han Glasset heelt ud, lod det skjænke fuldt og rakte Agricola det. Da han nu tog Glasset og begyndte at drikke, var det ham umuligt at komme over den første Ring; han satte Glasset fra sig, og det var ham en Rædsel at see paa det. Da sagde Luther: „Jeg vidste nok iforvejen, at Mag. Eisleben kunde faae de 10 Bud ned; men Troen, Fader Vor og Katechismen maatte han kjønt lade staae."

Agricola forlod Wittenberg samme Aar i Smug, da han fik Ansættelse hos Churfyrsten af Brandenborg. Han gjenkaldte derpaa offentligt sin Vranglære og bad sin kjære Fader Luther om Tilgivelse, men Doktoren viste ham aldrig siden ret Tiltro.

III.

Tildragelser i Hjemmet.

Ikke længe, efterat Luther havde ligget syg i Schmalkalden, kom Churfyrstinde Elisabeth i Besøg hos ham. Hendes Ophold i hans Huus sees at have varet i flere Maaneder paa Grund af Sindssygdom. Midt i September 1537 skrev han til hendes Svigersøn Johan af Anhalt med faa Ord: „Min naadigste Frue, Markgrevinden, er vaagnet op af Søvnen, men i en saadan Tilstand, at hun kun er lidt ved sin Samling; vil Eders fyrstelige Naade see og høre Sligt, maa De komme nu. Min Käthe sidder ved hendes Seng og tysser hende.

Jeg anseer det for godt, om Eders Højhed kom, ikke alene for at see til hende, men forat hun derved kunde blive stille." Markgreven kom og fandt hendes Tilstand saa jammerlig, at han brast i Graad derover.

Den 26de September svarede han Fyrstinde Margarethe af Anhalt, der havde ladet ham vide, at ogsaa hun agtede at see til sin Moder, og havde anmodet ham om at huse hende tilligemed hendes Følge. Han fraraadede hende dette Besøg, da han ikke var istand til at modtage hende i sit eget Huus, ej heller at skaffe hende nogen bekvem Bolig hverken i Nærheden af Klosteret eller i Byen, der allevegne var saa propfuld af Folk, at hver Krog var besat. Han yttrede tillige, at han ikke ansaae det for nødvendigt, at Fyrstinden var hos sin Fru Moder, da hun med Guds Hjælp ingen Mangel skulde lide, og han selv skulde sørge paa bedste Maade for hende; tillige trøstede han med, at hendes Befindende Dag for Dag bedredes, hvorom der i Kirkerne flittigt blev bedet til Gud. Desuagtet kom Fyrstinden i et kort Besøg, og Luther havde en Samtale med hende. I den talte han ogsaa om sin egen Svagelighed og sagde djærvt: „Jeg er kun en kort Tid om Aaret ganske rask; nuomstunder har jeg tyve Stjerner (Bylder) paa min Krop; gid Erkebispen af Mainz (Fyrstindens Fætter) havde dem."

At Churfyrstindens Ophold i hans Huus tilsidst faldt ham besværligt, betroede han Vicekantsler Burkhard i to Breve, hvoraf vi tillige see, at den fornemme Gæst var i en afvexlende Tilstand af Raseri og Sløvhed. Hun ødslede sine Penge bort til dem, hun i sine lyse Øjeblikke afskyede, bar sig ad som et Barn og var overhovedet i saa ynkelig en Tilstand, at Doktoren yttrede: „Jeg vil ikke nærmere beskrive, hvad der er saa sørgeligt." Da Chur-

fyrst Johan Frederik havde allehaande Betænkeligheder ved at opfylde et af Joachim tidligere udtalt Ønske om, at hans Moder skulde føres til Brandenborg, blev det ved Udgangen af Aaret, efterat Luther havde vexlet flere Breve med sin Landsherre derom, endelig bestemt, at hun paany skulde drage til Lichtenberg.

Det fortrolige Forhold mellem Luther og Fyrstinden blev fra denne Tid vistnok endnu inderligere. I Aaret 1539 aflagde han hende et Besøg paa Slottet Lichtenberg og fandt hende atter i en sørgelig Tilstand. Maaskee var den Lamhed, hvoraf hun led i de sidste Aar af sit Liv, allerede da begyndt. Luther, der skriver et Brev til Jonas under sit Ophold hos hende, taler kun i Almindelighed om hendes Ynkværdighed. Han øvede paa bedste Maade sit Kald som Sjælesørger. Ved Aftensmaaltidet sagde Fyrstinden til ham, hun haabede og ønskede, at han endnu maatte leve i 40 Aar. Men Luther svarede: „Gud forbyde det! Selv om han tilbød mig et Paradiis at leve 40 Aar hernede i, vilde jeg ikke tage derimod; jeg vilde heller leje en Bøddel til at hugge mit Hoved af. Verden er nu fuld af Ondskab. Og Menneskene blive lutter Djævle. Man kan ikke ønske En noget bedre end en salig Time og saa afsted herfra. Jeg bryder mig slet ikke om Lægerne; min Levetid, som de ansætte til et Aar, vil jeg ikke gjøre mig suur; men i Guds Navn spise og drikke, hvad der smager mig."

I Aaret 1538 fik Luther Brudefærd i sit Huus. Magister Ambrosius Berndt, en from Mand i Wittenberg, havde Aaret i Forvejen mistet sin unge Hustru i Barselseng og kort efter ogsaa den Søn, hun havde skjænket ham. Luther saavelsom Melanchthon havde taget hjertelig Deel i hans Sorg og sendt ham Trøstebreve, der ere bevarede.

Enkemanden fattede Kjærlighed til den oftere nævnte Faster Lene, og paa St. Martins Dag 1538, da Luther fejrede sin Fødselsdag med et Gæstebud, hvorved mange lærde Mænd, Jonas, Creuziger, Melanchthon og Flere vare tilstede, lod Berndt om Aftenen før Maaltidet formelig anholde om Lenes Haand, som Doktoren forud havde lovet ham. Da sagde Dr. Martin: „Min kjære Hr. Amtsskriver og Gudfader, her er Jomfruen, saadan som Gud har givet mig hende; jeg overantvorder hende til Eder. Gud give Naade og Velsignelse til, at I maae leve godt og christeligt med hinanden!" Der blev strax holdt Fæstensgilde, og Alle vare lystige og glade.

Da Brudgom og Brud siden havde travlt i deres Tanker med det forestaaende Bryllup, og hvilke Gæster der skulde indbydes dertil, sagde Luther: „Derom skulle I ikke bekymre Eder. Det vedkommer ikke Eder. Vi skulle nok sørge for denne ubetydelige Sag, der ikke hører med til Ægtestandens Væsen; I skal blot tænke paa at være glade med Gæsterne og paa Eders Elskov."

Nogle Dage før Bryllupet lagde han Mærke til, at de Trolovede sade og hviskede uafbrudt med hinanden. Da smilede han og sagde: „Det undrer mig, at en Brudgom kan have saameget at tale om med sin Brud; mon de ogsaa kunne blive trætte? Dog — det gaaer ikke an at fixere dem; de have Brev paa sligt udenfor al Ret og Skik."

Han sørgede for Bryllupsgildet som en omhyggelig Huusfader. Den 22de November skrev han til Fyrst Johan af Anhalt og bad underdanigst om at maatte faae til Foræring et ungt Vildsviin eller Hovedet af et saadant til Bryllupet, der skulde finde Sted den 27de November. Raadet i Wittenberg skjænkede, som man kan see af

Kæmnerregnskabet, sex Kander Viin fra Franken og fire Kvarter Viin fra Gutterbogk „til Gæsterne fra Mansfeld og Eisleben i Luthers Huus.“ Doktoren smagte forud paa Vinene, og da de behagede ham, sagde han: „Man skal give sine Gæster en god Drik, for at de kunne blive lystige; thi som Skriften siger (Ps. 104, 15): Brød styrker Menneskets Hjerte, men Viin glæder det.“ Han befalede ogsaa, at man skulde bestille Skolemesteren tilligemed Sangerne til Dagen efter Brylluppet; „thi,“ sagde han, „for Musik er der kun daarlig Plads og Agt mellem en stor Mængde Mennesker. Bugen har ingen Øren.“

Julen var for Luther den livsaligste af alle Højtider. Juleaften 1538 sad han i sin Familles Kreds i en rigtig glad Stemning, og alle hans Taler, Sange og Tanker vare om Frelserens Fødsel som Menneske. Med eet sukkede han dybt og udbrød: „Ak, vi arme Mennesker, vi vise os saa kolde og dorske mod denne store Glæde, og dog er den vederfaret os. Det er den største Velgjerning, der langt, langt overgaaer alle Skabelsens andre Gjerninger; og dog skeer det, at vi troe den saa svagt. Af Englene bliver det jo dog forkyndt, prædiket og sunget for os; de ere de himmelske Theologer og Prædikanter og have frydet sig saaledes paa vore Vegne. Deres Sang er en herlig Lovsang, hvori man har hele Christendommen i en kort Sum. Thi dette „Ære være Gud i det Høje“ er den højeste Gudsdyrkelse; den ønske de os, og den bringe de i Christo.“

Aaret 1538 var meget usundt. I Magdeborg grasserede Sygdom i den Grad, at der i een Uge døde over 350 Personer, og baade Luther og hans Hustru laae om Sommeren en Tid af Feber. Aaret efter led Wittenberg

om Foraaret af Dyrtid, fremkaldt — som Luther meente — deels ved Vandstanden i Elben, deels ved Adelens og Bøndernes Nærighed og Øvrighedens Mangel paa Kraft. Studenterne forlode i Masse Universitetet. Luther foranledigedes derved til at skrive en Forestilling til Churfyrsten, hvori han bad om Raad og Hjælp. Han indgav ogsaa en skriftlig Formaning til Raadet i Wittenberg om at sørge for de Fattige. I April holdt han en skarp Prædiken imod Gjerrighed og Aager over det Vers i Ordsprogene (19, 17): „Hvo som forbarmer sig over den Ringe, laaner Herren, og han skal betale ham hans Velgjerning", og skrev alvorligt og strængt til en Kjøbmand i Byen, Frederik Brandt, der tilligemed Borgmester Thilo Dene var nævnet blandt dem, der holdt Kornet tilbage i deres Lader, for at bringe det til at stige i Priis. Käthe klagede imidlertid ogsaa over Præsternes Nærighed og udtalte for Doktoren sin Forbittrelse over, at N. N., der bragte Meel til Byen, forlangte halvniende Groschen for en Skjeppe. „Ja," sagde han, „nu begynde ogsaa mine gode Sogneherrer at aagre; de forlange nu een eller to Penning meer end Bønderne, istedenfor at de skulde være billigere end hine. Tvi Dig, Junker Gridsk!"

I den Tid skrev han ogsaa, rimeligviis til Raadet, Følgende til Bedste for en fattig Student: „Kjære Herrer, denne fattige Knøs maa drage herfra paa Grund af Sult. Han har ingen Tærepenge som de Andre og skal langt bort. Da han er et fromt og lærd Menneske, maa man hjælpe ham. I vide, at jeg hver Dag maa give saameget ud, at jeg ikke kan skaffe det altsammen tilveje. Jeg beder derfor, at I ville give ham 30 Gylden; have I ikke saameget, saa giver 20, saa vil jeg give 10. Eller og —

giver I Halvdelen, de femten, saa vil jeg give de andre femten; Gud vil vel nok gjengjælde det."

Samme Aar kom baade Doktoren og hans Kone i Livsfare. Den 12te Juli om Eftermiddagen havde han været i Haven med Käthe, og da han til den sædvanlige Spisetid (Kl. 5) gik op i sin Bolig, fik han Lyst til at besee en ny Kjælder under Klosteret, som han havde ladet indrette. Han tager den i Øjesyn, og har netop begyndt tilligemed Käthe at stige opad Trappen, da der bagved dem høres et stærkt Bulder. Den nye Kjælder styrter sammen; men de forblive uskadte.

Den gamle Klosterbygning trængte bestandig til Udbedringer og den nye til Udvidelser, paa Grund af Luthers store Familie. De tidligere nævnte Huusholdningslister vise ogsaa, at Luther lod sætte forskjellige Tilbygninger til sin Bolig. Nogle af disse bleve opførte i Aaret 1540. Thi den 10de Juli skrev han fra Eisenach til sin Hustru, at han før sin Afrejse havde glemt at sige hende Besked om, hvorledes Vinduerne i det nye Tag skulde anbringes, hvormange af dem der skulde vende ud mod Collegiet og hvormange mod Kirken, og hvorledes de forskjellige Tagkamre skulde indrettes. Flere hundrede Gylden noterer han i Regnskabslisterne som udgivne til Indretningen af Bryggerset, Stalden for Heste, Køer og Sviin, Portkamre, en ny Badstue, ved hvis Opførelse han bad Lauterbach i Pirna at være behjælpelig, Reparationen af den nedstyrtede Kjælder, samt Kvistkamre til Johannes, Faster Lene, Kostgængerne Johannes Craft og Mag. Plato. Käthe greb Lejligheden til ogsaa at faae Boligen udvendig prydet med en net Dør, som Luther i Slutningen af Aaret 1539 bad Lauterbach at bestille Indfatningen til, der skulde være af Sandsteen fra Pirna. Den blev færdig Aaret efter og er

endnu bevaret i den gamle Klosterbygning. Det Hele danner en lille gothisk Portal, der er udført med temmelig god Smag. Paa Siderne af Døren ere to Sæder anbragte i Nischer, der overhvælves af Halvkupler; paa deres indvendige Side sees Luthers Billed og hans Vaaben udhugget i Stenen.

En smitsom Syge udbrød de sidste Maaneder af Aaret 1539 i Wittenberg, drev mange af Studenterne bort og foranledigede Lærere ved Universitetet til at begjære, at dette midlertidig maatte blive forlagt andensteds hen. En af Luthers Venner, Dr. Sebald Münsterer, mistede sin Hustru og døde selv kort efter. Hans fire Børn tog Luther i Huset til sig. Herover rejste der sig, som han fortæller Link, et Forfærdelsens Skrig; thi Folk vare som besatte af den værste Smitsot, en skammelig Skræk for Sygdommen, saa at endog nære Slægtninge forlode hinanden i Nøden. Det bedrøvede ham bittert, at man i Pavedømmets Tider ikke var saa angst som nu, da man havde Evangeliets Lys; det kom deraf, sagde han, at før forlode Folk sig paa Munkenes og Andres Fortjenester; men nu maatte Enhver svare for sig selv og fare herfra paa sin egen Tro.

Luther selv kjendte ikke til Frygt og gik stadig i sit Kald til de Syge. Det hændte sig under en af Pestepidemierne, man veed ikke hvilken, at han ved et Besøg hos en Pestsyg havde rørt ved dennes Bylder. Da han vendte hjem, kom hans Datter Margarethe ham imøde i Forstuen. Uden at tænke derover, klappede han hende paa Kinden med den samme Haand, der havde berørt den Syge. Käthe blev forfærdet derover; men han meente, at Barnet ingen Skade vilde have deraf.

Ogsaa i Aaret 1540 hjemsøgtes hans Huus meget af

Sygdom. Käthe fødte i Utide og var i Januar, efter Crucigers Udsagn, Døden nær. I Marts skrev Luther til Melanchthon og Lauterbach: „Hun begynder nu at krybe omkring og lærer at gaae, idet hun holder sig ved Borde og Stole. Det er et aabenbart Guds Under, at hun undslap Døden." Om Efteraaret grasserede atter Feber hele Byen over, og i Luthers Huus laae ti Personer farligt syge af den.

En vid Kreds at virke i fik Käthe, der 1539 havde bedet Rentemester Hans v. Taubenheim om at skaffe sig en Landejendom i Forpagtning, da Aaret efter Luther, eller rettere hun selv, kom i Besiddelse af et adeligt Gods. Zulsdorf eller Zülsdorf var Navnet paa et forhenværende Riddergods med Ladegaard, men uden Fæstebonder. Det laae to Miil hiinsides Leipzig, en Miil fra Pegau og en halv Miil fra Borna, i en Afstand fra Wittenberg af omtrent 13 Miil. Det ejedes tidligere af en Heintz v. Ende, og gik derpaa over til Käthes tre Brødre. En af dem, Hans v. Bora, overtog det 1534 og giftede sig samme Aar med Apollonia, Enke efter Jacob v. Seidewitz, Ejer af Godset Schmorkau. Hans befandt sig kun i smaa Kaar, og for ham skrev Luther i Aarene 1537—43 oftere Bønskrifter, deels til Hertug Albrecht af Preussen, hos hvem Hans havde haft en Bestilling og hvem han bad undskylde, at hans Svoger havde maattet opholde sig saa længe paa det ham tilhørende lille Gods for at sikkre sig dets Besiddelse, deels til Churfyrsten, hos hvem han langt om længe udvirkede, at den trængende Familiefader fik et Embede som Klosterforvalter i Cronschwitz.

Det var denne Svoger, af hvem Luther kjøbte Zulsdorf; Kjøbesummen skal kun have været 610 Gylden, og Ejendommen viste sig at være meget forfalden. Kort efter

sin Helbredelse maa Käthe være kommen i Besiddelse af den; thi Luther sagde en Dag ved Bordet: „Gud giver os altid meer, end vi bede om. Naar vi ret bede ham om et Stykke Brød, saa giver han os en heel Ager. Da min Hustru laae syg, bad jeg Gud om at lade hende leve; nu giver han hende ovenikjøbet Godset Zolsdorf og beskærer os desuden et rigt og frugtbart Aar."

Udentvivl følte Käthe sig lidt i denne sin nye Værdighed som Godsejerinde. Luther undte hende gjerne denne Ophøjelse og titulerede hende overeensstemmende dermed. Fra Eisenach skrev han i Sommeren 1540 to Breve til hende; paa det ene lød Overskriften: „Til min naadige Jomfru Catharina Luther af Bora og Zulsdorf, boende i Wittenberg, min kjære Hustru"; paa det andet: „Den rige Frue til Zulsdorf, Fru Doktorinde Catharina Luther, legemligt boende i Wittenberg, men aandeligt vandrende i Zulsdorf".

Nogle af Midlerne til næsten paa eengang at overkomme Byggearbejderne i Wittenberg og hiint Godskjøb fik Luther maaskee derved, at Moritz Pflugk, Arveherre til Seyfertshain, i Aaret 1537 betænkte ham i sit Testament med 530 Dalere. I de sidste Aar af sit Liv modtog han Gaver af Danmarks Konge Christian III., der 1545 tillagde ham 50 Daler aarlig, og af Churfyrsten, der 1541 skjænkede ham og hans Børn 1000 Gylden, hvoraf 50 hævedes aarlig; men han behøvede ogsaa idelige Tilskud; thi han var vedbleven at kjøbe Ejendomme. Selv har han noteret i sine Udgiftslister 900 fl. som anvendte paa en Have med Huus og Udbygninger, Brønd og Gjærde, hvilke han havde erhvervet sig efter Claus Bildenhauer. Denne ret dygtige Kunstner, der udførte forskjellige Arbejder i Steen, ogsaa til fremmede Stæder, var oftere til-

bords hos Luther, og den slette Opførsel, Kunstnerens Børn viste mod ham i hans Alderdom, og hvorover han udøste sit Hjerte for Doktoren, gav denne Anledning til adskillige Bordtaler og Fortællinger. Den 14de August 1539 berettede Luther Jonas, at denne brave Mand, som Jonas's lille Datter altid kaldte Bildenhain, var faret heden, og efter hans Død kjøbte sandsynligviis Luther den omtalte Ejendom.

Det varede ikke længe, før Katharina aflagde et Besøg i sit nye Rige, som hendes Ægtefælle udtrykte sig. I November 1540 begyndte hun at sætte Skik paa det, der var i Uorden og Forfald paa Godset. Ved et Besøg, Spalatin gjorde i Wittenberg, havde hun truffet Aftale med ham om forskjellige Ting, som Churfyrsten havde lovet hende til Foræring, f. Ex. Brændsel og Bygningstømmer, og hun fik Luther til at minde sin Ven om at paasee, at Churfyrstens Kvæstor opfyldte Landsherrens Løfter og ikke viste sig paaholden. „Det, som bør gives" — skrev han — „skal gives, for at vi kunne indsætte den nye Dronning i hendes Rige." Imidlertid kom det til at svie til hans Pung, da hans Hustru tog sig for at sætte Ejendommen i Stand, og han lod noget senere et Ord falde til Melanchthon om, at hans Hr. Käthe, der endnu i December opholdt sig i sit nye Rige, satte Alt det overstyr, der var sammensparet.

Det følgende Aar i Majmaaned lod Käthe sin Ægtefælle skrive paa sine Vegne til Adelsmanden Ehrenfried vom Ende, paa Wolkenburg, et Nabogods til Zülsdorf, for at bede ham laane hende 12 Skjepper Korn og 14 Skjepper Havre, hvilke hun redelig skulde levere ham tilbage efter den førstkommende Høst. Ved denne var hun atter tilstede paa Godset og havde saa travlt, at hun reent

undlod at skrive til sin Mand. Han lod tilsidst Urban løbe som Bud til hende med en Billet, hvori han udtalte sin Bekymring over, at hun i de urolige Tider dvælede i Fjendernes Nabolav og tilføjede: „Sælg og bring i Orden, hvad Du kan, og kom hjem.“ Ikke faa Bryderier havde han i den paafølgende Tid med de churfyrstelige Embedsmænd, der ikke rettede sig efter Landsherrens Tilsagn; og der foreligger flere Breve fra ham til Spalatin, hvori han beklager sig over visse Harpyier, der havde tilladt sig at forholde ham og bortsælge de Fyrre- og Egestammer, som Fyrsten havde skjænket ham til hans Landgods.

Endnu en lille Ejendom tilkjøbte han sig i Aaret 1541, nemlig en „Bod“ eller et jordløst Huus i Wittenberg, der laae i Collegiegaden, mellem Brunos Bryghuus og Klosteret, som det stødte op til. Brisger havde bygget dette Huus til sig selv paa den Grund, han 1525 havde faaet til Foræring af Churfyrsten; men da han forlod Wittenberg, havde han efter Luthers Raad lejet det ud. I Aaret 1534 havde han falbudt det til Luther; men denne havde svaret, at han ikke var istand til at udrede Kjøbesummen, selv om den blev nedsat til det Halve, og havde formaaet sin Ven til at afhænde Huset for Vurderingssummen, 440 Gylden, til Braun eller Bruno Brauer, der var Præst i Dobin nærved Wittenberg og ligeledes Doktorens gode Ven. Af ham kjøbte Luther det atter for 430 Gylden, hver Gylden, siger Kjøbebrevet, beregnet til 21 Groschen gangbar Mønt. Han udbetalte strax 120 Gylden og forpligtede sig til at erlægge aarlig ved Paasketid 25 Gylden, indtil det Hele var betalt.

Hvad han vurderede sine Ejendomme til, sees tildeels af det Testament, han selv affattede den 6te Januar 1542. Han bekræftede deri med sin egen Haandskrift, at han i

Livgeding, eller hvorledes man vilde benævne det, havde givet og i Kraft af sit Brev gav sin kjære og troe Hustru Katharina det lille Gods Zulsdorf, fremdeles Brunos Huus, som han havde kjøbt under Wolfs Navn, til Enkesæde, endelig Bægerne og Klenodierne, saasom Ringe, Kjeder, Skuepenge af Guld og Sølv, der omtrent kunde vurderes til 1,000 Gylden. Det gjorde han først og fremmest, fordi hun altid havde elsket, agtet og plejet ham som en from og tro Ægtefælle og ved Guds rige Velsignelse havde født og opdraget ham fem levende Børn, der endnu vare i Live, Gud give længe; dernæst, for at hun skulde overtage den Gjæld, han havde (ifald han ikke i levende Live fik den betalt), som han anslog til omtrent 450 fl., men som maaskee nok kunde beløbe sig til noget mere; endelig og især deles hed, fordi det var hans Villie, at ikke hun skulde see til Børnenes Hænder, men disse derimod til hendes Hænder, holde hende i Ære og være hende efter Guds Ord underdanige. Han var overbeviist om, at Moderen vilde være den bedste Formynder for sine egne Børn og nytte Gods og Livgeding ikke til Skade og Meen for Børnene, men til Nytte og Fromme for dem, eftersom de vare hendes eget Kjød og Blod, og hun havde baaret dem under sit Hjerte.

Han bad ogsaa i Testamentet underdanigst Churfyrsten om at ville stadfæste og haandhæve hans Gavebrev, og alle gode Venner om at være hans kjære Käthes Vidner og staae hende bi mod onde Tunger, ifald disse vilde beskylde og forurette hende ved at udsprede, at hun havde stukket rede Penge til sig, der vare fravendte Børnene. Thi han selv kunde vidne, at der Intet fandtes, uden hvad der var nævnet ovenfor. Man kjendte hans Indkomster, og hvad han havde omtalt som Gaver; for dem havde han bygget,

kjøbt, ført en stor og besværlig Huusholdning, saa han selv maatte erkjende det foruden andet som en synderlig og vidunderlig Velsignelse, at han havde kunnet skaffe det tilveje, og det var intet Under, at der ingen rede Penge fandtes, men derimod nok, at der ikke var større Gjæld.

Testamentet sluttede han med følgende Ord: „Tilsidst beder jeg Enhver, saasom jeg ikke her bruger juridiske Former og Ord (hvortil jeg har haft mine Grunde), at man vil lade mig være den Person, jeg dog i Sandhed er, vel bekjendt i Himlen, paa Jorden og i Helvede, hvis Ord derfor ogsaa i dette Stykke kan staae til Troende, meer end nogen Notars. Thi har Gud, al Barmhjertigheds Fader, betroet mig fordømte, arme, uværdige og elendige Synder sin kjære Søns Evangelium og har ladet mig findes hidtil tro og sanddru deri, saa at Mange i Verden have annammet det ved mig og have erkjendt mig for en Lærer i Sandhed, uagtet Pavens, Kejserens, Kongernes, Fyrsternes og Præsternes Ban og alle Djævles Harme, saa skal man dog vel ogsaa desmere troe mig her i disse ubetydelige Sager, isærdeleshed da her er min Haand, der er saare vel bekjendt, og haaber jeg da, det vil være tilstrækkeligt, naar man kan sige og bevise, saaledes har Dr. M. L. (der er Guds Notar og hans Evangeliums Vidne) alvorligt og velbetænkt meent det, hvad der kan bevises med hans egen Haand og Segl.“

Under Testamentet* satte Melanchthon, Cruciger og Bugenhagen deres Navne som Vitterlighedsvidner.

Den 26de Marts samme Aar kom Luther endnu engang til at vurdere sine Ejendomme paa Grund af, at Churfyrsten havde udskrevet en Skat i Anledning af Krigen med Tyrkerne. Det var blevet Luther tilkjendegivet af

Universitetets Rektor, at Churfyrsten ikke vilde kræve nogen Krigsskat af hans Ejendomme; men han begjærede i et Brev til Fyrsten at maatte bidrage sin Deel; ikke af Klosterbygningen, thi den havde voldt ham Besværligheder nok at vedligeholde med Tag og Fag; heller ikke af Brunos Huus, som han endnu skyldte endeel paa; men derimod nok af hans andre Ejendomme, som han taxerede: en Have til 500 fl., Jordlodden med Have til 90 fl. og en lille Have til 20 fl. Af disse vilde han gjerne og villig tilligemed alle Andre yde et Bidrag, da der dog vare Uvillige nok, som ellers vilde see skjævt til ham, og da Gud ogsaa fandt Behag i den fattige Enkes Skjærv.

Ifølge en af ham selv nedskreven Liste over Krigsskatten regnede han ogsaa dertil Skat af sin Besætning, nemlig fem Køer, ni Kalve, en Ged med to Kid, otte Sviin, to Søer og tre Grise.

Det var en meget urolig Tid, da det endogsaa saae ud til en Krig mellem Churfyrsten og Hertug Morits af Sachsen, at Luther i det nysnævnte Brev gjorde sin Landsherre bekjendt med sine Kaar, og han udtalte da ogsaa deri sin Bekymring for, at den paabegyndte Befæstning af Wittenberg skulde skade hans Bolig, der laae tæt op til de nye Volde. At han kjækt værgede sit eget, seer man af et forbittret og bydende Brev, han kort før havde sendt Tøjmesteren Frederik Grüne, der „af egen Uforskammenhed“, imod Churfyrstens Villie og uden Luthers Tilladelse havde tilspærret med Muurgruus et Værelse i Klosterets mellemste Stokværk lige til Gitteret. Han befalede ham strax at rydde Gruset af Vejen, ligeledes at istandsætte hans Bryggersdør, som han havde spoleret, og indestaae ham for, at hans Havemuur ikke blev væltet omkuld af det opdyngede Gruus, og føjede derpaa til: „Det kan I stole

paa, at jeg ikke vil vige et Haarsbred mere for Eders forbandede Byggeri, hvormed I tømmer min naadigste Herres Pung. Der har været mange langt større Tyranner og Djævle, end I og Landfogeden ere; men de have Alle maattet lade Solen forblive paa Himlen." Men ligesaa kjækt værgede han Byens Borgere, der vare endnu værre bestedte ved disse Befæstningsarbejder; og han bønfaldt Churfyrsten indtrængende om, ikke at lade den paatænkte Nedbrydelse af en Mængde Huse i Byen fuldbyrde, da det vilde blive en Historie næsten af samme Slags som Kong Achabs Færd mod Naboth.

II.

Johannes og Magdalene.

„Om Gud vil," havde Luther sagt ved det Gæstebud, han gjorde i Anledning af sin Søn Pouls Daab, „vil jeg see at faae alle mine Sønner fra Haanden. Den af dem, der har Lyst til Krig, vil jeg skikke til Hr. Löser; den, der har Lyst til at studere, vil jeg bede Jonas og Philip tage sig af; den, der har Lyst til Arbejde, vil jeg gjøre til Landmand." Nogle Aar senere, da han havde lagt Mærke til deres Anlæg, yttrede han: „Gud forbyde, at mine Sønner skulde lægge sig efter Retsvidenskaben. Johannes bliver en Theolog; Martin er en vild Krabat, for hvem jeg er urolig; Poul maa drage mod Tyrkerne."

Til sine Børn holdt han en Lærer ved Navn Fran-

ciscus Groß. Da denne i Aaret 1541 forlod hans Huus, blev Ambrosius Rutzel (Rudtfeld) hans Efterfølger. Allerede tidligt maa dog Johannes, som Luther 1533 havde ladet indskrive ved Universitetet i Wittenberg, have været udenfor Hjemmet; thi i et latinsk Brev til ham af 27de Januar 1537 roser Luther hans Flid, tillader ham at komme hjem til Fastelavn og paalægger ham fra Käthe at hilse sin Lærer og dennes Kone. Da Doktoren i Aaret 1542 sendte Ynglingen til Skolen i Torgau, skrev han til Rektoren der Marcus Crodel (26de August): „Efter vor Aftale sender jeg Dig min Søn Johannes, for at Du kan undervise ham i Grammatik og Musik, og tillige tage Vare paa hans Sæder og rette dem; thi til Dig har jeg meget stor Tillid. Hvad det koster, giver jeg villig, og Du vil nok lade mig vide, hvilken Fremgang han gjør, og hvorvidt man kan bringe ham. Jeg lader Drengen Florian (Käthes Søstersøn) følge med, især af den Grund, at jeg seer, disse Drenge trænge til at have en Flok Kammerater til Exempel, hvilket er bedre, end at hver Dreng undervises for sig i Hjemmet. Florian maa Du tage lidt strængere. Seer jeg min Søn gjøre Fremgang, skal Du, om jeg lever, snart ogsaa faae mine to andre Drenge. — Hils Johan Walther og bed ham tage sig af min Søn i Musiken. Theologer kan jeg nok selv gjøre; men Grammatikere og Musikere vilde jeg ogsaa gjerne have."

Da Luther skrev dette Brev, anede han ikke, at en stor Hjertesorg kort efter skulde ramme ham og tillige gjøre Johannes Opholdet udenfor Hjemmet meget tungt.

Magdalene var allerede fra ganske lille af et elskeligt og opvakt Barn. Med en livlig Indbildningskraft forbandt hun en dyb, from Følelse; hendes Tanker dvælede

gjerne i Himlen, og hendes barnlige Tale angik tidt Christus og Englene. Luther glædede sig derover, og da han engang sad med hende paa Skjødet, spurgte han hende: „Lene! hvad mener Du, den hellige Christus vil beskære Dig?" Barnet betroede ham sine smaa Ønsker; han vendte sig til de Tilstedeværende og udbrød: „Børn have saa fine Tanker om Gud, at han er i Himlen og er deres Gud og kjære Fader."

Da Magdalene havde naaet en Alder af lidt over tretten Aar, faldt hun i en heftig Sygdom. Længere Tid svævede hun mellem Liv og Død, men Haabet om hendes Helbredelse blev Dag for Dag svagere. Luther skrev da til Crodel følgende Linier: „Jeg beder Dig, lad min Johannes Intet erfare om det, jeg her siger Dig. Min Datter Magdalene ligger saa godt som for Døden; hun vil snart gaae bort til den rette Fader i Himlen, med mindre Gud beskikker det anderledes. Hun selv sukker saaledes efter at see sin Broder, at jeg er nødt til at sende en Vogn. De to holde saa inderlig af hinanden; maaskee kan hans Komme være hende til Lise. Jeg gjør, hvad jeg kan, for at ikke bagefter nogen Forsømmelse skal tynge min Samvittighed. Byd ham derfor, uden at sige ham Grunden, at ile hid med hiin Vogn; han skal snart vende tilbage, hvis hun enten sover hen i Herren eller kommer sig. Du kan sige til ham, at hvad der paalægges ham, er en Hemmelighed."

Gjensynet mellem Broderen og Søsteren blev ikke saa kort, som Luther havde forestillet sig det; thi Magdalene droges meer end een Uge derefter med Døden. Faderen sad de sidste Dage ofte hos den Syge og bad ved hendes Leje.

„Kjære Gud!" sagde han, „jeg har hende saa inderlig

kjær; men er det Din Villie, at Du vil tage hende til Dig, da vil jeg ogsaa gjerne vide hende hos Dig. Lille Lene! min kjære Datter," vedblev han, idet han saae paa hende, „ikke sandt? Du blev gjerne her hos Din Fader; men Du drager ogsaa gjerne til Faderen hisset?"

„Ja, kjære Fader," svarede hun blidt, „som Gud vil."

„Ak!" vedblev han, „Aanden er vel redebon, men Kjødet skrøbeligt." Som han sagde dette, vendte han sit Ansigt bort fra den Syge, for at skjule sin Bevægelse.

Hans Omgivelser vare oftere Vidne til, hvorledes han maatte tilkæmpe sig Fatning. De hørte ham sige: „Gud har i tusinde Aar ikke skjænket nogen Biskop saa store Gaver som mig; thi af Guds Gaver skal man rose sig. Jeg er vred paa mig selv over, at jeg ikke af Hjertet kan glæde mig over dem eller takke for dem, ihvorvel jeg stundom synger vor Gud en lille Sang og takker ham en Smule for dem. Velan, hvad enten vi leve eller døe, saa ere vi Herrens."

Natten før Magdalene døde, havde Käthe drømt, at to skjønne Ungersvende vare komne og vilde føre hendes Datter til Bryllup. Da Melanchthon den næste Morgen kom til Klosteret og spurgte, hvorledes Barnet befandt sig, fortalte hun ham sin Drøm. Han forfærdedes ved at høre den og sagde: „Ungersvendene betyde vist de kjære Engle, der ville komme og føre den unge Pige til Himmerige, til det rette Bryllup."

Da Magdalene laae i Dødskampen, faldt hendes Fader paa Knæ foran hendes Seng, græd bitterlig og bad, at Gud vilde udløse hende. Katharina var tilstede i samme Værelse; men overvældet af Sorg formaaede hun

ikke at nærme sig Dødslejet. Da Luther rejste sig fra Bønnen, tog han endnu engang Magdalene i Favn; og i det samme udaandede hun i hans Arme, Onsdagen den 20de September 1542, om Aftenen Kl. 9.

Katharina overgav sig nu ganske til sin heftige Smerte, græd og jamrede sig højt. Hendes Ægtefælle trøstede hende med Blidhed og sagde: „Betænk dog, kjære Käthe, hvor hun kommer hen, hun har det jo godt nu."

De store Tanker om Opstandelsens Herlighed fyldte hans Sjæl, og trøstelige Ord fløde fra hans Læber midt i hans dybe Smerte. Da Barnet var lagt i Kisten, sagde han: „Du kjære lille Lene! hvor godt er det for Dig; Du vil atter opstaae og skinne som en Stjerne, ja som Solen!"

Man havde gjort Kisten temmelig knap og kort til hende, da udbrød han: „Sengen er for lille til hende, fordi hun er død. Jeg er glad i Aanden og dog — i Kjødet meget sørgmodig. Hvor det er forunderligt at vide, at hun hviler i Fred, og dog at være saa sørgmodig!"

De Mange, der paa Begravelsesdagen samledes for at følge Barnet til Jorden, bevidnede Doktoren deres Deeltagelse i hans Sorg og forsikkrede, at dette Dødsfald gjorde dem saare ondt.

„Det skal ikke gjøre Eder ondt," gav han til Svar; „jeg har sendt en Helgen til Himlen. Ja, en levende Helgen! O, gid vi blot kunde faae en saadan Død! En slig Død vilde jeg i denne samme Stund tage imod!"

„Ja," sagde En, „det er sandt nok; men dog vil Enhver gjerne beholde Sine."

„Kjød er Kjød og Blod er Blod," svarede Doktoren. „Jeg er glad ved, at hun er hisset; der er ingen Sørgmodighed hos mig, undtagen i Kjødet."

Ved Jordefærden blev den Psalme sunget: „Herre! kom ikke vore forrige gamle Misgjerninger ihu!" Da Luther hørte disse Ord, sagde han til sine Venner: „Jeg siger: O Herre, Herre! ikke alene de forrige og de gamle Synder, men ogsaa de nuværende; thi vi ere Aagerkarle, Gniere og meget andet. Ja, Verden er jo endnu fuld af Messernes Vederstyggelighed."

Efterat Liget var sænket i Jorden, talte Luther om Legemets Opstandelse, og ved Hjemkomsten fra Begravelsen trøstede han sine Omgivelser med Haabet om det evige Liv, der er den Christne vist. Han ihukom ogsaa sin for længe siden bortgangne Elisabeth, idet han sagde: „To Helgene har vor Gud nu af mit Kjød."

Hans dybe Smerte brød dog atter frem, da han meldte Jonas sin Datters Død. „Du har vel hørt — skrev han 23de Septbr. — „at min dyrebare Magdalene er gjenfødt til Christi evige Rige. Endskjøndt jeg og min Hustru ikke burde andet end takke af Glæde over en saa blid og salig Hedenfart, der friede hende fra Kjødets, Verdens, Tyrkens og Satans Vold, er dog Fader- og Moderkjærlighedens Magt saa stor, at vi ikke formaae det uden med Hulken og Suk. Thi i vort Hjertes Inderste staae den levende og døende, lydige og elskelige Datters Aasyn, Ord, Miner og Lader saaledes indprægede, at ikke engang Christi Død (og hvad er alle andres Død mod hans?) er istand til ganske at fortrænge det, som det dog burde. Siig Du derfor Herren Tak paa vore Vegne! Det er jo dog en stor Naadegjerning af ham, at han saaledes herliggjør vort Kjød. Hun var,

som Du veed, saa blid og mild af Sind og Alles, Alles Yndling. Højlovet være den Herre Jesus Christus, der kaldte, udvalgte og ophøjede hende! Gid en slig Død, ja et sligt Levnet maatte times mig og alle Mine; det er det Eneste, jeg beder al Trøstens og Barmhjertighedens Fader om."

Til Ligstenen over Magdalenes Grav forfattede han selv en latinsk Indskrift, der lød omtrent saaledes:

Her jeg hviler i Blund Magdalene, Datter af Luther,
Trygt i de Helliges Kreds, dækket af Gravhøjens Muld.
Dødens Datter jeg var, i Synd undfangen og baaren;
Men ved Dit levende Blod, Christus! Du kjøbte mig fri.

Den heftige Sorg, der greb Johannes ved Søsterens Død, voldte baade Luther og hans Hustru Bekymring. Ynglingen var vendt tilbage til Skolen i Torgau og fortsatte sine Studier, men i en sygelig og tungsindig Stemning. Anden Juledag skrev Luther til Crodel: „Jeg vil gjerne troe, at min Søn er bleven saa blød ved sin Moders Ord, da Sorgen over Søsterens Død kommer til; men Du maa kraftig opmuntre ham, thi det er vist, at han her hjemme har højlig rost baade Dig og Din Hustru og yttret, at han befandt sig ligesaa vel, ja bedre hos Eder end hjemme hos os. Byd ham derfor at tvinge sit kvindagtige Sind og at vænne sig til at bære Sorg og ikke give efter for hiin barnlige Blødhed! Thi han er sendt fra Hjemmet for at lære og hærdes. Jeg vil ikke, at han skal komme hjem, da der ikke er nogen videre Grund dertil. Hvis en anden Sygdom skulde slaae sig til, vil Du nok lade mig det vide. Lad ham kun lægge Vind paa det, han er sendt ud for, og ikke tilsidesætte Lydig-

heden mod sin Fader." Dagen efter skrev Luther til Johannes selv et Formaningsbrev paa Latin, omtrent af samme Indhold.

V.

Alderdomsdagene.

Det var vel ikke Magdalenes Død, der fremkaldte Længselen hos Luther efter at gaae i Graven; men dog forstærkedes den derved. Fra den Tid, han havde gjort sit Testament, kom Ønsket om en snar Bortgang hyppigere end før frem, baade i hans Tale og i hans Breve til fortrolige Venner. „Det er," sagde han, „et sikkert Tegn paa, at Livsens Ord har grebet os i troende Hjerter, naar vi begjære at døe og see lutter Vinding i Døden. Thi Enhver, der ved Livsens Ord griber Livets Herre og Giver og bevarer dette Ord, han seer og smager ikke Døden evindelig." „Bed for mig," skrev han (Maj 1542) til Justus Menius i Gotha, „at Herren vil forunde mig en salig Dødsstund. Jeg har levet nok; Djævlen er kjed af mit Liv, og jeg er kjed af Djævlens Had." Til Amsdorf yttrede han det Samme (13de Juli) og tilføjede: „Naar jeg ikke har nydt Noget, er der ingen Kræfter meer i mit Hoved." Forskjellige legemlige Svagheder, som han ikke tidligere havde kjendt, forenede sig i Aarene 1540 og 41 med dem, hvoraf han stadig led; han havde saa stærk Gigt i Arme og Been, at han maatte støtte sig ved en Stok; en farlig Svulst i Halsen, der foranledigede Churfyrsten

til at sende ham sin Livlæge Dr. Curio, og et længe vedholdende Øreflod, forbundet med Døvhed, efter hvad han berettede Melanchthon, der dengang opholdt sig flere Maaneder i Regensburg.

Naar han betænkte denne sin Sygelighed, meente han at have grundet Haab om at gaae bort før sine Venner, og dette Haab udtalte han alt 1541 (9de Jan.) i et Brev til Myconius, der laae farlig syg. „Jeg," skrev han, „beder og bønfalder den Herre Christus om, at han ikke vil lade den Ulykke times mig, at jeg skulde opleve at see Dig eller nogle af Vore komme forud for mig og lægge Eder til Hvile, mens jeg blev ladt tilbage i denne falske og slemme Verden, midt iblandt Djævlene, saa at jeg efter Eders Bortgang endnu længer skulde udstaae meer Plage og Marter, skjøndt jeg dog har taalt og lidt meer end nok i nogle og tyve Aar og derfor vel ogsaa var værdig at komme forud for Eder Alle og at sove hen i Herren." Myconius overlevede vel Luther et Par Maaneder; men andre af sine Venner maatte Doktoren derimod overleve. Ambrosius Berndt døde i Januar 1542, og da Luther med Bugenhagen en Dag gik forbi hans Grav, pegede han paa den og udbrød: „Der ligger nu ogsaa han; o, kjære Herre Jesu! tag ogsaa mig til Dig fra denne Jammerdal!" Spalatin gik bort et Aar før Doktoren, og denne udtalte ved Budskabet om Vennens Dødssygdom sin Sorg og Angst i et Brev til Link (17de Jan. 1545), idet han udbrød: „Gud bevare ham! det er, som vi vide, et af de braveste Mennesker."

Bekymringer for Kirkens Fremtid, Frygt for Tyrkerne, der beredte sig til et nyt Angreb paa Ungarn, Misfornøjelse med Juristernes Herredømme baade ved Hoffet

og Universitetet og Harme over Usædeligheden og andre Laster i Tiden tyngede Luthers Sind og gav sig idelig Luft i hans Breve. I et Anfald af ondt Lune skrev han til Amsdorf (18de August 1543): „Underligt tykkes det mig at være, hvad Verden nutildags tager sig for. Enten har jeg aldrig før seet Verden, eller og opstaaer der hver Dag, mens jeg sover, en ny Verden.“ Vistnok maatte han og opleve Ting, endog i sit eget Huus, der kunde forbittre hans Sind i Alderdommens Dage.

Et Fruentimmer, der kaldte sig Rosina von Truchses og udgav sig for en fattig Nonne af bemeldte højadelige Familie, fremstillede sig i Aaret 1541 for Luther og anraabte ham om Bistand. Han optog hende i sit Huus; men belært af mange Skuffelser i tidligere Dage, indhentede han tillige hos Andre Underretning om hendes Person og Stand. Det viste sig da, at Alt, hvad hun havde fortalt derom, var Opspind. Luther tog hende for sig, og hun maatte bekjende, at hun var en Borgermandsdatter fra Minderstadt i Franken. Hendes Fader var bleven halshugget i Bondekrigen; selv havde hun som et fattigt Barn maattet søge sit Brød blandt Fremmede og var derved kommen paa Afveje. Under Taarer og Forsikkringer om Anger bønfaldt hun Luther om at tilgive hende og ikke slaae Haanden af hende; og efter en Straffetale var Doktoren ogsaa villig dertil.

Nogen Tid gik Alt godt, Rosina forstod at indsmigre sig hos Käthe og Børnene, og Luther selv viste hende godtroende Tillid. Men med eet opdagede han, at hun endnu var fuld af Løgn og derhos løsagtig. Hun trak Mandfolk til sig, blev frugtsommelig og vilde forføre en af Husets Tjenestepiger til at hjælpe sig med at fordrive Fosteret. Doktoren blev i højeste Grad forbittret herover og

vilde lade hende alvorligt afstraffe af Øvrigheden; men Käthe forbarmede sig over hende og lod hende slippe bort. I et Brev til Jonas (30te Aug.) udtalte Luther sin Glæde over at være bleven befriet fra dette slette Kvindfolk, der havde bragt ham saaledes i Harme, at han gjerne kunde have forløbet sig. Hun vedblev at drive sit bedragerske Spil rundt om blandt Præsterne; Luther advarede Lauterbach for hende og skrev endnu 1544 et langt Brev om hende til Dommeren Göritz i Leipzig, hvor hun havde taget Ophold.

Det tøjlesløse Liv, hvortil Studenterne begyndte at hengive sig med Skjøger, der havde indsneget sig i Byen, græmmede Luther sig ogsaa meget over, og han lod dem (13de Maj 1543) i en offentlig Kundgjørelse vide, at de Udsvævende blandt dem kunde rejse deres Vej; thi i Wittenberg var en christelig Kirke og Skole, hvor man skulde lære Guds Ord, Dyd og Tugt. Men ligesaa forbittret var han over de hemmelige Forlovelser, der vare komne i Brug og af Juristerne forsvaredes som gyldige, men af ham selv betragtedes som Brud paa den Lydighed, Børn skylde deres Forældre. Juristerne, som han kaldte Kanonister og Æselshoveder, naar de vilde tiltage sig at regjere Kirken, lovede han sig selv at tage alvorligt fat paa og „vaske dem deres Pels", og han gjorde det i en yderst skarp Prædiken, han holdt i Begyndelsen af Aaret 1544. Han klagede ogsaa over dem baade i en Forestilling til Churfyrsten, hvem han bad overholde det Forbud mod hemmelige Forlovelser, han selv havde udstedt, og i en Betænkning til Consistoriet i Wittenberg. I begge Skrivelser berørte han, hvilken Sorg Melanchthon og hans Kone havde haft af deres Søn Philip, der ogsaa hemmelig mod deres Villie havde forlovet sig. Ham havde Luther

haft megen Møje med at afvende eller rettere afskrække fra at holde det Løfte til en Pige, som han endog havde bekræftet med en Ed, og han havde tillige af al Magt maattet modsætte sig Melanchthon selv, da denne nær havde ladet sig overtale til bagefter at give sit Samtykke til Forbindelsen.

Selv om Luthers vrantne Klager over, at han nu kun var en unyttig Byrde paa Jorden og ikke mere duede til Noget, ligesom og den stærke Utilfredshed med Samtiden, han yttrede, kunde vidne om, at hans klare Blik i Alderdommen var blevet noget omtaaget og hans Omdømme om sig selv og Andre ubilligt, saa formaaede han dog bestandig paany at hæve sig over sine Svagheder, som han stundom selv gjorde sig Bebrejdelser for, og at lade hele sin rige Aandskraft og sit muntre Lune spille baade i Skrift og Tale. Paa Grund af sin Svagelighed kunde han ikke prædike saa hyppigt i Kirken som tidligere; men han gik gjerne derhen; thi Bønnen forekom ham, som han selv sagde, langt inderligere i Menigheden end i hans Hjem. Sin Stol havde han ved Højalteret; dog under Prædikenen begav han sig ind i Universitetets Stol og hørte til med Opmærksomhed og Andagt. En Søndag rejste han engang paa Landet, og da man i en Landsby ringede til Kirke, steg han med sine Ledsagere af Vognen, gik til Kirke og hørte Prædikenen til Ende. Paa Vejen talte man derpaa om Prædikenen, og da En yttrede, at Præsten havde kunnet tage Evangeliet paa en rigtigere Maade, sagde han: „Ak, naar en Lærer blot i al Enfoldighed kan prædike Christum efter Katechismen, saa er han en salig Prædikant.“ — Ved sit Bord samlede han en ny Kreds af Venner om sig; Mathesius, Magistrene Heidenreich, Besold, Stolz, Weber og Torbert fra Danmark vare stadige Gæster derved, og

disse gav han ogsaa blandt andet de mange ypperlige Regler for Prædikekunsten, som findes optegnede blandt hans Bordtaler.

„Tre Stykker," sagde han engang, „høre til en Theolog: Overvejelse, Bøn og Anfegtelse. Man maa af Hjertet anraabe Bibelens Herre om hans Aand, der er Dørvogteren til Guds Bogsamling, og man maa have prøvet og erfaret noget i Korsets Skole." — „Bien er et lille Dyr, laver sød Honning, men har alligevel en Braad. Saaledes skal en Prædiker ogsaa have de livsaligste Trøstesprog; men bliver han af billige Aarsager ægget og dreven til Vrede, saa stikker og saarer han ogsaa de Skyldige." — „Nogle Prædikere," sagde han en anden Gang, „plage deres Tilhørere med alt for lange Prædikener, skjøndt dog Øret er en ømfindtlig Ting og let bliver træt." Han fandt Dr. Pommers Prædikener for lange og sagde, at de Prædikanter, der gjerne vilde have Alt med i deres Taler, bare sig ad som Pigerne, naar de gik paa Torvet; thi de stode tidt stille paa Vejen og fik sig en god Sladder, saa med een, saa med en anden af deres Bekjendte, og derfor kom de meget seent til Maalet. Det hændte sig ogsaa engang i Luthers Alderdom, at han en Vinterdag var kommen i Kirke hos Dr. Pommer, men da Talen aldrig syntes at ville faae Ende, maatte han rejse sig og gaae sin Vej, og en Deel Studenter fulgte da strax hans Exempel. Om Aftenen var Bugenhagen til Gæst hos ham, og da Talen faldt paa Prædikenen om Formiddagen, sagde Luther til ham: „I, Hr. Doktor, har to af de Egenskaber, som gjøre en god Prædikant; men den tredie fattes Eder. Thi en Prædikant skal kunne træde frem, lukke sin Mund op, men for det tredie ogsaa kunne holde op i rette Tid."

Mathesius gav han engang følgende Regel: „Naar I seer, at Folk med stor Alvor og Lyst høre til, saa slut; næste Gang komme Folk saa meget desto hellere igjen.“ Ogsaa udenfor Kirken forlangte han Korthed og Klarhed af en Taler. Thi da engang en navnkundig Stad sendte sin Byskriver for at forlange en Præst af ham, og han begyndte med vidtløftige Titulaturer og gjorde lange krusede Vendinger, hørte Doktoren paa ham med Ulyst og Fortrydelse. Da Taleren endelig blev færdig, sagde Doktoren: „Kjære Ven, hvad forlange Eders Herrer?“ „En christelig Prædikant,“ svarede Byskriveren. „Det kan jeg forstaae,“ sagde han, „og skal gjøre mig Umage for at skaffe ham.“ — Hvorledes Luther forstod at gjøre Guds Ord frugtbart for enhver Stand, vise de Samtaler, han førte ved sit Bord med nogle Bjergværksejere fra St. Joachimsthal, der gæstede ham i hans sidste Leveaar og forærede ham skjønne Ertsstykker og Stene. Han mindede dem om, at David havde kaldt Guds Munds Lov bedre end tusinde Stykker Guld og Sølv, at Guds Ord er gjennemlutret og renset som Sølvet, der syv Gange er gaaet igjennem Ilden, og at Gud kaster de Ugudelige bort som Slagger. „Den dyrebare Christenhed,“ vedblev han, „er som en smal, fast og ædel Gang, der gaaer gjennem de store Klipper, og ofte bliver næsten ganske tilspærret. Men Han, der er mægtig over alle Bjerge, skaffer sin Gang, ad hvilken hans Søn vandrer, atter og atter Rum, saa at den aabner sig og giver, hvad den skal give. Vel dem, der have deres Andeel i denne faste og smalle Gang, søge der deres Frelse og ogsaa villig yde deres Tilskud med sand Tro, hjertelig Bøn og christelig Kjærlighed. Udbyttet er sikkert; kun bedække meget Jord det. De, som tage alvorlig fat og holde ved, uden at lade sig affkrække

af Vand, Ulykker og haarde Stene, de rive Guds Rige til sig og bære Udbyttet, Syndernes Forladelse og et evigt Liv med derfra."

De Rejser, Luther endnu foretog sig, vare i Forhold til hans Svagelighed ingenlunde faa. Da hans hadefulde Modstander, Hertug Georg af Sachsen, i Aaret 1539 var død, blev Reformationen indført i hans Lande, og Luther indfandt sig tilligemed sine Venner ved Pintsetid i Leipzig for at bivaane en Fest for denne glædelige Begivenhed. Aaret efter stod han i Dessau Fadder til Johan af Anhalts Datter og bivaanede et Convent i Eisenach. En stor Glæde var det for ham, at han i Aaret 1542 kunde indvie sin Ven Amsdorf til Biskop i Naumburg og Zeitz, der laae nær ved Zulsdorf. Medens Magdalene laae syg, gjorde han en Udflugt paa et Par Dage til Fyrsterne af Anhalt i Dessau, i Selskab med Melanchthon, Cruciger og Lægen Schurff; og i Slutningen af Aaret blev han atter kaldet did for at stifte Forlig mellem Johan og hans Gemalinde, der havde fjernet sig fra sin Gemal. Flere Gange foresatte han sig i Aaret 1543 at besøge Amsdorf og see ham, før han selv gik bort; men Svagelighed og Forretninger kom altid i Vejen. Først det næste Aar i August Maaned blev Rejsen foretagen, og rimeligviis besøgte han da ogsaa paa Vejen Käthes Gods. Hos sin Ven Spalatin i Altenburg var han ogsaa Gæst, og da han ved Bordet drak et Glas med ham, udtalte han i et Impromtu paa Latin, at han selv var af Glas, og at de sagtens saaes for sidste Gang.

Efter sin Hjemkomst tilskrev han Amsdorf med Inderlighed og Lune saaledes: „Ærværdige Fader i Herren! Først maa Du have mig undskyldt med Hensyn til Din Huusfoged, som jeg ønskede skulde vende om igjen i Borna,

eller i det mindste i Eulenburg, da jeg jo der allerede var saa godt som hjemme, men som alligevel haardnakket ledsagede mig lige til Wittenberg. Og dernæst maa jeg anklage Dig tilligemed ham, da Du har ladet ham bekoste den hele Rejse, saa jeg ikke har brugt en Hvid undervejs. Du har dog ikke endnu erhvervet Dig saa store biskoppelige Rigdomme, at det tilkommer Dig at være ødsel. Og endydermere har Du uden mit Vidende, som om det kun var en Ubetydelighed, bebyrdet mig med et Sølvkruus og en Sølvskee, og mod min Villie næsten gjort mig til en Tyv, hvad disse Dine Ejendele angaaer; omendskjøndt Du sagtens vil beraabe Dig paa Josefs Exempel, da han lod sit Bæger lægge i sin Broder Benjamins Kornsæk. Men Du veed jo selv, hvor lidt det sømmer sig for mig, som en fattig Theolog, der er født og lever i Ringhed, at drikke af Guld eller Sølv, hvorved jeg da ogsaa vilde give ikke alene Ordets Fjender og Modstandere, men ogsaa mange af vore Egne, Forargelse. Men jeg vil skyde hele Skylden paa Din ubetimelige Ødselhed, og — hvis det kan hjælpe noget — bevidne, at det ikke er min egen Villie, men Din Kjærlighed, der har gjort mig saa hoffærdig. Forresten takker jeg mangfoldigst for Gaven, og ifald en Bøn af slig dorsk Synder, som jeg er, formaaer noget hos Gud, skal jeg sandelig ikke vise mig glemsom, hvad Dig og Dit Embede angaaer; omendskjøndt jeg da ogsaa uden Foræringer er forpligtet til at gjøre dette, formedelst Guds Bud og vor fælles Nød. Lev vel i Herren!"

Melanchthon følte sig ulykkelig over den Voldsomhed, hvormed Luther angreb de juridiske Professorer ved Universitetet, og over den Mistillid, som fra Vennens Side vistes ham selv i Henseende til visse dogmatiske Strids-

spørgsmaal. Han skrev klagende til Camerarius: „Ofte har jeg sagt, at jeg frygtede for Alderdommen hos saa lidenskabelig en Natur som Hercules eller Philoctet eller den romerske Feltherre Marius." Det kom virkelig ogsaa hos Luther til et heftigt Udbrud af Harme, der foranledigede ham til et yderst paafaldende Skridt. Fortrædelighederne, som Spørgsmaalet om de hemmelige Forlovelser vedblev at volde ham, og Ærgrelsen over, at Kvinderne begyndte at vise sig baade i kostbare Dragter og med stærkt udringede Kjoler, bragte ham til at see i Wittenberg et Sodoma, som han lig Loth maatte skynde sig bort fra. En Dag i Juli 1545 løb til Alles største Forbauselse det Rygte fra Mund til Mund, at Doktoren var rejst pludselig bort og havde forsikkret, han vilde aldrig mere vende tilbage til Byen.

Dette var virkelig ogsaa hans Beslutning. Ledsaget af Johannes, der nu studerede ved Universitetet, rejste Luther først til Ernst von Schönfeld paa Löbnitz, derpaa til en Kjøbmand i Leipzig ved Navn Heinrich Scherle. Begge Steder blev han modtagen med Glæde og beværtet meget prægtigt; men han havde ingen Ro paa sig.

Sin bittre Stemning udtalte han, da han fra Leipzig skrev til Käthe: „Mit Hjerte er blevet koldt; jeg vil ikke gjerne være meer i Wittenberg. Jeg ønsker ogsaa, at Du vilde sælge Have og Jord, Huus og Gaard; saa vilde jeg skjænke min naadige Herre Klosterbygningen igjen, og for Dig var det bedst at fæste Bo i Zulsdorf, mens jeg endnu lever, og Du kunde vel nok komme ud af at forbedre Godset med min Lønning, thi jeg haaber, at min naadige Herre vil lade mig beholde den, idetmindste et Aar, og saa er det vel forbi med mig. Efter min Død ville de fire Elementer i Wittenberg ikke gjerne taale Dig

der; derfor var det bedst, at det, der siden maa skee, skeer nu, mens jeg er i Live.

Maaskee vil Wittenberg, som det tegner til, med sit Regiment ikke faae St. Veitsdans og St. Hansdans, men Tiggerdans og Belzebubs Dans, saadan som de nu begynde at blotte Fruerne og Jomfruerne baade for og bag, og Ingen er der, som straffer eller holder igjen, mens Guds Ord derimod bliver bespottet. Bort, bort fra dette Sodoma! Jeg har paa Landet hørt meer, end jeg erfarer i Wittenberg; derfor er jeg kjed af Byen og vil ikke vende tilbage, hvortil Gud hjælpe mig. Iovermorgen vil jeg rejse til Merseburg; thi Fyrst Georg har indstændig bedet mig derom. Saaledes vil jeg flakke om og før spise Tiggerbrød, før jeg vil martre og forurolige mine stakkels gamle sidste Dage med det uordentlige Væsen i Wittenberg og see mit sure og dyrebare Arbejde spildes. Du kan, om Du vil, sige Dr. Pommer og Mag. Philip dette, og Dr. Pommer kan hermed paa mine Vegne velsigne Wittenberg; thi jeg kan ikke længer udholde min Harme og Uvillie!"

Imidlertid var Wittenberg i stor Uro. Universitetet berettede i en Skrivelse til Churfyrsten (1ste Aug.), hvorledes Luther havde udtalt sig til sin Hustru. Nu, hed det videre, havde han udført, hvad han alt et Aar tidligere havde truet med, men dengang var bleven afholdt fra ved Bugenhagens og Andres indstændige Bønner. Man agtede at sende en Deputation til ham og i al Ydmyghed bede ham for Guds Skyld dog ikke at blive for bestandig borte, men derimod antage sig den Kirke, Gud havde kaldet ham til, og han selv havde stiftet, og fremdeles vedblive at være dens Biskop og Fader, forat ikke Fjenderne skulde juble og Kirken komme i Foragt. Depu-

tationen skulde love, at man efter Evne vilde afskaffe Alt, hvad der mishagede ham, denne Elias, som Universitetet ansaae for Israels Vogn og Fører (2 Kong. 2, 12). Churfyrsten selv bad man underdanigst at tænke paa Midler til at bringe Luther tilbage.

Fyrsten skrev (5te Aug.) et yderst naadigt Brev til ham. Det havde, sagde han deri, været ham saare kjært at høre, at Doktoren havde begivet sig til Amsdorf, skjøndt han helst vilde vidst dette hans Forehavende i Forvejen, for at kunne have givet ham Følgesvende med og sørget for hans Bekvemmelighed paa Rejsen. Han udtalte sin Bekymring over den Beslutning, Doktoren sagdes at have taget, om ikke at vende tilbage til Wittenberg, og bad ham opgive den, men med udeelt Tillid høre, hvad Overbringeren af Brevet, hans kjære troe Livlæge Matthias Ratzeberger vilde sige ham, og bevise sig føjelig derimod.

Ratzeberger var en af Luthers varmeste Beundrere. Ved ham var det, at Elisabeth af Brandenborg, hos hvem han først var Livlæge, var bleven bekjendt med Luthers Skrifter og vunden for Reformationen. Han havde levet i fortrolig Omgang med Luther og var paa hans Anbefaling bleven Livlæge hos Greven af Mansfeld og siden hos Churfyrst Johan Frederik. At denne havde truffet det Rette ved at betroe Ratzeberger det Hverv at omstemme Luther, viste Udfaldet.

Deputationen fra Wittenberg, der bestod af Bugenhagen, Melanchthon, Dr. Major samt Borgmester Gregor Matthes og Byskriveren Hans Luft, var afrejst den første August til Merseburg, hvor Luther da opholdt sig, sysselsat med at indvie Fyrst Georg til Prædikeembedet og at foretage andre gejstlige Handlinger. Han lod sig dog ikke ved

de Deputeredes Bønner bevæge til at vende hjem, men rejste derimod til Halle, hvor han besøgte Jonas, prædikede og af Raadet modtog et gyldent Bæger i Hædersgave. Derfra begav han sig til Zeitz, til sin Ven Amsdorf, hvem han i de sidste Aar af sit Liv sees at have sluttet sig meget nøje til, og for hvem han jævnlig udgød sig i Klager over Tidens Slethed. Hos ham modtog han Churfyrstens Brev og hans Sendebud. Landsherrens indtrængende Ord og Ratzebergers Overtalelser bragte det dertil, at han fulgtes med Livlægen over Leipzig til Torgau. Efter et Besøg hos Churfyrsten vendte han igjen tilbage til Wittenberg, hvor han ankom den 18de August og blev modtagen med stor Glæde.

I hans Familie var imidlertid foregaaet Noget, som slet ikke behagede ham. Lene Berndt havde forelsket sig i et ganske ungt Menneske paa knap 20 Aar, en medicinsk Student ved Navn Ernst Reuchlin eller Reichel. Luther, der havde denne mistænkt for at attraae et Ægteskab med hende blot for hendes lille Formues Skyld, havde bedet Lauterbach (5te Juli) at forhøre sig om Ynglingens Slægt, der var bosat i Nærheden af Dresden, og at udforske hans Faders Tanker om Forbindelsen. Han erfarede da, at Reichel var en temmelig kold Elsker, men at hans egen Søsterdatter var saa betagen af Kjærlighed til den unge Mand, at hun ikke vilde opgive ham. „Hun forleder mig," skrev han (19de Octbr.) til Lauterbach, „imod min Villie til Daarlighed. Men hvis hun ikke vil høre, saa maa det gaae, som det bedst kan." Efter Luthers Død ægtede Lene virkelig Reichel og sank tilligemed sine Børn i stor Armod, indtil det endelig lykkedes hendes Mand at blive ansat som Læge i Brandenborg.

Et Par Anekdoter fra 1545 vise, at Luther lige til sin

Død bevarede sin trohjertige Jævnhed og sit spillende Lune. Mathesius fortæller, at da han for sidste Gang besøgte Doktoren, blev han tilligemed sine Medrejsende indbudt til dennes Bord. Den skikkelige Vognmand, som bragte dem til Wittenberg, bad undervejs, at de vilde hjælpe ham til at faae den rette Pave at see, nemlig Dr. Martin. De lovede det og bad Doktorens Tjener melde dem ved Bordet, naar Vognmanden kom for at hente dem hjem. Tjeneren traadte da ogsaa ind og sagde: „Vognmanden er der."

„Hvem er der?" spurgte Doktoren, der ikke hørte godt.

„Vor Kusk," svarede Mathesius, „en brav Mand, der har kjørt ordentlig for os, hver Morgen sunget med os, aldrig bandet undervejs eller drukket over Tørsten, og som heller ikke hjemme forsømmer nogen Prædiken; — han ønskede gjerne at see Eders Højærværdighed."

„Lad ham komme ind," udbrød Luther.

Kusken traadte ind og stillede sig undseelig og ærbødig ved Døren.

„Kom hid," sagde Luther, gav ham derpaa Haanden, rystede den trofast og sagde: „Naar Du kommer til Dine Venner, saa siig: Jeg har taget Dr. Martin Luther, den største Erkekjætter, i Haanden." Derpaa bød han ham sit Glas. Men Vognmanden undlod ikke at fortælle allevegne om den store Ære, han havde nydt i Klosteret.

En rig Kjøbmand og Raadsherre fra Hamborg bragte sin Søn til Wittenberg og bad Luther om at optage ham blandt Huus- og Bordfællerne. Da ved Aftensbordet en stegt Gaas blev sat frem, fik det unge Menneske en saadan

Lyst til Skindet paa den, at han gav sig til at skrælle det af overalt. Bordfællerne taug, men loe til hverandre derover. Luther vilde heller ikke strax sige noget dertil; men da Studenten ufortrøden blev ved at skrælle, spurgte han Kjøbmanden med et Smiil: „Kjære Herre! til hvilket Haandværk vilde I bestemt Eders Søn, hvis han ikke havde duet til Studeringer?“ „Han skulde saamænd ikke have lært nogen Haandtering,“ svarede denne, „men skulde i saa Fald været Kjøbmand ligesom jeg.“ „Da vilde han dog,“ vedblev Luther, „have egnet sig godt for Garverhaandteringen, thi han har forsandt iaften viist, at han ypperligt forstaaer at bearbejde Gaaseskind.“

Til en anden Tid forefaldt følgende pudsige Historie, som Mathesius har opbevaret. En rig Borger havde foræret Luther et Bæger, fordi han havde haft hans Søn hos sig ved sit Bord. Formynderen lod Doktoren det vide og forlangte en Kvittering for Gaven, idet han tillige lod et Udkast af samme følge, og betydede ham, at han havde at bekræfte den med en troværdig Mands Segl. Dertil sagde Doktoren leende: „Hvor skal jeg finde en Mand, der kan gjøre mig troværdig? Det er kjønne Folk. Jeg har næsten skrevet hele Verden fuld af Bøger, og de ville endda foreskrive mig en Kvittering! Dog jeg vil føje dem.“

VI.

Affkeden fra Livet.

To Gange havde Luther, i Oktober og December 1545, opholdt sig i sin Fødeby Eisleben, for at stifte Forlig, da Greverne af Mansfeld vare i Splid baade indbyrdes og med deres Undergivne, til hvilke ogsaa Luthers Slægtninge hørte, angaaende Bjergværker og Arveafgifter. Hans Mægling havde imidlertid været frugtesløs. Ikkedestomindre — da Greverne sendte deres Kantsler til ham og bad ham komme for tredie Gang, hvad der vist vilde føre til et godt Udfald, — var han villig dertil, skjøndt han, som han yttrede til en Ven, „var en gammel, aflægs, træg, træt, kold og nu ogsaa eenøjet Mand, der nok turde haabet som en Afdød at faae en velfortjent Hvile, men desuagtet blev saaledes overvældet med Skrifter, Taler, Arbejder og Handeler, som om han aldrig havde arbejdet, skrevet, talt eller handlet det Ringeste."

Det var i Januar 1546, at Indbydelsen kom til ham. Ikke lang Tid før hans Afrejse hørtes en Nat i hans Huus et stærkt Bulder som af Noget, der faldt ned. Da man fortalte ham det ved Bordet, thi han selv havde Intet hørt dertil, sagde han til sine Bordfæller: „Værer ikke forskrækkede derover, kjære Qviriter; dette Fald varsler, at jeg snart skal døe; jeg begjærer heller ikke at leve længer i denne slemme ugudelige Verden; beder til Gud, at han vil forunde mig en naadig Dødsstund. Hvis jeg kommer hjem igjen fra Eisleben, saa vil jeg lægge mig i en Kiste og give Ormene en tyk og fed Doktor at

fortære, og jeg vil sige til dem, at de kun trøstig skulle tage fat paa mit Kjød, saasom de ere mig fjendske; thi træt er jeg af Verden, og vi skilles derfor desto heller fra hinanden, ligesom en Gæst, der er færdig, fra et daarligt Herberg."

Den 23de Januar begav han sig paa Rejsen med sine tre Sønner og sin Famulus Ambrosius. Efterat have overnattet i Bitterfeld, ankom han den næste Dag henimod Middag til Halle, hvor han tog ind hos Jonas. Tre Dage maatte han forblive hos sin Ven, da Saalefloden havde oversvømmet Landevejen. Den 26de, der var en Tirsdag, prædikede han i Byens Kirke over Pauli Omvendelse, og benyttede sin Fritid til at sende Käthe Efterretning om sin Rejse.

I hans Breve til hende see vi hele Manddommens Ild paany blusse op hos Oldingen, og det samme kan overhovedet siges om al hans Færd paa denne Rejse.

Spøgende fortalte han Käthe den 25de, at de paa Vejen havde mødt en stor Gjendøberske med Vandbølger og store Isflager, nemlig Saalefloden, der bedækkede Landet og truede med at gjendøbe dem. Tilbage kunde de ikke komme, fordi Muldefloden ogsaa var traadt over sine Bredder, og saaledes maatte de da ligge stille midt imellem Vandene. Dem lystede de dog ikke at drikke af, men gjorde sig derimod tilgode og trøstede sig med godt torgausk Øl og Rhinskviin, indtil Floden havde udraset; „thi det var jo ikke nødvendigt, at de gjorde Paven og hans Drabanter den Fornøjelse at drukne." „Havde Du været med," vedblev han, „da vilde Du, som jeg antager, have raadet os til det samme, og vi vilde da ogsaa engang have fulgt Dit Raad."

Den 28de fore de Rejsende, til hvem Jonas havde

sluttet sig, ikke uden Fare paa en Baad over Vandet. „Vilde det ikke," spurgte Luther under Overfarten sin Ven, „være en udsøgt Morskab for Satan, ifald jeg, Dr. Martinus, med mine tre Sønner og Eder druknede i dette Vand?"

De droge videre ad Eisleben til, og ved Grændsebyen Seeburg bleve de modtagne af Greverne med et Følge af 113 Personer tilhest. Et lille Stykke fra Eisleben blev Luther i Vognen pludselig overfalden af en saadan Mathed, at man blev ængstelig for hans Liv. Han havde nemlig gaaet tilfods over sine Kræfter, var kommen i Sved og var derefter bleven kold i Vognen. Man førte ham til Byskriveren Johan Albrechts Huus, der laae i Nystaden, skraaes overfor Kirken paa Torvet; man gned ham med varme Klæder; hans Ildebefindende gik over, og om Aftenen spiste og drak han med Lyst og var vel tilpas. Hans Sønner skiltes nu fra ham, da de vare blevne indbudte til deres Farbroder Jacob i Mansfeld og tillige vilde besøge en Adelig i Omegnen.

Idet han (1ste Febr.) fortalte Käthe, som han benævnede sin „hjertenskjære Hustru Catharina Luther, Doktorinde, Zulsdorferinde, Frue paa Svinetorvet og hvad mere hun monne være", om denne Upasselighed, yttrede han: „Det var min egen Skyld. Men havde Du været med, vilde Du sagt, at det var Jødernes eller deres Guds Skyld. Thi vi maatte lige forbi en Landsby tæt ved Eisleben, hvori mange Jøder boede; maaskee have de blæst saa stærkt paa mig. Og vist og sandt er det, at da jeg var ved Byen, kom der en saadan kold Vind ind i Vognen paa mit Hoved gjennem Baretten, at det var, som skulde min Hjerne blive til Iis. Dette kan have bidraget noget til Svimmelen; men nu er jeg, Gud skee Lov, atter

vel tilpas med Undtagelse af, at de skjønne Kvinder anfegte mig saa haardt, at jeg hverken er bekymret eller bange for nogensomhelst Ukyskhed."

Forligsvilkaarene var det vanskeligt at komme tilrette med, og Luther var snart kjed af at have med Juristerne at gjøre, „der havde lært Verden saa mange tvetydige Udtryk og endnu brugte et mere forvirret Sprog end det i Babel." Han ønskede derfor, at Churfyrsten vilde hitte paa et Paaskud til at kalde ham hjem; maaskee kunde paa den Maade de Gjenstridige tvinges til at paaskynde Afslutningen af Forliget. Det gjorde ham ondt, at Melanchthon, som han forrige Gang havde haft med sig, ikke, paa Grund af Sygdom, kunde være hos ham denne Gang. Han længtes inderlig efter sin Hustru; derfor skrev han hende, der havde yttret Ængstelse for hans Helbred, fire Gange til i Løbet af 8 Dage.

Det første Brev lød saaledes: „Vi sidde her og lade os martre og ønskede os vel herfra igjen; men det kan, saa vidt jeg mærker, ikke skee endnu i de første otte Dage. Magister Philip kan Du sige, at han maa rette Noget i sin Postil; thi han har ikke forstaaet, hvorfor Herren i Evangeliet kalder Rigdom Torne. Her er den Skole, hvor man kan lære at forstaae dette. Jeg gruer ved at tænke paa, at Tornene allevegne i den hellige Skrift trues med Ilden, hvorfor jeg her maa have desmere Taalmodighed for dog om muligt med Guds Hjælp at kunne udrette noget Godt. Dine Sønner ere endnu i Mansfeld. Mad og Drikke have vi da fuldt op af, og kunde have gode Dage, hvis ej denne fortrædelige Trætte var ivejen. Det bæres mig for, at Djævlen spotter os; vilde dog Gud spotte ham igjen. Amen. Bed for os. Budet haster."

„Læs, Du kjære Käthe!" saa formanede han hende to Dage senere, „Johannes Evangelium og den lille Katechismus, hvorom Du engang sagde, at Alt dog var sagt af mig i den Bog. Du vil sørge for Din Gud, som om han ikke var almægtig og godt kunde skabe ti Doktorer Martinus, ifald den ene gamle omkom i Saalefloden eller Kakkelovnshullet eller paa Wolfs Fuglefængerplads. Lad mig i Fred med Dine Sorger; jeg har en bedre Forsørger, end Du og alle Englene ere. Han ligger i Krybben og dier ved en Jomfrues Bryst, men sidder desuagtet ved Gud Faders, den Almægtiges, højre Haand."

Han gjorde sig lystig over hendes mange Sorger for ham, der berøvede hende Søvnen; „thi," sagde han i det næste Brev, „siden I have begyndt med disse Sorger, har een Gang Ild i Herberget lige udenfor min Stuedør været nærved at fortære mig, og i Gaar var en Steen, udentvivl ogsaa i Kraft af Eders Sorger, ligeved at falde ned paa mit Hoved og knuse mig som i en Musefælde. — Jeg befrygter, at dersom Du ikke holder op at nære Frygt, saa vil tilsidst Jorden opsluge os, og alle Elementer forfølge os. Lærer Du paa den Maade Katechismen og Troen? Bed og lad Herren sørge; det hedder: Kast Din Sorg paa Gud; thi han har Omsorg for Dig."

Luther følte sig glad ved at kunne under sit Ophold i Eisleben holde fire Prædikener for sine Byesbørn og ordinere to Præster. Til Alters gik han selv to Gange. Ligesaa glad var han ved at kunne melde sin Hustru (14de Febr.): „Vi haabe i denne Uge igjen at komme hjem, om Gud vil. Gud har beviist sin store Naade her; thi Herrerne ere ved Hjælp af deres Raader blevne forligte næsten i Alt. — De unge Herrer ere lystige, kjøre med

Narrebjælder i Slæde — ligesaa og Frøkenerne. — Jeg sender Dig Foreller, som Albrechts Gemalinde har skjænket mig. Dine Sønner ere endnu i Mansfeld; Jacob Luther vil nok sørge for dem. Vi spise og drikke her som store Herrer, og man opvarter os prægtigt, ja altfor prægtigt, saa vi næsten kunde komme til at glemme Eder i Wittenberg."

Det blev hans sidste Brev til Käthe!

Sit daglige Liv førte han i Eisleben paa samme Viis som i Hjemmet. Saavel ved Middags- som ved Aftensbordet var han livlig og meddeelsom, og mange herlige Ord sagde han, der ere opskrevne blandt hans Bordtaler. Snart angik hans Tale det evige Liv, snart det korte jordiske Liv, „hvoraf vi Mennesker bortsove den halve Tid"; ogsaa Fortællinger og Smaatræk af Samtidens og hans eget Livs Historie faldt ham ind. Han fortalte, at Pavens Nar engang havde givet det Raad at gjøre Paulus til en Helgen, for at Lutheranerne ikke mod Katholikerne skulde kunne beraabe sig paa hans apostoliske Lære. Han beskrev, hvorledes man i Rom paa Skjærtorsdag satte Kjætterne i Ban, idet 20 Cardinaler slukkede Fakler og derved kastede de Banlyste i Helvede. Han skildrede omstændeligt, hvorledes han en Nat var bleven plaget af Djævlen paa Wartburg. „Da jeg," saa begyndte han, „sad paa mit Patmos, havde jeg mit Værelse fjernt fra Menneskene, og der kunde Ingen komme til mig, undtagen to unge Riddersvende, som to Gange om Dagen bragte mig Spise og Drikke. De havde kjøbt mig en Pose med Nødder, som jeg nu og da spiste af og havde forvaret i en Kiste. Naar jeg om Natten gik til Ro, klædte jeg mig af i mit Værelse, slukkede Lyset og gik saa ind i Sovekammeret og lagde mig. Da kommer det mig an-

stigende, begynder at knække Nødderne een efter een mod Bjælkerne, af al Magt, og at skumple mig i Sengen; men jeg spurgte ikke, hvad det var. Som jeg nu slumrede lidt ind, gav det sig til at larme paa Trapperne, som om man kastede en heel Hob Tønder ned ad dem; jeg vidste jo vel, at Trappen var saa vel forvaret med Kjæder og Jern, at Ingen kunde komme op ad den, og at heller ikke saa mange Tønder kunde falde ned ad den. Jeg staaer op, gaaer hen til Trappen og vil see, hvad det er; alt er lukket; saa sagde jeg: Er det Dig, saa vær Du det kun; befalede mig den Herre Christus i Vold og lagde mig tilsengs igjen." Videre fortalte han, at Fogden Berlepschs Frue kom til Borgen, og da gave de ham et andet Værelse og lagde hende i det, han havde haft. Men om Natten rumsterede det saaledes, at hun var af den Mening, der maatte være tusinde Djævle derinde.

De latterlige Ting, hvoraf Retssager ofte opstaae, bragte han ogsaa paa Bane ved at fortælle en Fabel om Æselet, der var løbet fra en Møller ned til Aaen for at drikke og ved Bredden var stegen i en Baad. Denne var ikke fastgjort. Æselet svømmede bort med den og gik under. Nu opstod det vanskelige Spørgsmaal, om Baaden var bortført af Æselet, eller Æselet af Baaden, og om Mølleren eller Fiskeren skulde give Skadeserstatning. Hvor let, sagde han, og atter hvor vanskeligt det var for Stridige at komme til Enighed, kunde man lære, naar man skulde bringe et omhugget Træ med mange knudrede Grene i Huus; tog man nemlig fat i Toppen, saa strittede alle Grenene udad, og jo mere man trak, jo værre blev det; tog man derimod fat i Stammen, saa bøjede alle Grenene sig smukt sammen, og det var en let Sag at komme med dem gjennem Døren. — Medens han en Dag lod sig

rage, sagde han til Jonas: „Der har Du et Billed paa Arvesynden i os; idag er jeg glat om Hagen, imorgen atter skægget; saaledes kommer ogsaa Synden paany frem hos os, indtil man klapper vor Grav til med Skovlen.“

Hver Aften i de 21 Dage, Luther opholdt sig i Eisleben, gik han Klokken otte eller lidt før fra den store Sal, hvori man holdt Maaltiderne, op i sit Kammer ovenpaa. Hans Rejsefæller fulgte ham op og bleve derved Vidner til, hvorledes han holdt sin Aftenbøn, staaende ved Vinduet med Ryggen til dem, inderligt og lydeligt, saa de følte sig ret opbyggede derved. Efter Bønnen var han altid veltilmode, som om han havde afkastet en Byrde, samtalede endnu et Kvarteerstid med dem, paalagde dem oftere at gjøre Forbøn for Kirken og begav sig derpaa til Ro.

Efter Ratzebergers Raad havde han allerede i Aaret 1543 ladet sætte en Fontenelle paa sit venstre Skinnebeen. Ved sin Afrejse til Eisleben havde han glemt at faae det ætsende Middel med, hvormed han skulde holde Saaret aabent, og dette havde næsten ganske lukket sig. Derfor bad han Melanchthon (14de Februar), at han med et Bud, selv om dette først skulde naae ham paa Rejsen hjemad, vilde sende noget af den ætsende Salve; Käthe vidste godt, paa hvilket Sted den laae i hans Stue, og hans Ven vidste, hvor farligt det kunde være, naar Saaret heledes.

Onsdagen den 17de Februar følte han sig usædvanlig svag. Greverne bade ham derfor at holde sig i Ro og blive fra Forhandlingerne, som han ellers bivaanede i meer end en Time ad Gangen. Han lagde sig da paa en Løjbænk, gik af og til frem og tilbage i sin Stue og bad flittigt. Han var i en glad Stemning og spurgte Dr.

Jonas og Mag. Coelius, en af hans Huusfæller: „Hvad sige I dertil? Jeg er døbt her i Eisleben; sæt, jeg nu skulde blive her!“ Ved Middagsbordet indfandt han sig, talede meget og fremsagde skjønne Sprog af Skriften. Lidt før man skulde sætte sig til Aftensbordet, begyndte han at klage over et Tryk for Brystet og bad, at man vilde gnide ham med varme Klæder. Han følte sig lindret derved og gik tilbords med de Andre. Han var særdeles oprømt og kom frem med Skjemt, men tillige talte han mange vægtige Ord om Døden og det tilkommende Liv, drøftede det Spørgsmaal, om man kunde kjende hinanden i Evigheden og bemærkede derved: „Skjøndt Adam aldrig før havde seet Eva, da han efter hendes Skabelse vaagnede op af sin dybe Søvn, spurgte han dog ikke: Hvor kommer Du fra? eller: Hvem er Du; men han sagde derimod i sand Erkjendelse: Det er Kjød af mit Kjød og Been af mine Been. Saaledes ville vi ogsaa nok kjende hinanden i Opstandelsen.“

Et Øjeblik efter stod han op og gik til sit Værelse. Hans yngste Sønner Martin og Poul vare komne og fulgte ham tilligemed Mag. Coelius. Som sædvanlig stillede han sig ved det aabne Vindue og holdt sin Aftenbøn; i den befalede han ogsaa Kirken i Guds Varetægt. Coelius gik ned i Salen, og Aurifaber kom op til Doktoren, der sad i Samtale med sine Sønner. Pludselig seer han Luther skifte Farve og hører ham udbryde: „Ak! jeg føler mig saa beklemt om Brystet.“ „Min kjære Fader,“ sagde Aurifaber, „da jeg var Lærer hos de unge Grever, saae jeg tidt, at Grevinde Albrecht gav dem skrabet Narhvalshorn for Hjerteondt; ønsker I det, skal jeg hente Noget deraf.“ Luther takkede ham, og han ilede afsted til Grevinden, efterat have kaldt paa Jonas og Coelius.

Disse gave sig strax til at gnide Luther med varme Klæder. Han følte sig lindret derved. Grev Albrecht kom selv med Midlet af Enhjørningshorn og spurgte deeltagende: „Hvorledes har I det, kjære Hr. Doktor?" „Tak, naadige Herre," svarede denne, „det har vel ingen Nød; jeg har det bedre." Greven skrabede selv Lægemidlet til ham, og han tog det ind i en Skeefuld Viin, efterat en af Grevens Raader, Conrad von Wolframsdorff, først havde taget en Skeefuld ind for at betage ham hans Sky derfor.

Klokken var henimod ni. Luther lagde sig paa Løjbænken og sagde: „Kunde jeg slumre en halv Times Tid, troer jeg, det vilde være ovre." I næsten halvanden Time sov han en blid og naturlig Søvn, mens hans Sønner, Jonas, Coelius og Ambrosius sade stille ved hans Leje. Da han vaagnede, sagde han til dem: „Sidde I endnu her; ville I ikke gaae hen og lægge Eder?" „Nej," svarede de, „nu maae vi vaage og være Eder til Bistand." Han rejste sig da op og gik ind i sit Sovekammer ved Siden af, hvor alle Vinduer vare tillukkede; paa Dørtærskelen sagde han paa Latin: „I Dine Hænder befaler jeg min Aand; Du har forløst mig, min Herre og sande Gud!"

Han klædte sig af og lagde sig i Sengen, der var godt opvarmet, rakte Enhver især Haanden, ønskede dem god Nat og sagde: „Beder Alle for vor Gud og hans Evangelium, at det maa gaae dem vel; thi Conciliet i Trient og den afskyelige Pave er gram i Hu paa dem."

Hans Børn og Venner toge Plads omkring hans Seng. Ilden flammede i Ovnen for at holde Værelset rigtig varmt. Indtil Klokken eet sov Luther godt og trak sin Aande naturligt. Da han vaagnede, frøs

han, kaldte paa Ambrosius og bad ham lægge meer i Ovnen.

„Føler I Eder igjen svag?" spurgte Jonas.

„Ja," svarede den Syge, „o, Gud, hvor jeg har ondt! kjære Dr. Jonas, jeg troer vist, jeg vil gaae bort her i Eisleben, hvor jeg er født og døbt."

Hans Ven trøstede ham og sagde: „Ærværdige Fader, Gud vil hjælpe ved Christus, hvem I har prædiket."

Luther havde ingen Hvile i Sengen; han stod op og gik uden Haandsrækning ind i det andet Værelse, et Par Gange op og ned ad Gulvet, lagde sig derpaa igjen paa Løjbænken og klagede over, at det trykkede ham saa stærkt for Brystet; men Hjertet havde det dog endnu ikke naaet.

Man begyndte atter at gnide ham og lægge varme Puder omkring ham. Inden et Kvarteer var forløbet, vare baade hans Vært — Byskriver Albrecht — og dennes Hustru, to Læger fra Staden, Simon Wild og Dr. Ludvig, Grev Albrecht og hans Gemalinde ilede til. Grevinden havde medbragt forskjellige stærke Essentser og anvendte dem uafladelig paa den Syge. Men denne sagde: „Det er forbi med mig; jeg maa nu gaae herfra." Jonas bad ham at paakalde den kjære Herre Christus og trøstede ham med, at han var kommen i en god Sved; den vilde nok hjælpe.

„Nej," svarede Luther, „det er en kold Dødssved; jeg vil snart opgive Aanden; thi Sygdommen tager til."

Derpaa begyndte han i hjertelig Bøn at takke Gud, fordi den himmelske Fader havde aabenbaret ham Christus, befalede ham sin Sjæl og fremsagde paa Latin det 16de Vers i det tredie Capitel af Johannes Evangelium og

det 21de Vers af den 68de Psalme. Wild gav den Syge en Skeefuld meget kostelig Medicin, som han bar hos sig; Luther tog den; strax efter hørte man ham sige paa Latin meget hurtigt tre Gange efter hinanden: „Fader! jeg befaler min Aand i Dine Hænder; Du har gjenløst mig.“ Derpaa sank han hen i en Afmagt. Man rystede ham — man gned hans Puls med stærkt Urtevand, som Käthe havde sendt — man kaldte paa ham; men han laae stille, med tillukkede Øjne, og intet Ord kom over hans Læber.

Da bøjede Jonas sig hen over ham og raabte med høj Røst: „Ærværdige Fader! Vil I døe paa Christus og den Lære, som I altid har prædiket?“

„Ja!“ svarede den Afmægtige med svag, men tydelig Stemme, vendte sig om paa den højre Side og begyndte at slumre.

De Tilstedeværende, blandt hvilke nu ogsaa Grev Henrik af Schwarzenburg og hans Gemalinde befandt sig, begyndte at fatte nyt Haab. Men snart saae Alle, at Dødens Bleghed udbredte sig over Luthers Ansigt. Man beføIte hans Fødder og Hænder; — de vare iiskolde. Klokken tre Kvarteer til tre om Morgenen, den attende Februar 1546, drog han et dybt, men blidt Suk og udaandede i det samme — uden mindste Dødskamp. Den Dødes Øjne trykkede Aurifaber til.

Endnu før det blev Dag, kom Fyrst Wolfgang af Anhalt, sex Grever af Mansfeld og mange adelige Herrer for at see den Hedengangnes Lig. Dette lod man ligge paa en Seng i fem Timer, og mange ærlige Borgere betragtede det med hede Taarer. Det iførtes derpaa en ny hvid Kjortel af svabisk Lærred og lagdes paa et Halmleje i et Sideværelse, indtil en Tinkiste var bleven støbt.

Imedens den Døde endnu laae paa Sengen, aftegnede en Maler fra Eisleben ham, og da han havde ligget en Nat over i Kisten, tog Lucas Fortenagel fra Halle et Billede af ham.

Den 19de blev Liget med stor Højtidelighed ført til St. Andreaskirken, hvor Dr. Jonas holdt en Tale over 1. Thess. 4, 13—18. Da Churfyrsten havde anordnet, at Luthers Lig skulde bisættes i Wittenberg, satte det anseelige Ligtog sig den 20de i Bevægelse, efterat Coelius havde prædiket over Jes. 57, 1—2. Paa Vejen til Halle, hvor Klokkerne i næsten alle Landsbyerne ringede, strømmede Skarer af Bønder til, og ved Byens Port kom Øvrigheden, Gejstligheden, Ungdommen med dens Lærere og mange Andre Toget imøde. Ligvognen kunde kun langsomt bevæge sig igjennem Trængselen hen til Vor Frue Kirke, hvor Liget blev indsat i Sakristiet og bevogtet af Borgere Natten over. Den Afdødes Træk bleve her formede i Vox, og denne Afbildning opbevares endnu paa Mariebiblioteket. Den næste Dag gik Toget videre til Bitterfeld og Kemberg, og den 22de kom det, anført af Greverne af Mansfeld med et Følge af 45 Ryttere foruden Churfyrstens Sendebud, til Elsterporten ved Wittenberg, hvor hele Universitetet, Raadet og Borgerskabet sluttede sig til det. Næst efter Ligvognen kjørte Katharina med flere af Byens agtbare Fruer, saa kom Luthers Sønner og Frænder og hele den øvrige Sørgeskare tilfods. I Slotskirken stilledes Ligkisten ligeoverfor Prædikestolen, og efterat Sørgesange vare afsungne, holdt Bugenhagen en Ligprædiken paa Tydsk, og derefter Melanchthon en anden paa Latin. Luthers Lig sænkedes ned ikke langt fra den Prædikestol, hvor han i levende Live havde holdt saa mangen mægtig Prædiken,

og Stedet betegnedes ved en Ligsteen, hvorpaa var anbragt en Metalplade med Indskrift.

Katharina overlevede sin Ægtefælle i sex Aar og havde i sin Enkestand mange Bekymringer og Trængsler. Krigstummelen tvang hende to Gange til at flygte fra Wittenberg og tage Ophold i Magdeborg og Brunsvig. Hendes ikke store Formue smeltede under Krigen meget sammen, og hun var nødt til at bønfalde baade Churfyrsten og den danske Konge om at maatte beholde den Understøttelse, Luther havde nydt, hvilket ogsaa tilstodes hende i nogle Aar. Paa en Rejse, hun i Sommeren 1552 foretog til Torgau, for at undflye Pesten i Wittenberg, løb Hestene løbsk med hende; hun sprang af Vognen, fik i Faldet et slemt Stød og tumlede ned i en Vandpøl. Dette Uheld kastede hende paa et langt Sygeleje, og Tæring endte hendes Dage den 20de December samme Aar.

Af Luthers Sønner havde Johannes, uagtet sin Faders Advarsler, studeret Lovkyndigheden; han blev Canceliraad hos Hertug Albrecht af Preussen og døde 1575. Med Elisabeth Cruciger havde han en Datter, der blev Præsten Bøhmes Hustru, men ingen Børn efterlod. Martin studerede Theologi, men maatte paa Grund af Svagelighed leve som Privatlærd og gik allerede bort i en Alder af 34 Aar. Hans Ægteskab med Borgmester Hillingers Datter var barnløst. Poul, den mest begavede af Brødrene, blev Livlæge hos forskjellige Fyrster og døde 1593. Med sin Hustru Anna, en Datter af den churfyrstelige Kantsler v. Warbeck, havde han flere Børn, der forplantede hans Navn, men den mandlige Linie af deres Efterkommere uddøde dog 1743 med Martin Luther, der var Bundtmager i Pegau, og 1759 med Martin Gottlob Luther, der var Advokat i Dresden.

Margarethe giftede sig med Georg v. Kühnheim, Arveherre til Knauten ved Mühlhausen i Preussen, hvem hun fødte ni Børn; men kun ved et af dem, Datteren Margarethe, gift med Godsejer Hans v. Saucken, vedligeholdtes Luthers Æt til vore Dage. Luthers Farbroder Heinz og hans Broder Jacob havde talrige Efterkommere, der endnu ere bosatte i Omegnen af Möra og Mansfeld; mange af disse leve i fattige Kaar, og til Bedste for dem er der baade i Erfurt og Leipzig oprettet Stiftelser, der bære Luthers Navn.

Hjemmel og Henviisninger.

Hovedkilderne, der ere benyttede til den forestaaende Skildring, ere Luthers egne Breve, I-V Dele, udgivne af De Wette, og VI. Deel, besørget af Seidemann 1856 (de anføres i det Efterfølgende med Forkortelsen De W.); Burkhardt, Luthers Briefwechsel, Lpz. 1866 (anføres med Bogstavet B.), og Breve fra Luther, ov. af Mynster, Kbhvn. 1869; Luthers Værker, udgivne af Walch, I-XXII Dele (anføres med Bogstavet W.); Luthers Tischreden i den fortræffelige Udgave af Förstemann I-IV Dele, 1844 ff. (der benævnes F.). Af Samtidiges Skrifter ere benyttede Ratzebergers (chursachs. Livlæge) Historie om Luther og hans Tid, udg. af Neudecker 1850, Corpus Reformatorum, ed. Bretschneider, de tre første Dele, og Mathesius, Luthers Liv i 17 Prædikener, oversat af Falck, 1-2 Dele. Af senere Skrifter nævnes især Seckendorfs Reformationshistorie, den tydske Udgave, Lpz. 1714 4to; Luthers merkwürdige Reisegeschichte von Lingke, Lpz. 1769; Keil, Luthers merkwürdige Lebens-Umstände in vier Theilen, Lpz. 1764; Hoffmann, Katharina von Bora, Lpz. 1845, og Nobbe, Stammbaum der Familie des Dr. M. Luthers, Grimma 1846.

1525—30.

I.

Koppe døde 1552, i en Alder af 88 Aar, ifølge Indskriften paa hans Ligsteen i Torgaus Kirke hos Hoffm. P. 9. Luthers Sendebrev til ham hos W XIX, 2085 ff.

Katharinas adelige Herkomst og Fødested afhandles hos Hoffm. P. 62 ff. Paa hendes Ligsteen i Torgau sees hendes

Familievaaben: En Løve i guult Felt og en Paafuglehale over Hjelmen; Nobbe, 109. Om Eva von Schönfeld W. XXII, 1700; De W. III, 34; V, 289, 403.

Luthers egne Tanker om sit Giftermaal sees især De W. III, 1-2; 21, 32. Hans Sendebrev til Churfyrsten af Mainz W. X, 806.

Jonas Beretning om L.s Bryllup hos Mencken Scriptores II, 644. Melanchthons om det Samme Corp. Ref. I, 753.

Afbildningerne af og Oplysninger om Bryllupspokalen i Büschings wöchentl. Nachrichten B. III, 369-79 og i Ziemssens Skrift Breslau 1817; om Vielsesringene i Keysers Reformationsalmanach 1817; cfr. Hoffm. P. 44 ff. og Nobbe, Anhang P. 8.

Henrik den Ottendes og Hertug Georgs Skrivelser W. XIX, 472 ff. og 611 ff. — Erasmi Breve ere af 6te Octbr. og 24de Decbr. 1525 og 13de Marts 1526. — Om en formeentlig Søn af Luther, ved Navn Andreas, der skulde være født 14 Dage efter Brylluppet, see Gieseler i Zeitschr für gebild. Christen 1823, P. 105-13. — Emsers og Fleres Smædevers ere aftrykte i Audins Biografi af L. og i Junckers Lutheri historia 1699, der tillige indeholder Afbildninger af alle de Mønter og Medailler, som oplyse hans Liv. — Endnu Aar 1528 fortrædigede man ham Livet i Ægtestanden ved at tilsende Käthe Pasquiller; see derom De W. III, 365. L. foranledigedes derved til at skrive en Fabel om Løven og Æselet W. XIV, 1335 ff.

II.

Augustinerklosterets Historie hos Grohmann, Annalen der Univ. zu Witt. 1804, I, 71 ff. L.s Brev om Klosterets Overgivelse til Churf. De W. II, 581, jfr. III, 19.

L.s Værelse er afbildet i Schadows Wittenb. Denkmäler 1825, 4to og endnu bedre i Puttricks Denkm. der Baukunst in Sachsen fol. Lief. 39 og 40.

L.s Yttringer om det første Aar i Ægtestanden W. XXII, 1690.

Brevet om den forpurrede Reise til Spalatin af 12te Novbr. De W. III, 49 ff.; om Nonnernes Bortførelse af 29de Septbr. De W. III, 32.

L. om sin Bibeloversættelse (S. 28) W. XXII, 298; om Frieremplarerne De W. III, 186; til Bogtrykkerne VI, 68.

L. om Carlstadts Ophold hos ham (af 16de Aug. 1525), De W. III, 21; hans Bønskrifter til Churf. B. 98, W. III, 28, 135; hans Brev til Amsdorf III, 94, jfr. B. 112, ff.

Brevene angaaende Stiefel og de Andre De W. III, 148, 149, 288-89, 370, 390, 469, 472; VI, 92.

Om Wittenberg paa hiin Tid G. Stier, W. im Mittelalter, 1855 og især Jürgens Luthers Leben 1846, II, 151-217. L.s egne Ytringer W. XXII, 178-79, 344.

Brevene (S. 34) til Agricola, Hausmann og Amsdorf De W. III, 128, 219, 96 og 77.

Det tidligste Brev fra L. til Link af 10de (eller 15de) Juli 1518 De W. I, 128. Om Link som Augustinernes Provincial Seckend. 1ste Bog § 72; hans Giftermaal 1523 De W. II, 301; hans Kaldelse til Nürnberg III, 17.

Om L.s Kilde og Lysthuset ved den Hoffm. 98; cfr. Mel. Vita L. 1700, 4to, p. 47; om Frugthaven Keil, 2, 202.

Afslaget til Churf. og Mel. (S. 41) hos Math. II, 51 og I, 190. Om Bugenhagens Gave, der i den lat. Udg. af Bordtalerne henføres til Aar 1539 F. I, 257, W. XXII, 320; om Gaven til Brisger De W. I, 524 og 544.

III.

L.s Ytringer om Mel. i hans Fortale til Mel.s Com. til Coloss. 1529 og hans Brev til Reuchlin (14de Decbr. 1518) De W. I. 197; Mel. om L. i et Brev af 21de Juli 1519. Mel.s egne Ytringer om sit Giftermaal i Corp. Ref. I, Nr. 83; Luthers derom De W. I, 459, 471, 478, 485, 524.

Camerarius om Mel.s Godgjørenhed og daglige Liv i Vita Mel. ed Strobel 1777, § 13 og 17.

L.s Forhold til Bugenhagen W. XXII, 1286 og 993.

B.s Kjærlighed til L. og hans Arbejder Math. II, 61 og I, 111.

Jonas Liv i Melch. Adami Vitae Erudit. 1705, P. 125; Hier. Wellers Beretning om Käthes hyppige Indbydelser i Opera I, 841. Sønnens ulykkelige Skjæbne i Richters Geneal.

Luther. P. 336-37, hvor ogsaa siges, at den bekjendte Niels Hemmingsen fulgte ham som Sjælesørger til Retterstedet.

Om Cranach see Hellers (1854) og Schuchards (1851) Biografier, af hvilke den sidste, i to Dele, især er lærerig. Dog er L.s Brevsamling ikke benyttet deri, hvad der forklarer enkelte Unøjagtigheder. De Steder i denne, hvorpaa min Skildring af L.s og C.s Forhold er bygget, findes De W. I, 588, II, 52, 245, 274, 279, 473, 488, 361, 558, 318 (W. XXII, 1274), 357, 643, 646; endvidere I, 571. Fortællingen om L.s Løjer med Cr. i hans Incognito hos Ratzeb. P. 57. Om de af C. for L. udførte Træsnit see Heller 89, 138 og 248 samt Schuchard II, 241 ff., 247 ff.; om Altertavlerne Heller P. 99 og 106; om det malede Loft H. 107.

Lonicerus (S. 56) nævnes som Luthers Famulus De W. I, 446 og 448; II, 510.

L.s Slægt er udførligt behandlet i Richters Genealogia Lutherorum 1733. — Polners og Kaufmanns Immatriculation 1529 sees af Förstemanns oplysende Skrift Album Academ. Witteb. 1841, 4to, P. 137, cfr. hans Udg. af Tischreden, II, 378.

IV.

L.s Citat af Plutarch staaer W. XXII, 2389. Hans Undskyldninger for den dygtige Slurk Math. II, 47. Skildringen af Wolff Severus sammesteds P. 29-30; cfr. F. I, 261, Corp. Ref. III, 821 og 1094.

L.s Barndomserindringer ere uddragne af W. XXII, 1785-86, 1204, 1187, 1711, 1113, 1841.

Elisabeths Krystalbæger omtales Math. II, 172. Det er afbildet i en meget sjælden Bog — den findes paa det kgl. Bibliothek — med Træsnit af Cranach, fra Aar 1509, over „die Heiligthümer" i Allehelgenskirken i Wittenberg, hvilke bleve skjænkede bort ved Reformationens Indførelse. Heller (P. 189), har i et Exemplar fundet en Randbemærkning om, at man forærede Luther dette Glas.

Trækkene fra Klosterlivet findes W. XXII, 1256-57, 1377, 1450, 1516, 212, 1256.

Om Italiens Træer og Luft W. XXII, 178 og 2364;

om Florents 788; om Rom 2373-74; 465-66; Billedet med Skibet 1395; Reliqvierne 1396 og 1354; Paverne 1314-16, 1321-22; Jøden Abraham 2316; Fastemaaltidet 1501; Italienerne og Tydskerne 2363 og 2359; Ursel 2112; Maximilian F. IV, 205.

Sententserne W. XXII, 3-4, 19, 79, 125, 134, 135, 174-75; F. IV, 718, 721; W. XXII, 1313, 1533, 31-32.

V.

B.s og Jonas Beretninger hos W. XXI, Anhang 158 ff. De ere blevne udtværede af Wildenhahn i hans Roman Martin Luther, men tillige saaledes, at Käthes Charakteer er bleven forvansket, idet hun er fremstillet som en Grædekvinde.

VI.

Luft trykkede mange af L.s Skrifter og omtales i hans Breve som hans Commissionær De W. II, 42, 506, 530 og hans Correspondent IV, 139 cfr. V, 205, 712.

Churfyrstens Brev til L. af 10de Aug. Seckend. 2den Bog § 36. Thilo Dene var Borgmester allerede 1501, tog sig meget af W.s communale Anliggender og døde et Aar før L. Stier P. 54.

Fiskerforstaden, udenfor Cossewitzerporten, talte dengang 60 Huse. Igjennem den løb en Bæk, hvori Frederik den Vise havde ladet sætte Foreller. Stier P. 56.

L.s Trøstebrev til Kayser (S. 85) De W. III, 179; hans Yttringer om sig selv De W. III, 193-94 og 222.

L.s Ophold i Torgau (S. 87) De W. III, 230 cfr. Lingke P. 163. Svaret til Gejstligheden i Breslau (S. 89) staaer W. X, 2320 ff. Wildenhahn misbruger dette Skrift saaledes, at han lægger flere af L.s egne Yttringer deri i Munden paa Melanchthon og Jonas og lader dem holde en lang Samtale med L., uagtet de paa den Tid slet ikke befandt sig i Staden.

VII.

L.s Conferentser med Churfyrsten vare foranledigede ved Packs Opdigtelser, om hvilke hans Breve fra den Tid idelig

berette. Om hans forskjellige Rejser til Torgau Lingke, P. 167 ff.

L.s Yttringer om Menighedernes sørgelige Tilstand De W. III, 399 og 400, 424. En Anekdote fra den Tid om Luthers Katechisation med en Bonde Math. I, 107.

Brevene til Hausmann og Link (S. 97) De W. III, 426-27.

L.s mørke Stemning efter Hjemkomsten fra Marburg, De W. III, 515. Tilegnelsen af Daniel til Churf. De W. III, 555 ff; dennes Brev B. 172.

1530—37.

I.

Om Luthers Trøstesprog (S. 121) Ratzeberger P. 19 og Rotermund Gesch. des Reichstags zu Augsb. 1829, P 90.

L.s Familiesegl hos Richter P. 665 og Ukert Luthers Leben 1817, I, 341.

L.s Breve til Käthe De Wette IV, 131, 132, 173 og VI, 121, f.

Mathesius, der beskriver L.s daglige Liv paa Coburg, I, 171 ff, fortæller ogsaa II, 48, at da han paa Hjemvejen var hos Spalatin, skrev Philip under Maaltidet paa Apologien; hvorfor L. tog Pennen fra ham og sagde: Man tjener ikke alene Gud med Arbejde, men ogsaa med Hvile.

II.

De anførte Yttringer af L. om hans Befindende staae hos De W. IV, 185, 189, 191, 192, 193, 199, 230, 237, 255. Hans Klage over Metzsch B. 192; Tilskrift til Löser De W. IV, 321 af 16de Decbr.; hans Samtaler med Mel. og Rörer Seckend III, § 24; hans strænge Dom om Zwingli og hans Død De W. IV, 329, 332, 353; hans Yttring ved Churfyrstens Dødsleje (S. 131) W. XXII, 1898.

L.s Indbydelser til Hausmann De W. IV, 312, 317 f. At denne boede hos L., sees De W. IV, 340 og 343. L.s For-

tælling om sit Besøg i Wörlitz W. XXII, 1823; hans Breve til Fyrst Joachim De W. IV, 539 (af 9de Juni) og 543 (af 26de Juni). L.s Yttringer om Elisabeth af Brandenb. De W. IV, 524; om Fyrsterne af Brandenb. og Mainz De W. IV, 487 og 504; om Hertug Georg R. 69, 67, Seckend. 1385. Hans Dom om Johan Frederik W. XXII, 1902 ff. Mel.s Fortælling om Besøget i Torgau C. R. II, Nr. 1202 og 8.

L.s Breve om Pesten De W. IV, 610, 618, 621, 623, 625; hans Breve om Doktorpromotionen 627 og 29; B. 237. Hans Sammenkomst med Vergerio W. XVI, 2293 ff. og De W. IV, 648 og 655 (Breve til Jonas og Mel. af 10de Nvbr. og Dcbr.)

III.

De forskjellige Yttringer (S. 145-46), uddragne af Bordtalerne, findes W. XXII, 1722, 1687, 1700, 1724.

Wellers Udsagn i hans Opera I, 871. Yttringen om Brevet til Galaterne Seckend. I, § 63, P. 239.

Udsagnene om Ægtestanden W. XXII, 1686-88, F. IV, 36. Anekdoten om Käthes Portræt W. XXII, 1692-93.

Dyderne og Lyderne hos Kvindekjønnet W. XXII, 263, 262, 265, 1770; F. IV, 39, 40, 48.

Samtalen med Barnes W. XXII, 261-62. Om Käthes Veltalenhed P. 1729, 1778, 1713.

Om Taalmodigheden i Ægtestanden W. XXII, 792, 1730. Om Polners Prædiken P. 993. Käthes naive Yttringer P. 1789, 24, 848.

Anekdoterne om de Trængende Math. II, 51 og Hoffm. P. 101.

L.s Udlægning af Lucas 6, 38 W. XXII, 785. Hans Regnskaber De W. VI, 323 ff; Ov. af Versene velvilligt given af Hr. F. L. Mynster.

IV.

Samtalen om Kirsebærgrenen W. XXII, 225; om Børnene som de yndigste Frugter 1727, 1715, 1776. Fortællingerne om Luthers Børn P. 726, 252, 253, 254, 253, 267, 230, 246, 252, 264, 726, 250. Om Isaks Offring P. 253 og 1787.

L.s Formaning til Forældre W. X, 1646 og 48. Hans Iver som Opdrager Math. II, 52, W. XXII, 1786=87, Math. I, 198; W. XXII, 1785, 254=55. Om Bønnen W. XXII, 16 og Math. II, 52. L.s Anviisning til Peter Barbeer W. X, 1693=94.

Bordfællernes Navne W. XXII, 982, 580, 797, De W. IV, 435, 555, 615, 667. Om Simon Lemnius og hans Pasquiller De W. VI, 199 ff. Brevet om Rischmann De W. IV, 342=43; om Wolfgang De W. IV, 596; Fuglenes Klageskrift De W. VI, 153 ff.

Luthers Ytringer om Naturen W. XXII, 234, 227, 152, 292, 145, 233, 132; hans Spøg paa Keglebanen Ratzeb. P. 60=61; om Skuespil De W. V, 553.

Om Sang og Musik W. XXII, 2248=53 og Luthers Fortale til Harmonierne om Christi Lidelse; Walters Udsagn hos Keil, 3, 45=46; om Zinck og Jöppel De W. IV, 362, 535. L.s Ytringer om Musiken i Himlen W. XXII, 2250, om Josquin 670=71 og 768, om Senfls Motetter 2250; Brevet til Senfl De W. IV, 180 ff; L.s Besøg hos Præsterne Ratzeb. 59=60.

Anekdoten om L. som Skakspiller Math. II, 168. Tak til Churfyrsten for Vinen (et Eimer holdt 63 Kander) De W. IV, 670.

Anordningerne mod Luxus ere aftrykte hos Schadow, Witt. Denkm. P. 60-61; L.s Breve til Weller og Jonas De W. V, 11, 15 og 19.

1537—1546.

I.

Samtalen med Bucer hos Ratzeberger P. 87. Beretningen om Luthers Sygdom i Schmalkalden findes fuldstændigst i et sjældent Skrift af Graul 1617, der er aftrykt hos Keil III, 88 ff. — Ratzeberger P. 105 og Melanchthon C. R. III. 291, 296 omtale Sygdommen og Lægens Fejlgreb. Opholdet i Tambach beskrives W. XXII, 1922=23. P. 1918 fortælles, at Luther i Schmalkalden, uagtet Lægerne havde forbudt ham at

spise Noget, dog havde ladet Værtinden give sig kolde Ærter og stegte Sild og havde sovet godt derpaa. Et Vers, som han forfattede i Schmalkalden, staaer P. 1946. Brevet til Mel. (De W. V, 57 f.) sluttede han med et Distichon:

Pestis eram vivus, moriens ero mors tua Papa.
Hospes, ab Hassiacis, quantum potes, aufuge lectis.

Den sidste Linie bestyrker Ratzebergers Yttring P. 105 om de klamme Sengklæder. Luthers Testament, opskrevet af Bugenhagen, findes De W. VI, 184 ff. Hans Samtale med Bucer i Gotha W. XXII, 919 ff. Om Opholdet hos Spalatin Lingke P. 245. Melanchthons Breve C. R. III. 326-27. Samtalen med Budet fra Hall Keil III, 107 og De W. VI, 193.

II.

Om Reineckes Død De W. V, 126 og VI, 500 not. 1; om Hausmanns De W. V, 139 samt W. XXII, 1929. Samtalen om Virgil Math. II, 63 ff. Om Misforstaaelserne med Melanchthon C. R. III, P. 466 ff. — Landgreven af Hessen, der var formælet med Christine af Sachsen, kunde, uagtet sin Modbydelighed for og Utroskab mod sin Gemalinde, ikke bekvemme sig til at skilles fra hende, men besluttede, med sin Hustrues Samtykke, at indgaae et formeligt andet Ægteskab med Hofdamen Margar. v. der Sale. Bucer indhentede L.s og Mel.s Raad som Skriftefædre. De fraraadede bestemt, men stillede tilsidst som Betingelse, at Vielsen i al Fald skete hemmelig. Melanchthon overvar den. Men Sagen rygtedes, Churfyrsten var ude af sig selv, Theologerne i største Forlegenhed, og paa et Convent i Eisenach ivrede L. paa det Bestemteste imod, at det Skete offentlig forsvaredes. — Mel.s Breve om sin Redning ved L. C. R. III, 1061 og 77; L.s De W. V, 299 og Math. II, 57. Om Mel.s Huussorg W. XXII, 1704. Om Agricola Math. II, 17 ff., W. XXII, 1550 ff., 692, 1547, 705 ff.

III.

Brevene til Johan og Margarethe af Anhalt samt Burkhard De W. VI, 187 ff og 445 f; B. 285—94. Om L.s Besøg paa Lichtenberg De W. V, 188 og W. XXII, 1945. Mel.s

Brev til Berndt C. R. III, 872, Luthers Breve De W. VI, 189 ff., 195 f. Lenes Brudefærd W. XXII, 1705 ff. De W. VI, 216 f., W. XXII, 233. Juleglæden W. XXII, 389. Om Sygdommene i Magdeburg og Wittenberg W. XXII, 1920, 1940 og 42. Om Dyrtiden W. XXII, 328, 339, 331-32, De W. V, 174, 176 og VI, 226. Nedstyrtningen af Klosterkjælderen W. XXII, 1947.

Brevet til Lauterbach om Badstuen De W. V, 401; om Indfatningen til Huusdøren De W. V, 228. Afbildning af samme findes i Schadows Denkm. Wittenb. Om Dr. Sebalds Død De W. V, 218 f. og W. XXII, 1922 og 21, Luthers Møde med Margarethe H. Wellers Opera III, 169. Hans Brev om de ti Syge i Huset De W. V, 306.

Notitser om Zulsdorf De W. VI, 647 og 705; om Hans v. Bora De W. IV, 291, V, 106, 201, 411, 516; B. 303, 401, 423. Om Kjøbeprisen Hoffm. P. 95. Luthers Udsagn om Tiden, da det erhvervedes, W. XXII, 810; hans Breve til Käthe De W. V, 298 f; om den ham tilfaldne Arv Hoffm. P. 75 not. 69, om Pensionen fra Christian III. og Churfyrsten De W. V, 770, B. 402; om Bildenhauer Tischreden, F. I, 206 og 247; De W. V, 201.

Oplysninger om Käthes Godsforvaltning De W. V, 312, 318, 323, 358, 400, 427, 482, 495; VI, 318. Om Brisgers Huus De W. IV, 575. Kjøbebrevet aftrykt i Richters Geneal. P. 407; jfr. Niedners Zeitschrift 1860, 475 ff., om Luthers Grundejendomme, af Seidemann. Brevet til Grüne, B. 403.

IV.

Luthers Udsagn om sine Sønner Hoffm. P. 156 og Richter P. 359. Franciscus Groß nævnes De W. V, 350. Brevet til Johannes betvivles af De W. at høre til Aaret 1537; da det nævner Muhme Lene og Søstrene i Huset, kan det i al Fald ikke, som De W. mener, være skrevet i Aaret 1543.

Luthers Samtale med Magdalene som Lille W. XXII, 252. Beretningen om Lenes Sygdom og Død W. XXII, 1931-37.

BIBLIOTHEK

V.

L.s legemlige Svaghed omtales W. XXII, 1941, De W. V, 348, 342, 44, 46. Hans Yttring ved Berndts Grav W. XXI, Anhang 339; om Rosina De W. V, 395, 506, 625; Prædikenen mod Juristerne W. XXII, 2173 ff., Klagerne til Churfyrsten og Consistoriet De W. V, 615 ff.

Mathesius nævner Bordfællerne II, 25; Torbert nævnes De W. V, 727. Udsagnene om Prædikekunsten Math. II, 34, 40, 42, 46, 173; W. XXII, 986, 1017, 993 f., Ratzeberger P. 88 f. Luthers Rejser hos Lingke P. 252 ff. Universitetets Brev til Churfyrsten Seckend. P. 2493, der ogsaa aftrykker Churfyrstens Brev til L. De tre Anekdoter Math. II, 40, 174 f. og Keil 4, 244.

V

Luthers to Rejser til Eisleben omtales De W. V, 759 og 775. Brevet til Probst om hans Svaghed De W. V, 778. Varselet hos Ratzeberger 129 f. Jonas og Coelius Beretninger om Luthers Ophold i Eisleben og Død (Mynster P. 425 ff.) ere udgivne særskilt af Mohnike 1817 og Förstemann 1846. Bordtalerne i Eisleben W. XXII, 248, 100, 1006, 1129, 2226, 1909 og 577. Fontenellen omtaler L. De W. V, 600 og Ratzeb. P. 136 f.

[library stamp]

Depotbiblioteket
76g1 18 334